

Ökotáj könyvek

Eff Lajos

SÁRFÉSZEK

ÖKOTÁJ Kiadó, 1998, Budapest

TARTALOM

ÖKOLÓGIAI KÉRDŐÍV

VÖRÖS KÖNYV AZ EMBERVILÁGRÓL?

AZ OTTHONTALANSÁG KÉNYSZERE

VELÜNK SZÜLETIK-E A KÖRNYEZETI KULTÚRA?

HOGYAN LEHET ALKOTMÁNYOS JOG
AZ EGÉSZSÉGES KÖRNYEZETHEZ VALÓ EMBERI JOG?

NAPLÓRÉSZLET ZÓNAKÖZBEN, 1998. ÁPRILIS

AZ ESÉLYTELENSÉG HITVALLÁSA

MEGVÁLTHATÓ-E ENERGETIKAILAG A VILÁG?

ESŐ ÉS ERDŐ

A TÁRGYAK SZABADSÁGA

MI LÁTSZIK ÖSSZEESKÜVÉSNEK?

UTÓPIÁK ÉS ANTIUTÓPIÁK

SZÖKŐÉV

GLOBALETIKAI EMBRIÓ

A FEKETE TÁRSADALOM SZABAD FANTOMJA

NYÍLT KÉRDÉSEK A NYITOTT TÁRSADALOMRÓL

SZOCIÁLIS NYELVÚJÍTÁS LEHETŐSÉGE MAGYARORSZÁGON AZ EZREDFORDULÓN

TOVÁBBTANULÁST SEGÍTŐ ALAPÍTVÁNY A HÁTRÁNYOS HELYZETŰ
DIÁKOK SZÁMÁRA ORSZÁGOS HÁLÓZATBAN

NEVELÉSFILÓZÓFIAI TÉZISEK KÉRDŐ MONDATOKBAN

HA VOLNA EGY BÉKEEGYETEM

HÁNY MÉG A 77 KÉRDÉS A MAGYAR KULTÚRA
LEHETŐSÉGEIRŐL ÉS LEHETETLENSÉGEIRŐL?

Éltető Tamás emlékének

Ez a tanulmánykötet valójában kérdésgyűjtemény. Állampolgári jogon kérdezősködöm mindenről, ami európai jelöltként foglalkoztat. Az Európai Unió vizsgakérdései a felvételüket kérő országoknak pontosak és logikusak, jó lenne megismerni magunkat általuk. Világpolgári öntudattal vallom, hogy nem lehet, kevés ahhoz a földrésnyi tudás. Az embernek önmagát is meg kell vizsgálnia, meg kell hallania természetes közössége történeteit, érzékennyé kell válnia a minőségre, mások bajaira. Miközben világot lát, belülről, megpillanthatja benne sajátmagát is, s felismerhetővé válnak távolabbi céljai. Ezek meglepően közel vannak mások elképzeléseihez, kezdhettük komolyan venni magunkat. Gyorsan kötelező lesz a szerénység, bár csak saját belátásunk kényszerít rá, hogy még leginkább kérdeznünk adatik a dolgokról. Ebben próbálhatunk meg következetesek lenni, tehát őszinték és körültekintők, célratorók és nyitottak, mint akit csakugyan érdekel a megoldás.

Közös hiányainkról szól ez a könyv, amikor szeretne megértetni néhányat napjaink jellemző problémáiból, ahogy a lelkiismeret felfogja magába. Reménykedem a kedvező válaszokban, de én inkább csak kérdezni merek. Ez ritkán sikerülhet olyan jól, hogy benne a választ is megtaláljuk, a lehetséges irányt talán gyakrabban. Valószínű, hogy ismét felfedezhető lesz a törvény szövedéke, amint épp fölfeslik valahol, valamint ehhez képest gyéren a tiszta beszéd. (Közös hiányunk.)

Az imént tanulmányokat említettem, holott jegyzetekről, félkész esszékről tudományelőtti vázlatpontokról, töredékes prédikációkról, kísérleti rekviemekről, röpdolgozatokról, egyperces monológokról is beszélhettem volna, mivel az ezekből kevert műfajt kellett volna néven neveznem. Az együtt érző olvasó utóbb nem kér számon rajtam ilyesmit.

Az egésznek címet is adtam, ami lehetett volna például „Személyes adósságszolgálatom” vagy akár „Az idegenkedés nem szép”. Azt gondolom, nem sikerült törleszteni ezen a módon adósságaimból. Az utóbbi cím igazsága biztosan vitán felüli, de sokáig magyarázhatnám halott betűim élén. A „Sárfészek”-nek azonban története van.

Évtizedekkel ezelőtt egy alföldi városban jártam egy neves kutató társaságában, aki megállt a főtéren, és azt mondta: „Ez nemrég még egy sárfészek volt, ma meg milyen modern, szép épületek vannak itt.” Épp akkoriban egy másik neves kutató egy másik tájegységben, kinézve az autó ablakán, méltatta a jellegzetes vidéki főutcat, kis történetet mesélt és így fejezte be: „Különben ebből én csináltam várost.” - Azt én is mindig szerettem volna tudni, hol élünk. Nagyon meg tud döbbeneni, amikor valaki a felismerhetetlenségig leegyszerűsít folyamatokat - és ez elégedettséggel tölti el a lelkét, ami nyilván erőt ad a folytatáshoz. - Feltételezem, hogy egyikük sem akart leparasztozni engem, a sokkal fiatalabb fővárosi elitgimnazistát. Pedig azt tették, hiszen megvetéssel beszéltek elődeimről és az élet művéről. Az ország ma is sárfészek - és az egész bolygó is az. Nem szabad ebben megragadnunk, de a sárfészekből még lehet valami, a szerves folytatás viszont nem hirdetheti meg a beton jelképes és valóságos kizárólagosságát. A modernség társadalmi építkezéssel együtt üdvözölhető, mindenki saját ügyeként. Az információ és a döntés nem szűkülhet önellentmondásosan össze: tágítva ezzel a kényszer határait. A nyarat sok fecske sem képes megcsinálni. De a nyár lehetőséget ad a sárfészek valamennyi készítőjének és lakójának, hogy éljen.

ÖKOLÓGIAI KÉRDŐÍV

VÖRÖS KÖNYV AZ EMBERVILÁGRÓL?

Védenivaló természeti értékeink kiérdemelték egy ideje, hogy jegyzéket állítson össze róluk a szakmai közvélemény, hogy e lista hivatalos elismertetése után mindenki számára kötelező legyen tartózkodni a felsorolt fajok (növények, állatok, gombák) veszélyeztetésétől, vagy más, oltalmat kiváró értékek rombolásától. Ebben a tilalmat megszegők szankcionálása alighanem kevésbé fontos, mint a tudatosság, hogy államok és önkormányzatok, kultúra és gazdaság, helyi lakos és átutazó mind rögzítsék: a természet önmagában kincs az ember számára, a vele való együttélés perspektivikus és hogy az eredetiség megőrzése közös érdek, s ebben különös felelőssége van mindenkinek, aki az ökológiai rendszerekkel azok kritikus pontjain kerül kapcsolatba. A közvélemény nemzetközisége meghatározó erő ebben a folyamatban. A vörös könyvek bár a természetet védik, az embernek szolgálnak igazán, és ez így van rendjén.

Nem felületes analógia megkérdezni, hogy miként állnak dolgaink az emberi értékek veszélyeztetése, illetve védelme körül. Azonnal replikázhatunk, hogy hiszen egész védelmi rendszerek állnak csatasorba az emberért, olykor már a békéért is, nem is csak a közvetlen veszély elhárítására, hanem elvileg valamennyi értéket őrizve. A természetben sem csupán a kihalófélben lévőkre kell vigyázni. - Ha visszakérdezünk, megfelelő hangnemben folytatható, tisztázó vita alakulhat ki: Miért állunk olyan rosszul mégis a humán értékek megbecsülésével, kezdve az egymás világnézetének türelmetlen fogadtatásától - a korábban elismert, jelentős alkotók mellőzésén át - alapvető szellemi szükségleteink kedvezőtlen piaci megítéléséig? Vagy nem hallottunk még a történelemben egész népek és kultúrák eltűnéséről? A hétköznapi fasizmus tünetei nyomtalanul kivesztek már - vagy ravasz új fogásokkal gazdagodott a példatára? - Ezek túl nagy kérdések. Arra mégis alkalmasak lehetnek, hogy mivel önmagukért beszél mindegyikük, ne hagyjuk abba egykönnyen a részletezést (hisz elég nyugtalanítóak), valamelyest közelebb jusson figyelmünkhöz a lehetőségek negatívuma - és keressük rá a pozitív választ, ami egyébként mi magunk volnánk, ha leszünk.

Talán már a teremtés könyvei is ezért íródtak végül. Aztán itt van az írott történelem, továbbá minden korok isteni színjátékai. Aprómunkájában ezt szorgalmazza minden egyéni költészet, pedig sokszor azt lehet gondolni, hogy csak szalmaláng (meg hamvadó cigarettavég). A szótárak műve megrendítő dokumentuma a népek számára adott idő kollektív felhasználásának - ez is önvédelem. Az épületek műemlék korukban a bölcsesség legjobb otthonává válnak. Az egyéni vagy közös gyűjtemények mindenütt a süllyesztőt akarják elkerülni, és keresik a világosságot, amelyben látva láthatókká lesznek. Iszonyú bátorság és megfeszítettség kellett megkérdezni, hogy ki viszi át a szerelmet. Döntően fontos jelzés ez. Tehát döntően fontos a jelzés.

Lenne mit folytatni. És ehhez van mit feladni is. A civilizációs ricsaj sokmindenről szól, a hangzavar érthető, jobbra elnézhető, örülhetünk komfortjainknak, talán egyformaságunk is a béke szolgálatába állítható.

De meg kellene hallanunk a kis kultúrákat, amelyeket, telve önbizalommal, szándékán felül is képes elnyomni a lehangosabb, mely ráadásul félhivatalosan lefoglalja a „túlradó életkedv” fogalmát, szinte „levédeti”, mint egy címkét vagy egy design-t. Könyörgés ma is van. Nem gyengeségből és értéktelenségből kerültek legtöbbször a sor végére. A sornak mindig van vége, az a kérdés, kik jutnak oda?, milyen ott lenni?, mit lehet tenni azért, hogy elkerülhessen onnan valaki, ha el akar kerülni? Akik elől vannak, azok tényleg a legjobbak és meg is érdemlik? Azt is, hogy örökre lefoglalják a helyet, és hogy az állandó lemaradók megvetésével is fokozzák a versenyt, közkívánatra?

A már eltűnt típusok számára sem elég a panoptikum, a biztos befutókat sem elégítheti ennyi emlék a túlélni képtelenekekről, mégiscsak elődök. A humán civilizáció mentését csak következetesen sikerülhet megoldani. Vagyis egészében és alkotó részeiben, elsősorban fejlesztve, fejlődni hagyva és a segítséget összpontosítva a sürgős esetekre. Avval kezdődhetne, hogy minden kis népről, csoportról, kisebbségről-másságról, de még az egészen kicsi kispolgárról is belátnánk, hogy az identitás forrása. Értékek hordozója elvontan és ha sikerül megtalálni formáját, progresszív termelője is. Már az is érték, ha képes értéket befogadni, feldolgozni és továbbadni. A legrosszabb esetben is több védelem járna neki: egyéni vonásainak, fajtájának, fizikai-biológiai létbiztonságának, mint egy génbanknak az agráriumban vagy az ökológiában, de pillanatnyilag annyira sincs garancia - még az erkölcsi felvetésekben sem. (Maradjon akkor a világfájdalmú széplélek funkciója ilyesmivel megnevetetni a publikumot? Miáltal tulajdonképpen beismerjük, hogy van, akikért eleve nem kár...)

Batmannek több esélye van? Általában az idealizált győzteseknek is? Sokkal kevesebb mesterséges beavatkozás mennyi mindent segítene átmenteni az egyszer már világra jöttek közül, egyben tisztázni, érdemes-e mindent világra hozni tényleg, amit módunkban állna. Más fogalmazásban ez azt jelenti, hogy szabad-e mindent kipróbálni, hiszen ma igen sok mindennek adunk esélyt értelmetlenül és immár tanulság nélkül, szemben a valódi kihívást jelentő kísérletekkel, amelyekre valahogy nem jut mindig támogatás, energia, ember. Miközben az igazi értékek kétségek közt és sok munkával születnek, hamisság bővebben terem bármelyik gyomnál - és olyan keresett, mintha épp az volna az igazi érték. Fogyasztói épp ebben a hiszemben igénylik. Vajon mi történhetett és hogyan? A relativitásról kár beszélni, mert lassan unalmas prédikációvá válik, melynek hatására könnyen beszéljük le magunkat a lényegről. A viszonylagosság része az igazságnak, csak semmit nem lehet (és ezért nem szabad) vele megmagyarázni. - A jövő közösségei nem másolhatják le az ősközösséget, egyik feltételezett változatában sem. Közösség azonban nem lehet szolidaritás nélküli, és nélküle az egyéniség is terméketlen fikció. *Nem tudomásul venni, hogy a létező emberek nem válthatók csak úgy le a majd létrehozandó fejlettebb egyedekkel*, s kivált nem spekulatíven vagy erőszakosan - ez a valamikori Vörös térnek is csak legszebb napjaiban fordulhatott volna elő. Szerencsénk azonban, hogy egyéb hajlamaink is megmutatkoznak. Biztos, hogy ha a Földet mint egyetlen úrhajót lehetne működtetni az emberiségnek, menekülven a kihűlő naprendszerből, akkor az egyéb távozási formákkal szemben ma erre szavaznánk, hogy magunkkal vihessük minden korok egyszer volt embereinek hamvait.

Most is magunknál tarthatnánk minden kisebbséget, hogy velünk maradjasson a nagyság, szigorúan megvédhetnénk a sikertelen kísérletek dokumentációját az enyészettől, szabad közlekedést biztosíthatnánk az identitásoknak, mintha nem is kellene engedély megszületniük legközelebb. Vigyázhatnánk a nyelvre, a magyarra is, különösképp Nobel-díjat nem kapott (csak megérdemelt) alkotóinkra, akiknek a kedvéért sokan szabadidejükben megtanulnak a mi anyanyelvünkön, mihelyt lesz egyszer szabad idő. Bárki számára hozzáférhetővé kell tenni a szórakoztató centrumokban a valaha elvetélt vagy bevált ötletek tárházát, az irodalmi és zenei borkóstolókat, ahol részeg embert nem szolgálnának ki, csak jó szóval. Mementóként kiállító-termekbe kerülhetnének a felesleges emberek önéletírásai, élő lelkiismeretével bárki elbeszélgethetne fogadási órán kívül is. Még serdülőkora előtt jó emberek mindenkit végigvezetnének egyszer a népirtások emlékkertjeiben és a lélek halhatatlanságához címzett bíbor sivatagon. Mert nem a rovarlét alkalmazkodóképessége az ember útja.

Az emberi világ vörös könyve nagykönyv lenne, amelyben sok minden mégiscsak meg volna írva, leltár, *a veszélyeztetettség dokumentuma*, hogy tudjuk, mire kell leginkább figyelni, nehogy kár érje. Hogy ki mindenkit mentene meg az ilyen összeírás? Az egyes embert, bár nem névvel és laccímmel lenne megadva senki sem. A közösségeket, mert az értékekkel ők

tudnak élni igazán. Ugyanis miközben védelmet hirdetünk, a létezés pozitív oldalainak megismertetése folyik. Ez az igazi cél.

Titkok könyvéből rengeteg van, nem azért íródnak, hogy bármit is megtanulhassunk a világból. Jó, ha nem idegenít el bennünket a tudás vágyától az örökkévalóként fellépő hiába-való. Hogy senki sem élt hiába, ezt gyermekkori fantáziánk maradékával szeretnénk hinni legtöbben. Lehet, hogy az utókor bebizonyíthatja ezt, ha nem téveszti szem elől a társadalomtól az embert, az eszköztől a célt, hogy semmi se maradhasson formális.

Az ember nem sebezhetetlen, akármilyennek is reklámozzák programozott, totálisan önállótlán változatait rovott jövőjű ügynökségek, akik a lélekmélyi klónozás-reményt szeretnék megcélozni és a csodavárás általánosítása a csodafegyverük. Emögött üzlet van, igen egyoldalú. - Mivel senki sem sérthetetlen, kockáztatni sem szabad másokat. Cserébe minket sem állítanak lehetetlen helyzet elé, miénk a realitás és azon belül már a lényeggel is foglalkozhatunk. Kiválasztottakkal nehéz tárgyalni, mert a diktátum minden szóértés híján van. Más a grammatikája. A „szelekció kontra szelekció” taktikai mérkőzése azonban elavulóban vannak, erre érdemes odafigyelni. Jogos például az a megelőző gesztus, amit az emberi vörös könyv és háttérintézményei révén magunk felé gyakorolhatunk, miután panteonból egy időre van elég.

Az egésznek közvetlenül csak szemléleti hozadékaik vannak (lennének). Élményeinket, szándékainkat így is meghatározhatja ez - már a következő cselekvési ciklusokban. A tudatosabb választás joga nem kényszeríthető rá senkire; mégis megnöveli a felelősséget, ha egyszer megvan rá a lehetőség. - Aki tudja, ugyanazt tudja. És aki nem? Az is a mi emberünk.

AZ OTTHONTALANSÁG KÉNYSZERE

(Mi kényszerít?)

Nehéz otthon lenni valahol. Sokan hihetik, hogy nekik bárhol sikerül. Kívánunk további sikereket. Maga az otthonteremtés kissé más folyamat, amely életre szóló fáradozást jelent a hallgatag többségnek a történet szerint. Hogy otthon legyünk (valahol), általában béke is szükséges. Igaz, hogy a békéhez is kell valamilyen otthon, vagy legalább a reménye. Állapotunkat békétlenség jellemzi, ami azonban csak ritkán háború. Nem mondhatnánk, hogy egyáltalán nem vagyunk otthon.

Dehát mit is várunk az otthonlétől? Nincs ideológiai nehézfémsókkal telítve ez a mindent oldani képes fogalom? Vagy már ez irányú gyanakvásunk is kényszeres, éppenséggel eltanult módszer az identitás feloldására, hogy a személyiség öntőformáinak helyét átvehessék a kémcsövek? A békétlenkedő gyanakvás önmagunk vágyai és nyilvánosság-megtagadó dolgai iránt más síkon is folytatható: *még mindig domesztikálni akarnánk saját magunkat?*

Aztán miféle antimodernizációs kísérlet ez az elkülönülés? Hiszen már negyedszázada elkészültek a leggazdaságosabb tervek a jövő városaihoz, ahol százak lakhatnának egyetlen felfűjt gumiteremben, megszűnnének a titkok, az emberek pedig a közösségnek volnának tagjai. Az egyéniség igazán kibontakozhatna a mesterséges különbségek felszámolásával, ahogy génkészlete diktálja a hajlamokat. Ez a város könnyű is lenne, hatalmas rudak, sodronyok és pillérek tarthatnák akár ötszáz méterre a föld fölött. A béke totális és kódolt béke lenne. A városból kiszállni semmi ok. Mindannyian azt érezhetnénk reggeltől estig, hogy megérkeztünk. Erről, ha kell, fejhallgatók vagy megafonok is gondoskodnának. Bárki továbbgondolhatja az egésztest saját ízlése szerint, csak azt kérjük, ne rugaszkodjon el a gének valóságától. (A rossz géneket külön urnába kérjük elhelyezni.)

Ha persze máshogyan folytatjuk a történetet, amit magunk mögött vélünk tudni, magunkra vessünk. Csakugyan felvetődhetik a szelídség, úgy is mint szocializáció az emberi jogokhoz. Ilyen kérdésekkel álmodhatunk: „Ha az otthon tőke, visszaforgatható-e a humanizációba?” Elábrándozhatunk a Kertről, mely behatárolja az otthon sajátságait és elképzelhetővé teszi a kapcsolatok tágabb rendjét - különösebb nagy szavak nélkül - a maga térbeli (és időbeli) folytonosságával, adottságaival és műveltségével. *Ezen a helyen nem kell elszámolni a múltunkkal*, nincsenek származási feszültségek sem. Egyáltalán feszültségmentesítő része ez a térnek számunkra, mely képes leszigetelni a fölösleget. Viszont nem „fészek”, vacok vagy ól, mert a gondolatot hagyja áthatolni a határain és falain, sőt, igazából a gondolat szabadságáért van: az otthon anyagi és szellemi közeg az univerzalitás átéléséhez és formálásához (legalább magunkban). Jellemző tartózkodási helyünk inkább csak lakás és gondolati éléskamra, de nem vár a koncepciózus ellenséggel szemben, nem a változásképtelenség és kényszerű helyhez-kötöttség építette fel tartós használatunkra. A cselekvéshez érési idő kell.

„Fizikailag” mire képes az otthon, milyen funkciói miatt érdemes beszélni róla? Kiderülhet, hogy még a legszűkebb környezetünket is nehéz áttekinteni, és hogy csak a hiányok bőségesek. Az otthonosság rendkívül összetett képesség, amit magunkkal viszünk a munkahelyre, üdülőbe, autó belsejébe, voltaképp mindenhová, ha már kialakult. Csupán néhány kiemelt összetevőjét számba véve is érthetőbbé válik a teljességigény mint az elemi biztonság gyakorlatias feltétele és itt létbiztonságra és biztonságos személyiségfejlődésre egyaránt gondolni kell, ami természetes, hogy nem ingerszegénységet jelent. (Inkább jelenti viszont a relációk ökológiailag progresszív jellegét.)

Tehát az otthon mint lakás legelőször is védelmet nyújt a természet emberileg nem kívánt hatásaival szemben, amint az közismert. Ez kiegyenlítő folyamat is a napi, évi és egyéb ciklusok, valamint az ember társadalmi és belső természeti ciklusai között. Ehhez közelítő funkciója az otthonnak - melyet külön is meg kell említeni -, hogy az ember élettani folyamatainak színtere és kelléktára. Továbbá az otthon végzett munkának és gazdálkodásnak is „telephelye”. Helyszín az úgynevezett „szabadidő” - a század első felében még több sarkkutató látni vélte, az ő leírásukból ismerjük - eltöltésére, a művelődésre. (Mivel e tevékenységek újbóli felbukkanása nem zárható ki, bizonyos ráhagyással számolni kell velük.) Úgyszintén fontos hipotetikus funkció a „pihenőhely”-szerep, amely a zavartalanság elvont lehetőségére emlékeztet. Ide kapcsolható az ökológiai rehabilitáció, esetleg rekreáció feladatköre, amit jó ideig az egészségügyi szempontok közül is szükséges kiemelni. (Egyértelmű, hogy nem csupán az otthon képes e funkciók betöltésére, együttesen azonban csak rá jellemzők.) A társasági funkciók a családi étellel, a vendégek jelenlétével vagy a díjbeszédessel függnek össze. Az intimitás vitatott eredetű kifejezés, bár az elképzelések egybevágnak az elmélyült, meditatív gondolkodás, a speciális felkészülési időszakok és a párkapcsolatok zavartalanságának témakörével. *Ebben a vonatkozásban a hiány különös jelentőségű:* az eredmény illuzórikussá teszi a személyiség autonóm fejlődésének és szocializációjának előírt (megkövetelt) sikerét. De egy másik szinten is regisztrálhatók e hiány következményei: a boldogságvágyról kezdjük kideríteni, hogy az csak a statikus berendezkedés jelszava („Vissza a fálvédővel”), mert egyéb, hasonlóan ízes realitása úgyszincs, jobb nekünk a dinamikussá nemesített savanyú szőlő. Pedig csak az otthontalan otthon tart fogva, egyéb nem. Az viszont élethossziglan, ha már elképzeléseink is gyengék szükségleteinkről: hozzárogzulván a kedvezőtlen adottságokhoz. - Mindezek tetejében ott volna még az otthon esztétikai berendezkedő és kifejező funkciója is. Erre paradox módon talán közvetlenül többet lehet adni - persze úgy is, mint a látszatra -, igaz, nem kell túlterhelni eközben az egyéniséget.

Az előadottak elemzés nélkül, pusztán utalásokkal is rendkívül súlyos hiányosságokra és hibákra mutatnak rá. Az sem kétséges, hogy ezek távolabbi okok következményei, melyek azonban továbbiakat alapoznak meg. Sok esetben ez már a „végső felhasználás” szintje: a következő lépés a humán dezorganizáció valamely dimenziója. Elmondható viszont, hogy bizonyos önállósága mégiscsak lehetne otthonának megformálásában például a kisközösségeknek - aminthogy ez részlegesen tapasztalható is -, ha e funkciók egysége a gondolkodás és a kritika tárgya volna. Ma még ez ritkaság. Már a lakás elérése egyfajta immobilitáshoz kötődik, és ez rögzül tovább, tudniillik ami az életre meghatározó jelentőségű anyagi, foglalkozási, életmódbeli, társadalmi, kulturális és ökológiai lekötöttséget illeti, egészen az örökletességig. A sokaságnak nehéz így lépést tartania a korral, a minőség más garanciákban testesülne meg. Vagy mit is jelentene a kor színvonala?

Eközben már a terv sem az igazi. Az egész úgy drága, hogy még pazarló is, kivitelezése közepes vagy gyenge, változtatni rajta később alig lehetséges bármit is. A legtöbb pazarlás az emberi energiák és képességek terén folyik, teljesen megszokottan. A gyerekeknek helyük sincs játszani, később tanulni vagy dolgozni. El sem férnek az eszközök. A gondolkodás luxus. Egy ciklussal odébb ez ismétlődik meg, esetleg mennyiségi bővüléssel, viszont még hajszoltabban. Sőt, a hivalkodásért létesített - amúgy felesleges, ártalmas - funkciók is inkább jellemzik a szabványos otthont, mint az elemi (egyéni és családi) szükségletek kielégítésének valamennyi főbb eszköze, feltétele.

Így aztán elég furcsa visszakérdezni magunktól: szóval milyen töke is az otthon és kié? Végül is mi a drágább megoldás a lehetőségek közül? (Ismét csak az „olcsó”?) Van-e „antiökológikusabb” az otthontalanságnál? Igaz-e, hogy a részleges otthontalanság ugyanilyen mértékben hazátlanít? Esetleg néptelenít? Vagy a kerozin-lefolyók körül fű sem nő egykönnyen? Világ bozgorjai, egyesüljetek? Hol és mikor fordul termőre a humanizált ökológia szelíd ültetvénye a Földön?

VELÜNK SZÜLETIK-E A KÖRNYEZETI KULTÚRA?

(Az ökológiai nevelés célja és jelentősége)

Hogy „miért nő a fű, hogyha majd leszárad?”, erre nem válaszolhat semmilyen természetismereti oktatás és ökológiai nevelés. Sokkal elevenebb köznapi cél lehet a „nevét is, virágát is tudom” viszony megközelítése környezetünkben, vagyis a környezet elsajátítása.

A környezeti kultúra oktatását úgy is felfoghatjuk, mint alkotó részvételt egyfajta progresszív egyensúly fenntartásában, a külső-belső természet „szocializációjában”, mely ugyanakkor nem központosítja a fajok szelekcióját, sőt megkíméli azokat a veszélyeztetettségtől; mi több: az élettelen természet értékeit sem tékozolja. Ekképpen tehát egy napjainkban tudatosuló, az egész glóbuszra értelmezhető és minden jövőbeli korszakot magába foglaló feladatrendszerrel van szó, amely végrehajthatósága kedvéért megköveteli az elvi és gyakorlati szintek közötti napi koordinációt. Jóllehet a feladat idővel kiléphet a Föld vonzáskörén túlra is, ma még az első lépéseknél, a járnitanuláskor tartunk, így a koordinációt érdemes a mindennapi élet szintjén megkezdeni.

A fenti nagy cél jelenleg a különböző érdekcsoportok vitáinak keresztútjában áll, csupán a realitása nem kétségszékbe vonható. Még nagyobb súlyú kérdés az a társadalmi forma és mechanizmus, amely ennek és más kihívásnak is megfelelni képes. Mindebből csak annyi bizonyos, hogy a nevelésnek és oktatásnak, valamint a szakképzésnek igen előretérő módon kell tudnia reagálni e viszonylag új keletű problémák megjelenésére - az életmentő gyors beavatkozástól kezdve a nagy feszültségek távlati csökkentéséig. Egyszerűbben megragadva tehát a nevelésnek, az oktatásnak és a szakképzésnek általánosan legalább a következő célokat kell maga elé tűznie a tárggyal összefüggésben:

- az általános műveltség tartalmi bővítése e kérdéskörrel;
- a szemléleti integráció elősegítése, a kulturáltság fokozása a környezeti elemekre kiterjesztve;
- közvetlen gyakorlati feladatok széles körű, népszerű ellátásának képessége, civilizációs többlet az ökológiai infrastruktúra tömeges kiépítésével;
- a nagy környezeti átalakulással járó programok, a helyi ügyek kezelése, a környezeti karbantartás és az ilyen típusú nemzetközi kapcsolatok ápolása végett a szakosodás megalapozása, a továbbképzés és a tudósképzés megindítása.

Természetesen más oldalról is vázolhatók az elmondottak. Csak egy példát erre: A társadalmi technikák szemszögéből kiemelhető a népesség környezeti érzékenységeinek növelése, mely nélkülözhetetlen az érdekelismeréshez, a társadalmi nyomásgyakorláshoz - a döntéshozatal menetében. Hazai viszonylatban egyúttal a felzárkózás szubjektív infrastrukturális feltétele is. De ugyanígy nem lebecsülendő a fogyasztói tudat (öntudat) fejlődése sem mint a probléma kezelésének kezdő- és végpontja a gazdaságban. Vagy ide kapcsolható például a demokrácia spontán kiterjesztése is legalább a jóindulatú ökológiai „másságok” elismerése révén. - Felsorolásunk nyilván folytatható.

Manapság szokatlan közvetlenséggel legyen szabad úgy összefoglalnunk mindezt, hogy szeretnénk, ha nemcsak globális háztartásunk volna, hanem otthonunk is lehetne a Föld népeivel egyetemben, és így válnék biztonságosan átélhetővé.

Módszerek és technikák

Okulásunk-oktatásunk, önnevelésünk legfontosabb eszköze, módszere éppen az élményszerűség, a minél közvetlenebb tapasztalat és a józan tárgyszerűség együttese lehet. Emiatt, illetve az elmondottak teljesítése végett a vonatkozó tárgyakat kiemelt hely illeti meg a tantárgystruktúrában, beleértve az erkölcsi és emberi jogi ismeretek megfelelő részeit, továbbá az egyes tantárgyakhoz való kapcsolódásokat is. (Nyilvánvalóan mind az úgynevezett természettudományi, mind a „humán” - társadalomismereti, történeti és egyre inkább a művészeti tantárgyakhoz való kapcsolódásokra egyaránt érvényes ez.)

Jó felépítésű, kidolgozott anyagok alternatív választéka, szemelvények és sokszintű szemléltetés, naprakész aktualitások közlése és gyűjtése, másfelől a történeti mélység gyakorló feltárása, kísérletek és megoldási minták kritikai elemzése, új problémák felismerése, az eredmények sokoldalú becslése - máris bőven rendelkezésre álló lehetőségei az ökológiai nevelés, oktatás, szakképzés nagykorúsításának. A különböző szinteken mindez kiegészülhet „helyszínbejárásokkal” (elemi fokon ezt tanulmányi kirándulásnak is mondanánk az ép és kevésbé ép természetbe); ezen felül megkereshetők és megtalálhatók a nemzetközi összehasonlítás eszközei, módszerei, gyakorlati alkalmak. Nem kevésbé a modern oktatástechnikák és technikák.

Szokatlan eredményességgel párosulhat ezen a területen az ismeretterjesztés hagyományos küldetése. Ma már komoly archivált képi anyag állítható össze például a távoktatáshoz az ökológiai katasztrófák lefolyásáról, vagy a sikeressé vált technológiákról a környezeti ipar példatárából, ugyanígy az élővilág még zavartalan szigeteiről is, sokszor már valóban csak múlt időben, mégis nehezen felmérhető tudományos, erkölcsi és érzelmi (nevelési-oktatási) jelentőséggel.

Integrált szemlélettel

Ma már azt is tudjuk, hogy nemcsak a néprajznak vannak ökológiai alapjai, hanem ökológiai teljességünknek is megvan a maga néprajzi beágyazottsága; ez tehát kiindulása és konklúziója is a tárgyi és szemléleti alapvetésnek. Tulajdonképpen ez az egyik eszmei forrása a tudományos, filozófiai, kultikus és egyéb irányzatok mellett a különféle ökológiai felfogások szemléleti sokféleségének. Róluk tehát csupán típusaikkal együtt érdemes részletesen beszélni. Feltételezve ezek egymás iránt tanúsítható elvi türelmét - inkább közös alapjaikról szólunk: kiemelve néhány általános vonást, ami egyben a tolerancia szerves (szervező) alapjául is szolgál.

Ilyen az a gyakorlati fogantatású, sokat emlegetett koncepcionális mozzanat, hogy az ökológia problémái nemzetközi térben jelentkeznek. Ezt a kultúrák érintkezési felületei irányában, egyrészt akár egészen a helyi közösségek szintjéig általánosíthatjuk, másrészt a globális nagyságú problémák óceánjáig. Mint látnivaló, nem kielégítő, inkább sértően ideologikus válasz maradna annyit szólni, hogy a határok „spiritualizálása” majd itt is mindent megold. Fordítva elképzelhetőbb! *A konfliktusok valóságos kezelni tudása révén várható el a határok szimbolikussá válása.* A szemléleti integrativitás e különös oldaláról is megerősítésre vár: nem feloldja, hanem elmélyíti a konfliktust a szennyeződések térfélcseréje vagy éppen exportja (átseprése mások szőnyege alá). Ez tágabb emberi jogi tézisek megfogalmazását sürgeti, ám szemléleti evidenciaként már előbb is meg kell honosodnia, és pedig abszolút kozmopolita természetességgel. (Az eredmények ellentmondásosak, de biztatók.)

Az ökológia-oktatás szemléletének az iméntiekkel együtt jelentkező általános vonása lehet az események helyi fontosságának kiemelése. A hatásaikban nem mindig nagyméretű jelenségek

is egyetemessé válnak azáltal, hogy maga a természet egységes - és az alkalmazott technológiák jóvoltából a látszatra elszigetelt helyi érdekeltségű ügyek végtére is nagy felületen összeérnek, és multikauzális tüneteményeket hívnak életre. Mindazonáltal a lokalitás mind az eredet, mind a kezelhetőség szempontjából döntő.

Ugyanígy alapvető komponense a szemléletnek a gazdasági kapcsolódás, és pedig egyre kevésbé pusztán a termelés és fogyasztás oldaláról. A környezetvédő tevékenység iparként bontakozik ki, s ma már fejlett az ökológiai tényekkel összefüggő biztosítási ágazat is. Ráadásul a gazdasági kapcsolódás jórészt magában foglalja az egészségügyit is; sajátosságai miatt azonban ezt külön is említenünk kell, hiszen a környezet állapota miatt érzett aggodalmunk-érdeklődésünk fő mozgatója valójában az emberi egészséget óvni akaró szándék.

Nem kevésbé fontos a szemlélet teljessége számára a kulturális és értékszempontok érvényesítése a környezeti rendszer áttekintésében, továbbá az érdekeltségi és a felelősségi elem állandó hangsúlyozása. Így lehet eljutni a legalapvetőbb általános biológiai vonásoktól a politikai felvetésekig, melyek ismét a szemléletmód differenciáltságát eredményezik, demokratikus viszonyok között egyben a főbb játékszabályok kidolgozását is elősegítik (vagy legalábbis szorgalmazzák) e téren. Kivált hasznos ez az oktatás és nevelés számára, ahol a szemlélet épsége, gondolatébresztő ereje és felfogást könnyítő hatása önmagában cél és eszköz. Nélkülözhetetlen például a minél hosszabb távú visszatekintés képessége a nyomon követhető hagyományokra. Ennek következménye odáig terjed, hogy az egyelőre eldönthetetlen nagy kérdésekben lehetővé teszi az elfogulatlan tájékozódást és orientációt.

Ilyen kérdéskörök pedig szép számmal vannak a kutatás előtt is. Például sokat bírált, mégis újszerű megközelítései miatt nem lebecsülendő a humánökológia jelenségtana, amely mintha a gazdasági törvények abszolút primátusát vonná kétségbe. Annyi bizonyos, hogy hozzájárulhat az egyes tudományok helyének meghatározásához, tehát például az ökonómia öncélúságának csökkentéséhez. Idővel a gazdálkodás jellege is változhat, bár a hatása akkor sem lesz elvitatható a környezeti viszonyok alakításában. Amennyiben az ökológiai kérdéskör bővülni képes, ez korunkban talán nem is elsősorban a technika és az információelmélet, valamint az ember számára hozzáférhető tér bővülése miatt következik be, hanem a humán ismeretek robbanása miatt. Kézenfekvően ilyenek a genetikai és a demográfiai ismeretek. De egyre meghatározóbb lehet az életmódkísérletek tanulsága, határesetben pedig az emberiség paradigmáinak kritikája - hogy csak a spektrum szélső pontjait érintsük.

De kritikusán

A szemlélet viszonylagos teljessége, frissessége és épsége lehetővé teszi a szélsőségekbe hajló ökológiai tanok türelmes fogadtatását, de normális bírálatát is. Szemünk láttára ultraökológiák ugyanúgy kibontakozhatnak, mint egyéb vakhitek bármely más ideológiai terepen, és aztán a meglévő doktrinériák valamelyikében szervesülnek. Magunk is gyárthatunk hasonlókat. Például az információ-robbanás összefüggéseiből kiragadott tények szép spekulatív eszmei labdamenteket tesznek lehetővé, melyekkel gondolatkísérletileg csakis végzetes kimenetekkel kecsegtető ökoelméleteket is megalkothatunk „csíraformában”. Még eredetmondákat is kanyaríthatunk hozzájuk a Földön kívüli civilizációk játéka kapcsán. Más, nem kevésbé hatékony lehetőséget ajánl kiindulásként a nosztalgia, akár a fogyasztóiség túlzó hagyományaira is támaszkodva most már. Nem kell azonban ilyen messzire mennünk, hiszen komoly, néha meghatározó vitafórumokon hangzanak el ultraökológiai fogantatású szállóigék (jellemzően más szakmák képviselőinek szájából). Ilyen például az a tétel, hogy a természetet előbb le kell rombolni, hogy igazán társadalmivá, magunkévá építhessük át. Szintén arcpirító következtetésekig juthat el az a sokat vizsgált hipotézis, hogy a zöld mozgalmakhoz bizonyos

színvonalú jólét szükséges, ahol már megbecsült érték a kedvezően alakuló környezeti paraméter. Ez ilyen általános megfogalmazásban ráadásul tényszerűen nem igaz. Ám nem kell tovább vulgarizálni ahhoz sem, hogy a belőle kiolvasható állásfoglalás diktatúrák számára mozgalmak létjogosultságát kérdőjelezhesse meg. Vagy itt van a teljesen politikamentesként beállított (hő- és ütésálló) környezeti szakideológiák csoportja, amelyeken belül a magában vett szakszerűség a „mértékletességgel” verseng. Egészen biztos, hogy nemcsak komoly lobbyk, de egész pártszövetségek állnak egy-egy ilyen eszmei divat mögött, melyek nem szeretnének feleslegesen vitatkozni ezeken az elveken, mivel vitathatatlanok, és annyival is üdvözítőbb politikát hirdetnek legalább a zöld ügyek terén programjaikban. Nem is szólva az egészet inspiráló energia- és iparfejlesztési bázisukról.

A jól egyéníthető, gyakorlatot kiálló szemléleti alapoknak azonban közvetlenebb szerepe is lehet az említetteken felül. Leginkább talán a fogyasztó választásaiban, de abban is, ahogy életvitelét befolyásolják. Fantasztikusnak tűnhet a Föld ma alig lakott területeinek benépesítése, jöllehet Afrika nagyságrendjéről beszélhetünk. Az „Alternatív Afrika” létrejötté azon múlik - alighanem leginkább! - hogy a megújulóknak tekinthető energiaforrások mennyire válnak olcsóvá belátható időn belül. Ez pedig nem utolsósorban a kutatásösztönző kereslet függvénye, hozzávetőleg tehát az ökológiai érettségé. Az elgondolás - ugye - elég primitív, mégis egymilliárdos civilizáció távlatait (és ezen keresztül az egészet) érintheti már ennyiben is a nap-, szél-, geotermikus és egyéb energiák kitermelésének-hasznosításának - *civilizálásának* - előrehaladása, minden erőltetett internacionalizmus nélkül.

A világ egyébként már ma is nemzetközi. De nem annyira, hogy a csúcsm nemzetek közvetlen érdekei egy gondolatmenet erejéig is hozzáigazodjanak az emberiség tényleges közös dolgaihoz, ha bármi eltérés adódik ezek közt. Mint látjuk, adódik.

Mindezek már nem szorosan vett tartozékai az ökológiai kultúrának, az igaz. De gondolnunk kell a környezetbarát népfőiskolákra is!

A természet persze nem az ember körül forog, s ebben következetes. Emberbarátian természetbarát érdeklődésünket az ökológia iránt azonban nem szabad rossz néven venni, mert elég „természetes” ez is. Tágabb időkben az ember saját természete is alaptantárgy lehet, ma inkább csak az ebből származó korlátokra figyelünk, mintha a munkavédelem szempontja volna az üdvözítő megközelítés - a tárgyi termelés elsődlegességéhez ragadván. Így aztán erről is kevesebbet és rosszabbul illeszthető tudunk, mintha az ember és természet viszonyt akarnánk kifejteni, történeti alázattal, ám progresszív tartalékok feltárásával. A saját természet ismerete nélkül ez kudarcra van ítélve még akkor is, ha az önismeret mélységei egyesek számára elvi abszurditást sejtetnek, mint aki a lehetetlent szereti megkísérteni, és ennek vonzásában már csakis azt. De hát a történelem ellenpéldái itt is magával ragadók. Aprópénz-jellegű tudásunkat a társas érintkezésről, génbankjaink kamatváltozásairól, a szaporodási determinánsokról, tetszési indexekről vagy a lélek halhatatlanságáról most kéne tehetségre váltani.

Ha ezek után ráeszmélünk, hogy milyen hangos a licitálás az emberi jogokkal, a morállal, az ezek természet- és társadalomfilozófiai megalapozásával foglalkozó eszmék piacán, indulatunkat a továbbgondolás merészségévé transzformálhatjuk. Mert erkölcsi érzékenységünk, igazságtörekvéseink, jogi szabályaink, pluralitáselveink egyaránt vagy származékai vagy együttthatói az emberi nem ökológiai és kulturális rendjének. A téridő naturalizmusa összeférhet az egyéniség mikrokozmoszával. Okulásunkra szolgál.

HOGYAN LEHET ALKOTMÁNYOS JOG AZ EGÉSZSÉGES KÖRNYEZETHEZ VALÓ EMBERI JOG?

(Túl a dekoráción)

*„A Magyar Köztársaság elismeri és érvényesíti
mindenki jogát az egészséges környezethez.”*

A Magyar Köztársaság Alkotmánya 78. §-a

Tovább is kérdezhetünk: „Kétségbe vonta valaki az egészséges környezet iránt érvényesíteni kívánt jogainkat?” És így is lehet folytatni a kérdezősködést: „Mi az, hogy egészséges környezet? Mit biztosíthatnának ezen a téren a törvények? Jutottunk-e valamire a környezetvédelmi jogszabályokkal?” Vagy: „Lehetséges-e valóságos emberi jog alkotmányos rögzítés (vagy inkább kalibrálás) nélkül?”

Kétkedni is lehet valaminek az érdekében vagy akár ellenében, ez csupán az érdekek különbözőségére vall. Az mégsem közömbös, tehet-e valamit az alkotmányos fejlődés minden állampolgár vagy csoport érdekében, és óhajtja-e garantálni egyáltalán az egyenlőséget környezeti vonatkozásban. Vissza is kérdezhetünk: érdekli-e a válasz a kérdezőt - vagy „megválaszolhatatlan”-ságukban igazán fontosak ezek az ügyek? Még azt is gondolhatja: megoldás csak ott várható, ahol a társadalom, a tudás, a technológia már túljutott a mennyiségi fejlődés szakaszán, nálunk és más fejlődő térségekben mindez nem is érdekli a közvéleményt, hiszen még a közvélemény-kutatókat sem nagyon. Különbözik pedig globális problémákról lévén szó, igenis, kiegyenlítődnek a viszonyok, és evvel együtt a reklamált esélyek, ennél realitásabban és józanabban okvetetlenkedés szóba hozni az egészet. Ami különbség megmarad, a piaci viszonyok majd rendbe hozzák. A dolog egyébként olyan bonyolult, hogy az ilyen leegyszerűsített felvetésekkel többet árthatunk, mint akkor használhatnánk, ha provokatív és demagóg, már-már számonkérő, érzelmekre ható, primitív követelések helyett a környezettudomány és a nemzetközi jog tekintélyeihez fordulnánk érveért, akik ma már szinte mindent meg tudnak magyarázni.

Mindezek alapján maradt azért annyi bátorságunk, hogy egy-egy tekintetben árnyalni próbáljuk azt a képet, amely az egyszeri állampolgár nézőpontjából szembeötlő, hogy ezáltal elejét vegyük a felsejlő nagyvonalú végső megoldásoknak.

Valóban döbbenetesen primitív tény, hogy az emberek között micsoda különbségek támadnak életük minősége és az egészséges életvitel lehetősége terén már pusztán aszerint is, lakásuk, munkahelyük, lakóhelyük-településük belső és külső ökológiai viszonyai milyenek. Ha csupán a szűkebb értelemben vett környezetet vizsgáljuk, ahol valaki él és dolgozik (vagy a lakása és a munkahelye között naponta kétszer utazik), sok év után és minden orvosi tapasztalat szerint is egyre alapvetőbb tisztázni, mennyiben felel meg az egészség igen elemi feltételeinek. Közhely emlegetni a talaj, a víz és a levegő szennyezettségét egyre nagyobb térségekben és egyre több fajta szennyezőanyaggal, nem mulasztva el megállapítani azt sem, hogy ilyen bajaink mindig is voltak, csak most többet beszélünk róluk és igényesebbek lettünk. Meg hogy a világ számos pontján javul már a helyzet, de számunkra ez még messze van, a minta azonban adott, csak követni kell tudni. Valamivel kevésbé ismert, hogy az ottani előírások és normák szigorúságát mi minden indokolja, és hogy ott sincs egyenlően elosztva a környezeti teher. Valamiért a zöldek mindig újabb és újabb elfoglaltságot találnak maguknak, ami nem azt a benyomást kelti, hogy az iskolai anyagnál többre vágyó tanulók szakköri foglalkozására gyűltek össze ennyien.

Valójában bármely országon belül éles a kontraszt az egyes otthonok környezeti állapota közt: nemcsak a táj adottságai, hanem mérhetően az egészségügyi paraméterek közt, és ennek megfelelően az életesélyek közt. Hogy Budapest kerületei között 6-10 év várható élettartamkülönbségekről tudhatunk, azt részben ugyan egyszerű szociális alapon is felfoghatjuk. Véletlenül azonban a legismertebb környezeti ártalmak is itt térnek el egymástól leginkább.

A belső kerületek ráadásul nem váltak nyomortelepekké, de az egészséges élet lehetőségeit csökkenti a zsúfoltság (úgy is mint környezeti-ökológiai faktor!), a zaj, a vibráció, stb. Másutt helyi ártalmak is fellépnek, bányavidékeken például sugárzás és gázszivárgás. Vagy por, speciálisabb és több. Hová soroljuk azt a stresszt, mely a gyorsabb korrózió miatt éri a háztartásokat?

Ha felvetődik a „szociális” szempont, akkor legyünk következetesek: *maga a környezet is meghatározó szociális tényezővé vált*, amit csak rögzít az, hogy az új nemzedék ebbe már beleszületik, kialakul az ökológiai és a szociális elem együttmozgása, és mintha az ökológiai pozíciók polarizációjának volnánk tanúi.

Hogy az ingatlanárak piaci útra terelnék a megoldást, az a legkevésbé sem megnyugtató, legfőképp nem az új generációk esélydifferenciáinak divergálása miatt. Egészen közönséges tény, hogy ezen az alapon (minden továbbit figyelmen kívül hagyva is) az egyik ember már születésekor vagyontalan, a másik hatalmas vagyonnal rendelkezik. Hogy „vagyontalan”, azt úgy kell értenünk, hogy soha nem lesz esélye az egészséges lakókörnyezet biztosítására. Közvetlenül éppen a telekárak abszurd eltérései miatt. Az abszurditás mellesleg egymaga bizonyítja, hogy a gazdák már korábban félig-meddig ráéreztek a környezeti tényezők életfontosságú szerepére. Nem közvetlenül érdekük viszont mindezek nyilvános megtárgyalása és minden bizonnyal költséges rendezése az időhorizontjukon.

Ily módon a („magára hagyott”) piac maga is abszurd módon alakul, hiszen minden előzetes teljesítménykülönbségtől függetlenül távolodik a résztvevők esélyegyenlőségétől. Sőt, mintha *szerephez* jutna a kontrasztelektio is. Ráadásul, ha valahol tekintettel kellene lennie a piacnak a „természetességre”, akkor itt igazán. Ehelyett a vadpiac képtelen a naturáliák reális számbavételére, és sokat emlegetett szabályozó funkciója ezen a területen elviselhetetlenül hosszú idő alatt valósulna meg teoretikusan is.

Adott tehát egy olyan gazdasági és szociális problémakör, melyet a gazdaság hagyományos eszközeivel nem tud kezelni, ugyanakkor szociálisan értelmezni is nehéz - mindenesetre érintetlenül hagyja az Európa Tanács tagállamai által (igaz, még 1961 októberében) aláírt Európai Szociális Charta is. *Vajon kitől remélhető az ilyen irányú ökológiai, technológiai, településfejlesztési, szociológiai, gazdasági és jogi kutatások szorgalmazása és finanszírozása?* Tekinthes-e közgazdasági folyamatnak a rendezés, mondván, hogy a kisebb emisszió majd csökkenti a környezeti terheltséget, és ezen túl legfeljebb az egészségügyi szervezésre (és ennyiben a költségvetésre) vár a még megmaradt kisebb panaszok kezelése. Esetleg a pszichiáterekre, hogy növeljék a mindenkori elégedetlenkedők „együttműködési készségét”, és az ideológusokra, hogy toleranciát prédikáljanak az elitnegyedek erdősávokkal titkosított kisebbsége iránt?

Kinek és mennyibe kerül a szennyezés csökkentése? Elég hatékony-e, kiterjed-e hatása tehát (vagy nem ez a cél?) mindenkire? Mivel kárpótolhatók a kimaradók (vagy ez föl sem vetődik?); megéri-e, mire hozzájuk is eljut a megoldás, mint egy segélycsomag? Mi a teendő az újabb, magasabban kvalifikált ártalmak belépésével szemben? Merőben elkerülhetetlenek? Akárcsak egyenlőtlen elosztásuk mint induló feltétel a társadalmi csoportok közt?

A problémakörnek történelme is van, nyilván az előemberrel egyidős. (Ha ide számítjuk a természettel való egyensúlyi és más viszonyok kérdését, akkor régebbi; míg az aktív,

megőrző-megelőző együttélés korszaka igazából még előttünk áll.) Sajnos, a tulajdonra vonatkozóan számos analóg megfogalmazással kísérletezhetnénk. Már ez is kínosan érthetővé teszi a környezeti emberi jog világviszonylatú alkotmányos érinthetlenségét mind ez ideig. Ám az, hogy bizonyára senki sem akarta előidézni a mai helyzetet, még nem teszi elfogadhatóvá a Barabbás-effektus továbbélését és általánosítását. Elvi lehetőségnél több az, hogy mindenki akarja a valódi egyensúlyt ember és természet közt, még akkor is, ha ez igencsak összefügg az ember és ember közti egyensúly megteremtésének feltételeivel. *A globális egyensúly helyileg egyébként sem számolná fel magától a túlszennyezést.* Az ösztönességhez tartozik megvallani, hogy a környezet globális problémái eleve a helyiekből adódnak össze oly módon, hogy az inhomogén adottságok miatt ezek lényege számottevő hatalmi erők számára érzékelhetetlen vagy irreleváns marad.

Emberiségben gondolkodni a konkrét egyén és közösség nélkül - láthattuk - szükségképpen válik képmutatássá. Értelmetlen szabadságjogokról és testvériségről is beszélni ilyen alappal. Az egészséges környezet áttételes megvonása is valójában a szabadságjogokat sérti, ezek mindegyikét korlátozza, de valójában ennél többről lehet szó. A humán élettér és létszférák „akaratlan” *bekerítéséről*, mely öntudatlanságában végül bárkit közvetlenül sújthat.

Igen jellemző, milyen mélységekig számít evidenciának a környezet mintegy magától értetődő kifosztása, felélése és a reá érvényesített „jövőkép” az özővíz utáni állapotok kezeléséről. Az is általánosan bevett, hogy a jelenségnek tömegesek a vétlen áldozatai, mintha ez volna az élet rendje. A történelmi adósságokat pedig felmérni is nehéz; ezen nem sokat törleszthetnek az unokákra vonatkozó szellemes és igaz jelmondatok.

Akadnak továbbá jóhiszeműnek aligha felfogható eszmék, melyek indirekt, viszont roppant drasztikus beavatkozást hirdetnének meg a fejlődő országok demográfiai folyamataiba. Ez nagyon jól megfér avval a szemlélettel, hogy gazdasági modellként egyéb kínálattal nem szolgálhatnak, mint a fejlett nyugattal, amit viszont a beavatkozást hirdetők e térségekben sem lehetségesnek, sem ökológiailag kívánatosnak nem tartanak. Már azt is megtudhattuk, mekkora ezen elmaradott népek felelőssége a Föld körüli pályára bocsátott üvegházhatás kialakításában, mert felégetik erdeiket és fajlagosan túl sok energiát használ fel iparuk, szemben más országokéval, ahol sikeresen felhasználták már őseik energiáit, s ahol legfeljebb két nagyságrenddel többet fogyaszt egy fő energiából, mint Délen, ahol még mindig vannak erdők.

A különféle civil alkotmányoktól mégis várhatunk és megkövetelhetünk valamit, amit egyáltalán alkotmánytól remélni lehet. Legalább azt gondolhatjuk, hogy *amennyiben a tulajdon szentsége is az élet szentségéhez, annak védelméhez tartozik* egyéb, ugyanezt más oldalról biztosító alapjogokkal együtt, hasonlóan rögzíthető az egészséges emberi környezethez való jog, mert ugyanolyan szent. (És ugyanannyira sérthető, ha nem részesül oltalomban.)

Nem csupán a szankciók lehetnek jóval következetesebbek az eddigieknél. Ennél nagyobb kérdés a hozzáférési esély, és pozitív megközelítést igényel: *milyen értelemben és hogyan biztosítható mindenkinek az embert megillető környezeti vagyonrész?*

Az teljesen nyilvánvaló, hogy ha „kellő” bőséggel volnának szabadon elosztható javak, az voltaképpen megoldaná a gondot. De ez soha nem volt eddig így, és nem is képzelhető el földi értelmezésben. Viszont alkotmányos reformnak sem volna értelme eszközök nélkül, az alaptörvényt eleve az állandó megszegettség állapotára visszaminősítve.

Mégsem kerülhető meg a reform, csak hát a feladat korszakos. *A civilizáció része kell, hogy legyen egyfajta felzárkózási lehetőség programozása környezeti vonatkozásban.* (Ahogy egyik ember tulajdona sem szentebb a másikénál. Kiváltképp igaz ez a „vétlenül eltulajdonított környezetre”.) Nagyobb vagyonadók átmeneti behajtása és a környezeti egyenlőtlenség ki-

egyenlítésére való fordítása ugyanúgy felmerülhet, ahogy másutt a kárpótlás, földosztás, résztulajdon, kedvezmények. És persze átfogó helyi és globális programok a „környezetgazdaságosság” ösztönzésére.

Abban biztosak lehetünk, hogy a nemzeti-nemzetközi kartáknak kezdeményező szerep juthat itt, mivel *először a gondolkodásban kell annyi egyensúly, hogy ne válják félelmetessé az eszméket.* (De addig is bízunk kell, hogy az indiánsoron a harcot, amelyet őseink vívtak, békévé oldja az elévülés.)

NAPLÓRÉSZLET ZÓNAKÖZBEN, 1998. ÁPRILIS

A keleti nagy fal leomlása után ez a honfoglalási készülődés...

A Csernobilig húzódó idősziget visszaillesztése a befogadók közé?

A szorongást a legegyszerűbb átörökíteni, és majdnem lehetetlen nem átörökíteni. Pedig bizonyíthatóan volt ezen a tájon élet, a mai is egy a számos bizonyíték közül. Most pedig bevándorlunk Európába. Ezredvégi sorbanállás.

Mi lesz az elbontott betonból? Egyébként ez sem keleti találmány. Talán a szolgálai követés és túlteljesítés lehet az? A mi otthonteremtő normaszegésünk. Meg a túllihegő láncos kutya, amint szabadulása óráján megtér. Megtérül.

Tényleg, mi lesz a bontási anyagokból, amelyek nem akarnak elbomlani. Kér-e valaki lakhatási engedélyt laktanyákba? Rászorultsági iszony elvén eloldalgunk, majd valaki átveszi a terepet, vállalkozik, legyen isten, aki segíti.

A várakozás a miénk, egész nemzedéknyi mestere van, Testvéreinkkel együtt a felzárkóztatandó népek közé tartozunk, tartozunk valahová, az előszobát a rendelőben szintén ne tartsd karanténna. Ez már Zónaköz.

Néha csak úgy magunk elé nézünk. Szétszerkesztődő tartamokban időző méla zsidók. S hogy néznek ránk mások, s voltaképpen kicsodák? Milyennek látjuk mi magunkat? Légy pozitívan gondolkodó, az úttörő, ahol tud, pozitívan áll a dolgokhoz.

Szívesen megkérdeznék valakit: te is valami szellemi vezetőre vársz? Kiket vezetne, hogyan, hová, milyen eszközökkel és joggal?

Idehallatszik a jamboree, s mire odaérünk, már nincs is. Saját fülemmel hallottam, hogy c'mon everybody! Te is így lehetsz evvel, „haver”. Gyerünk haza.

E múltnak már adósa szelíd jövővel. Jókedvünk egyszer volt tavaszai, jutott nekünk történelmi emlékezet. Másoknak sikerstoryjaik vannak. Az kéne, hogy irigyeljük? A cél maga a megastore a megastorykkal és megasztárokkal? Mi leszünk a sajátosan dacos felnőttek elitklubja költségvetési elégtelenséggel. Viszont lesz hozzá öniróniánk, nálunk azt eszik. De inkább isszák. Mi leszünk a magasra növesztett kishitek veteményesei.

Mit vársz? Alig hagytuk el a Zónát. Ott rekedt benned a paneltesztelési karakterisztika, még mindig eminens szolga vagy, a folyton követő járművek előznivágyása munkál benned. A szakszavak nehezen alakulnak át használható anyanyelvűvé, ez itt a fő nyelvi nehézség. Jobb volna aktuális Ceau-viceken edzeni tovább észrevétlenül meghosszabbítva serdülőkorodat? A legjobb Ceau-vicc elég morbid volt: mikor a Dacián menekült. Most meg egy nyugdíjas bányász felrobbant egy Trabantot Ózd mellett, mert annyi év után észrevette, hogy nem bírja a hangját.

Sokaknak most is csak a zónahatár-barátkozások maradtak, folytatják tovább egymás elzónásítását, erőt vesz rajtuk a mivagyiság. Csökkent várakozás tovább: hová, miért, hogyan, milyen joggal? Egy táborban?

Odáig rendben van, hogy mindenki kitörölhetetlen akar lenni, de legalábbis kirekeszthetetlen. Honnan? Sajátmagából mindenképp, de ez azért nem sok tudásnak.

Bebetonozódás. Mindenki a magáéba. Jó ez valakinek is?

Nap mint nap homokórányi esély, utána megint megfordul és megint mást kell tenned. Vajon eltúlozható-e saját társadalmunk komolyan vétele? Viszonossággal vagy anélkül.

Az, hogy állandó a külföldi dicséret, nekünk szól? A tapintatos jó vendég saját lelkiismeretének? Terveik vannak velünk?

Mikor érezhetnénk úgy, hogy a talpunkra álltunk, fél lábbal már ezen a földön? A közéleti nyeregben megpuhult viták hatására ugyan nem. Óhajtja valaki egy lerágott csonttal jól fejbeverni az egyik európai választófejedelmet önök közül, uraim?

Persze, mi nem vagyunk elég fejlett demokrácia, hogy saját szélsőségeink lehessenek. Vigyázni kell a kifejezésekkel, a félreértés joga nem nálunk van, ebből is látszik, hol élünk, - ha nem is ebből élünk. Vádalkut nekünk egyelőre nem kínálnak, minden megkezdett vizsgálat felhasználható ellenünk, vádlóink biztosan ártatlanok.

Nem kéne állandóan magunkkal foglalkozni, majd ha kitöltötted a kérdőívet, kapsz értesítést, ők mégiscsak jobban értenek a dologhoz. Hozzád is, ne szégyelld, nagyobbak, okosabbak, szerencsésebbek. Vetközz le előttük, ne hivatkozz álszeméremből személyiségi jogaidra, ezek már mindent láttak. Mit gondoltál? Te kivétel vagy?

Nem viselkedhetsz úgy, mintha tetves volnál. Gondolj inkább arra, milyent választasz a fazonigazításnál a modellek közül. Miért most kezdesz el kényeskedni az engedély miatt? Eddig is mindig kiváltottad, ha kérték.

Ami van, azt kell szeretni, ez a tiszta realitás, ez még a Zóna szorossága. Az összhangzó értelem. Mibe szabad beleélned magad?

Itt ez a rengeteg omlós vallomás. És miből fogunk megélni?

A szemétermelés is indikátor. Máris túlfogyasztunk, már régóta nem bírja a szemetiszállítás a terheket. Mielőtt eleget fogyasztanánk - elegen. Szerinted kik vagyunk? És mi lesz, ha felocsúdunk?

Az úgy van, hogy álmában mindenki megújítja a fél gyárat, vagy ahol dolgozik. Másnap, a valóságban fél minden újtól, mint valami ártó szellemtől. A nőktől is így félsz?, ezt a legnagyobb cukkolók szokták kérdezni, akik maguk a legjobban félnek mindig és ettől még hangosabbak. Igen, a rablóulti és más kulturális alapintézmények. Jók vagyunk. Mi vagyunk a legnagyobb egy főre jutók...

Tényleg szabad mindenről beszélni? Mi tart vissza?

Ti, kisfuvarosok a Teleki téren, de hiszen élünk!

Latinovits azt mondja, hogy nikkal számovár.

(Mondják, hogy a napló írásba adott álom. Amikor meg tényleg alszik az ember, csak kivonja a betűket az emlékkönyvből melyet bevallatlanul magának állít össze. Amennyire fontos lehet az álom, napló és emlékezet a józan ítélet szerint, az ébrenlét is mérlegre kerül valahol.)

AZ ESÉLYTELENSÉG HITVALLÁSA

A sok kicsi, alig látható „másság” nemigen tesz közzé kiáltványokat. Nem is hihető, hogy így mutathatnák meg a rejtett nagyságot, mindenki számára tudatosítandó értékeiket, és fogalmazhatnák meg jogosnál jogosabb - mert háttérbe szorult - elemi igényeiket. Nagy ellentmondás az, hogy együttesen ők lehetnek a többség, de még egyes csoportjaik is alig tudnak megszerveződni mint csoportok, aktív résztvevőként szinte láthatatlanok a világfolyamatokban. A nagy alkuk nem velük köttenek. Egyéni egzisztenciáikból és háztartásaikból a távolság beláthatatlan a döntési szintekig - és viszont. Ez a távolság a gyorsuló eseménysorban különös jelentőségű, mert leegyszerűsödni látszik, ami leegyszerűsíthetetlen: a nagy tömegek sorsa. A távolság egy a bulvárlapokban imitt-amott már lefényképezett táguló szakadék fölött ível. A sors prognózisai ugyan kedvező számokkal is kecsegtetnek, az eloszlások egyenetlensége azonban rendkívüli, a becslések alternatívái túl sokféle és gyakran negatív kimenetelt vázolnak, a módszertan igen kevésbé megbízható. A reális tűrőképességet pedig éppúgy nem tudják ideológiamentesen közelíteni jelen fogalmaink, mint ahogy a helyi társadalmak el esetjeinek saját kulturális bázison folytatott felemelkedési kísérleteit sem méltatta folyamatos elemzésre mind ez ideig a legszélesebb tudományos közvélemény: nem számít elsőrendű kérdésnek az érintettek valóságos önállósága mint a civilizáció tartalék forrása.

Az erősebbek külön társadalmának nem szabad beletörődnie abba, hogy a vagyoni és szociális rétegek közti „átjárás” reménytelen. Evvel jóérzésű történelmét: eredetét és cselekvőképes idejének távlatait adná fel erkölcsi értelemben, mivel így a felelősséget bizonyosan nem arányosan méri és osztja el. A dinamikus fejlődéshez a régi teória és a máig ható gyakorlat szerint szükség van munkaerő-tartalékseregére - de nem számkivetetettre, akiknek a fotóival csak az olvasók munkafegyelme zsarolható. Az alkotó aktivitás más természetű. A tartós munkanélküliség hiábavaló áldozat, ahonnan egyre kilátástalanabb a visszaút az értéktermelésig. A számok és arányok is fontosak. A sikeresebb fejlesztési koncepciók példája mutatja, hogy megcélozható lehet olyan progresszió is, ahol az aktív munkaerő közbenso továbbképzése alkalmassá teszi őt jelentősen nagyobb érték előállítására, a többletből hasonló szervezettségű folyamatos képzése ugyancsak biztosítható. Ez nagyon átfogó társadalompolitikát, stabil növekedést, beszámítható társadalmi szolidaritást előfeltételez, az eredmény megerősíti a tendenciát, melyben végül a minimális szélsőséges esetre korlátozódik a munkanélküliség tartóssága. Ez nem tisztán piaci feladat. Mégis az ökoszociális piacgazdaság lehet az a keret, ahol összehangolható a civil szféra útkeresése, az aktív foglalkoztatás- és szociálpolitika, valamint a mindenkorli közhasznú fejlesztések középtávú kormányzati és önkormányzati feladatainak rendszere. A formák mintakínálatát állami segítséggel is szabad bővíteni. A helyi egyesületi kezdeményezések, nonprofit vállalkozások ösztönzése szakértői támogatással, információval, infrastruktúrával és máshogy - úgyszintén időről időre megújuló funkciója a kormányszatnak. A szociális, kulturális, gazdasági és más szférák összekapcsolása nem jelentheti az egyiknek a másikkal való, korábban tévesnek bizonyult felcserélését. Hanem azt kell látni, hogy természetes közegben ezek normálisan feltételezik egymást, ilyen módon a szerves *kapcsolódások rehabilitációját kell csak szorgalmazni*, miután ezek gátolva vannak a társadalom belső egyenetlenségei, esetenként deviáns mozgáskorlátai miatt. Egyben a családok, az ifjúság és más rétegek problémái is mérsékelhetők ezen a módon, kiegyensúlyozottabb lesz a népesedés trendje, csökken a bűnözés, kedvezően változik az egészségügyi helyzet. Mindez váratlan megtakarításokat tud okozni távolabbi részterületeken is, mint például a környezetvédelem. Nem illúzió tehát, hogy a legkülönfélébb hátrányoktól szenvedők és korábban „nem tervezett” kisebbségek társadalmi-gazdasági aktivitásának kormányzati támogatásához *összegyűjthető az a speciális pénzalap, amelyből a civil szféra megpályázhathatja saját jövőjét*. Reálisan juthat el a piachoz, ahol együttműködése az „erősökkel” kétoldalúvá,

egyenrangúvá válik: verseny alakul ki, amely mégsem fullad bele a kíméletlenségbe, mivel nem öncél. A többit majd meglátjuk.

Ha az esetekben az emberi méltóság pozitív esélyét látjuk, legalább annyira, mint a jó orvos a betegében, akkor nagy súlyt vehetünk le saját hátunkról: nem kell tovább cipelni, felesleges teher. Nem kell aggódnunk személyes jövőnk miatt sem. Kiderülhet, a genetikai adottságokból mennyi a valóságos tény, s akkor avval szabadon gazdálkodhatunk. De az is, mennyi belőle a babonás félelem, amitől viszont ezúton leszünk képesek megszabadulni. Megszűnhet az erkölcsi szorongás, amit az esélytelenség misztikus továbbterjedése vált ki a látványával.

Ha nem tűrjük meg az esélytelenséget saját közelünkben, hanem részt vállalunk abban, hogy a kisebbségben maradók megtalálhassák saját aktivitásuk módját és közegét, evvel értelmes dolgot cselekszünk a többség javára. Különös beruházás ez az emberi tőkébe, de valóságos инвестиция, amelynek ugyanolyan biztos a megtérülése, mint amilyen biztosan halmozódik nélküle az útszéli társadalmi veszteség. (Nemcsak a pillanatnyi érdek létező érdek, fejlettebb gerincesek mozgása ennyiben is eltér az amőbáétól.) Indulatokat, előítéleteket, gyanakvást, tehetetlenséget és telhetetlenséget azonban esetről esetre le kell győzni hozzá. Előfordulhat, hogy saját magunkban, s ilyenkor ne gyötörjön a vád, hogy ismét elfogódottan moralizálunk, mint annyiszor.

Ráadásként a létbiztonság - csak a humanitás érzékszervein át felfogható - extra minősége biztatóan reménytelen feladat elé állítja a revizorokat, akiket elsősorban a szabályok betartása és a megtérülés érdek.

MEGVÁLTHATÓ-E ENERGETIKAILAG A VILÁG?

(Energiaviták és a viták energiája)

Az előkészületek viszontagságain túl sokféle oka van annak, hogy az 1992 közepén Rio de Janeiróban az ENSZ égisze alatt megtartott Környezet és Fejlődés Világkonferencia eredményei ellentmondásos visszhangra találtak a közvéleményben. Olcsó, de nem alaptalan arra hivatkozni, hogy a résztvevők nem is mindig leplezett ellenérdekeltsége mind a tanácskozás sikerét, mind pedig minősítését befolyásolta, sőt, a vonatkozó információk terjedésének irányát és mélységét úgyszintén. A találkozón végül mégiscsak elfogadott Agenda 21 („Feladatok a XXI. századra”) ezért inkább egyfajta kíváncsatos globális közmegegyezés alapelveinek gyűjteménye, s kevésbé nemzetközi jogi érvényű dokumentum: az átfogó programcsomag-jelleg többek közt épp a jogalkotás távlatait szolgálja a hatékony együttműködés reményében. Miután ezek az alapelvek évtizedekre előre szabnak irányt a gondolkodásnak és a cselekvésnek, továbbá az eddigi nagy ökológiai viták érvényes tanulságait rögzítik, mindezeket a folyamatos környezetvédelmi indíttatású vitákban nem hagyhatjuk figyelmen kívül sem tartalmilag, sem a stílus és a hangvétel tekintetében. Emiatt érdemes kiindulási alpnak venni ezeket a dokumentumokat, ha például a követendő energiastratégiáról és ezen belül az atomenergia felhasználásáról esik szó.

Szerencsés esetben a folyó vitákhoz már valamennyi „közmegegyezéses” szemléleti és tényalap is rendelkezésre áll az elején, ám ez nem teszi feleslegessé általában az energia kérdéseiről bonyolódó viták jellemzőinek áttekintését. Az alábbiakban erre teszünk kísérletet, hogy aztán ennek alapján próbáljunk meg tájékozódni a magyarországi atomenergia jövőjéről alkotott nézetek közt.

Vítapartnerség a békéért

Bármely vitát, amely valamiért társadalmi jelentőségű, először is az egyes irányzatok által több oldalról körvonalazott témája határozza meg és azonosítja. Már az is elég fontos, hogyan fogalmazódik meg a fő kérdés, milyen tág értelmezésben, hogyan bontható részletkérdésekre, hiszen ezáltal tárgyilag és szemléletileg orientálja a polémiát, nyílttá vagy leplezetté alakíthatja a vita igazi célját még akkor is, ha a résztvevők külön foglalkoznak a lehetséges kimenetekkel. (Legszerencsésebb ezért tudatosan és kiemelten, előre megállapítani ezt a célt vagy célokat, jóllehet befolyásolja ezt a különféle szellemi irányzatok taktikai megfontolása, ahogy azt jól érzékelhetjük a pártok programjában, egy-egy ország energiastratégiájának kidolgozásakor.)

Nem szabad megkerülni az alkalmazott fogalmak kérdését. Mindenki ismer példákat, mennyire „elkötelezetten” kódolják a tudományos vagy társadalmi előítéleteket, tévhiteket olykor az egyes kategóriák, és milyen eszköztelenek a jelenséggel szemben a vita még oly jóhiszemű résztvevői. Ugyan a fogalmi megújulás, tisztázódás gyakran tudományos korszakváltáshoz kötődik, és addig mindenki csupán a saját árnyékát próbálja meg átugrani, a tolerancia, a nyitottság, a tények erkölcsös tisztelete és a rendszeres tájékozódás (kutatás, vizsgálat, érdeklődés, figyelem) azonban mérsékelheti a felesleges súrlódásokat, elviselhetőbbé teheti a kudarcot, életképesebbé változtathatja a felvetéseket. (Mindez persze már átvezet a vitakultúra kérdéseire is.)

Viszonylag kis és nem nagyon veszélyes torzítás a „szelíd” és „megújuló” energia azonosítása. Ártalmas példák sorolhatók fel viszont a „kockázat” fogalomkörének tisztázatlanságából

következően, ahol a jó szándék sem mindig igazolható. Agresszív tézisek vezethetők le például abból a feltételezésből, hogy a számszerűen (azaz formálisan) kisebb kockázat feltétlenül vállalhatóbb is (akár a ténylegesen érintettek megkérdezése nélkül!). Holott a kockázatnak minősége is van. Szinte semmi belátható veszélyt nem jelentettek az egészségre három évtizeddel ezelőtt a külvárosban a budapesti belfeldolgozó üzemek, mégsem akart a közelükben lakni senki; kitelepítésük és felszámolásuk az elsők között indult meg, annak ellenére, hogy előtte kampányszerűen lekispolgározták a környék - munkás - lakóit „finnyasságukért”. A kockázat vállalhatósága tehát nem lehet pusztán központi elhatározás kérdése, hanem valamennyi érintett valamennyi szempontján kell nyugodnia (legalábbis a demokráciákban), amelyek között olykor aligha számszerűsíthető, sőt irracionálisnak tűnő elemek is adódhatnak, illetve igencsak lényeges értékválasztások.

Más természetű példa a növekedésorientált fejlődés és a fenntartható fejlődés fogalmai közti különbség leegyszerűsítése. Előbbit évszázados gyakorlat érzékelteti, utóbbit számos gondolati és helyi kísérlet, nem is mindig sikeresek. Képviselőik számára döntő érv egyfelől a múlt eredményessége, másfelől épp az eredmények kétes következményei, amelyek miatt a jövő útja másutt keresendő. Utóbbiak szerint tehát a növekedés formálisan sem folytatható-fenntartható. De ettől még nem világos, mi az, ami fenntartható, létezhet-e tartósan és valóságosan, valamint hogyan képzelhető el az átmenet. Egyáltalán, igazi antagonizmusokról van-e szó, vagy a fenntarthatóságon belül is értelmezhető növekedés (minőségi közelítésben), miközben a növekedés-orientáltság is kalkulálja a „fenntarthatóságot”, csak korlátozottan. A feszültség persze nem tagadható a két elv között. De az iménti kérdések (kutatásilag és történelmileg időigényes) tisztázása nélkül a párbeszéd résztvevői elbeszélnek egymás mellett: a fenntarthatóság generálisan kielégtelt változtatási szándék nélkül nem igazi koncepció, hanem a könnyű áttérés illúziójának alapja, amivel gyakorlatilag járul hozzá a másik fél illúziójához, hogy a meglévő szisztéma a létező világok legjobbika, hiszen lám, nincs nála jobb, ráadásul a „rendszer reformálható”.

Az eddigiekből is látható, mennyire erős az összefüggés a viták formai és tartalmi elemei között. Ha a vitát társadalmi folyamatként fogjuk fel, akkor számos dimenzióját, feltételét, összetevőjét kell még számításba vennünk már az általánosság szintjén. A tárgyra vonatkozó információk döntővé válhatnak nemcsak az igazság felderítésére, mint a vita kimenetelére nézve, hanem a vitázó felek közti harc szempontjából is (ez is része lehet a vita kimeneteleinek, tétjének, esetleg céljának). Márpedig a szükséges információ nem áll rendelkezésre okvetlenül a viták kezdetén, de később sem egyenletesen oszlik el a résztvevők és az érdekeltek minden csoportjában. Az információ részint az időközben folyó vizsgálatok terméke, illetve a tudomány addigi eredményeit, részint a vitában kristályosodnak ki a nézetek. Ez voltaképp a viták legérdekesebb funkciója, amennyiben a nézetek valós közeledésével jár, ha nem is valamiféle elrendelt szimmetria mentén. Tipikus azonban, hogy odáig a felek megpróbálják kihasználni sajátos adottságaikban rejlő helyi információs fölényüket, ami az egyébként közvetítő szerepre való nyilvánosság kisajátítási szándékával is együtt járhat.

Résztvevők és érdekeltek

De hát kik is a résztvevők és az érdekeltek? Tisztázni kell: az utóbbiak csak kivételesen lehetnek valamennyien közvetlen résztvevői a vitáknak. Áttekinthetőbbnek tűnik az egész, ha látnivalóan az érdekeltek választott képviselői vitatkoznak, hivatalosak vagy civilek, bár magát a képviselőt sem szabad idealizálni. A vitákat azonban többnyire olyan játékosok alakítják a sajtóban és más fórumokon, akiket a szakmai tekintély és a közéleti alkalmak predesztinálnak arra, hogy valamely nézőpontot megjelenítsenek. Azaz nem csupán vala-

milyen tágabb társadalmi, hanem szűkebb csoportjellegű, illetve szakmai társulás érdekeit képviselik.

Az energiaviták szereplői a vita különféle szintjein: a települések lakói, az önkormányzatok, az energiaszolgáltató vállalatok, a konkurens energialobbyk, a tudományos háttérintézmények, a szakértői csoportok, érdekképviselések, a bankok, a kormányzat (ezen belül akár ellenérdekelt hatóságok is), esetleg több országból, régióból is, továbbá az ellenzéki erők stb. Maga az energiagazdaság is jócskán tovább bontható a különféle energiafajták szerint a világ bármely táján, de úgy is, hogy abban például a bányaiipar, illetve a nagyfelhasználók társult érdekeltsége is felszínre juthat, mint a kohászaté és hadiiparé, esetleg másoké ellenérdekeltségük révén, mondjuk a mezőgazdaságé, miközben a mezőgazdasági gépészet már nem feltétlenül. Mindezeket az érdekeltségeket a politikai megjelenítés követi, személyesíti meg, foglalja össze és intenzifikálja, jobb esetben a pozitív folyamatokat katalizálva. Nem részletezzük, de sejthető a tudomány intézményrendszerének kiemelkedő szerepe, másfelől az eredetileg közvetítésre vállalkozó médiumoké. Sajátos résztvevők a társadalmi szervezetek különféle csoportjai, mindenekelőtt az életmódreform és a környezetvédő egyesületek, hálózatok, mozgalmak.

A közvélemény speciális szereplő. A konfliktusok elsősorban a társadalom többé-kevésbé érintett csoportjainak közegében bontakoznak ki a viták anyagaként, az egyszerű állampolgárok tömegesen mégsem vesznek részt közvetlenül a vitákban. Ennek technikai okai is vannak. A közvélemény ráadásul általában nem egységes, alkotó csoportjainak érdekei és értékszempontjai, politikai elképzelései sem azok és így tovább. Mégis célpontja a vitáknak mint potenciális szavazó, vásárló, mozgalmi alany, vagy az általános vélemény megtestesítője, nyomásgyakorló csoportok bázisa. És valóban, az ebben a közegben mérhető eltolódások döntőek lehetnek a vita kimenetelére a gyakorlatban.

Az elmondottakból következik, hogy nehezen fér össze az etikus vitával, ha valakik differenciálás nélkül hivatkoznak a közvéleményre, pedig ez a kisajátító jellegű megnyilvánulás roppant elterjedt demagóg fogás, mely végigkíséri a modernizációt: „a” közvéleménnyel *mint tekintéllyel* (!) igazolni, hogy ez és ez az energiatípus jelenti az igazi korszerűséget, a jövőt, míg a többiekkel szemben a keresztes háborúk minden ideológiai eszköze megengedett. A fentieket kiegészítő tanulság, hogy a közvélemény - legyen akármilyen félrevezetett, megosztott, maradi vagy ellenséges (de mitől lenne az?) - *sohasem outsider*. Annak minősíteni diktatórikus törekvésekre vall.

A vita témája többnyire mint szaktudományok tárgya is körülhatárolható, ennek alapinformációival, közmegegyezés-teremtő evidenciáival. Minden tudományban vannak azonban iskolák, melyek közt épp az új kérdések terén egyébként is folyamatos a vita, ami állandó érintkezésben van a megvalósíthatóság, a lehetőségek problémáival. Világos, hogy már e belső viták sem légüres térben zajlanak, hanem a tárgy adottságainak figyelembevételével, de ugyanígy fontosak a vonatkozó műszaki adottságok, a gazdasági feltételek (makro- és mikro-szinten is), és egyre kevésbé hanyagolhatók el az ökológiai viszonyok (globális és helyi konkrétságban). A kor társadalma pedig már a kimondatlan előfeltevésekben is jelen van. A kulturális alapok vagy az egészségügyi állapotok egyaránt módosítják a párbeszéd hangnemet, nyíltságát, mondandóját, de még módszerét és taktikai megfontolásait is. Legfontosabb mégis a szólásszabadság biztosítása az összes feltétel közül, végső soron tehát a jogállamiság gyakorlata ahhoz, hogy a vitákban valamennyi nézet megnyilvánulhasson. (Enélkül az előítéletesség sárba ránthatja a gondolati áttörés kísérleteit. Bár az előítéletről sem lehet mindig *előre* tudni, hogy micsoda; elfojtása azért sem elfogadható, mert tisztázandó a mögötte álló részérdek.) Mindezen felül a nemzetközi összefüggések és trendek is hozzájárulnak a viták kereteinek meghatározásához a belső tudományos eszmecserétől a választási kampányokig.

Ugyancsak bármely lényeges kérdésnek megvannak a maga jelentős egyéniségei, akik a szereplők közül is kiemelkednek, szimbólummá válnak, személyiségük egymagában befolyással van a közvéleményre. Különösen jellemző ez az ökológiai vonású nagy témákra napjainkban, már-már a divat határán.

Egyes sorsfordító események hosszú időre ráirányítják az emberek figyelmét a megválaszolatlan kérdésekre. A század közepe óta növekvő intenzitással foglalkoznak a viták az ilyen események kapcsán is a jövő alternatíváival, főként ökológiai indíttatásból, a jövő biztonságos technológiáit keresve, a környezet iránti tolerancia jegyében.

Általános jellemzője a vitáknak, hogy meghatározott módszerekkel, taktikával, kultúrával folytatják őket, bár nem egészen függetlenül a már felvázoltaktól.

Ha ezeket együtt látjuk, érdemes mindig újra meghatározni a konkrét vita tétjét, alapkérdéseit, mert a szelektivitáshoz már van némi alapunk. Az alapkérdésekre ajánlott különféle válaszkísérletek így hatékonyabban szembesíthetők a tényekkel és egymással, ezáltal kompromisszum alapjául is szolgálhatnak. Akárhogyan is, de látni kell a közvetlenül érintettek valóságos szükségleteinek viszonyát a vitában ajánlott megoldásokhoz. Mellesleg az eljárás végén így derülhet ki egyértelműen, hasznos volt-e az egész, hogyan érdemes bánnia vitában feszülő szellemi, erkölcsi, közösségi, politikai energiákkal. Feltételezzük, hogy minden vita jár pozitív tanulságokkal.

Hogyha az energiaviták általános és alapvető kérdéseit akarjuk együtt látni, áttekinthetőbbé kell tennünk az energiaügyet. Éspedig úgy, hogy rendszerben képzeljük el mindazokat a folyamatokat, amelyek nem léteznek energia befektetése nélkül.

Energiarendszerben gondolkodva

Eszerint az *energiagazdálkodási rendszerek* feltárják és kiaknázzák az energiaforrásokat; vagy szállítják az energiahordozókat, illetve az energiát; vagy átalakítják az egyik energiafajtát egy másikká; vagy sűrítik, raktározzák az energiát; vagy végső felhasználásként elfogyasztják. Ezek a funkciók külön-külön, de együtt is létezhetnek.

E funkciók teljesítéséhez a rendszerek sajátos technikai-technológiai apparátussal rendelkeznek. Összetett feladatokat többnyire már nem pusztán valamilyen berendezés teljesít, hanem élőmunka is szükséges hozzá megfelelő szervezetben. A rendszer bizonyos hatékonysággal működik, ami az előírt célok megvalósítását illeti a felmerülő költségek és a befektetett energia viszonylatában. Végül megemlítené az energiagazdálkodási rendszer környezete is, hiszen ökológiai, műszaki, gazdasági, kulturális-tudományos és társadalmi-politikai környezetben működik. (Érthető, hogy ezek közül egyre inkább az elsőt szokás kiemelni az elmaradás miatt.) Kézenfekvő példa a végső felhasználás köréből bármely elektromos háztartási berendezés; kevésbé ismert, de elemibb példa a vitorlás hajó vagy a szán; a vízimalmot nem sok különbözteti meg elvben a vízerőműtől; a transzformátor a szállítás és az átalakítás eszköze, azonkívül számos más berendezésnek maga is része; viszont kevesen gondolnak sűrítő rendszerként a nagyítóra vagy a szócsőre stb. Az akkumulálás talán ma a földi energiagazdálkodás leggyengébb pontja a nagyszámú bevált alkalmazás ellenére. - Ebben az írásban a fentiek során lazán felvázolt rendszerfogalomra a leginkább illeszthető példa: az atomerőmű a maga alapfunkciójával, műszaki és szervezeti megoldásaival, beruházási és költséghatékonyságával, társadalmi-ökológiai és más összetevőjű környezetével.

Valójában a felvázolt rendszer mentén írhatók le a kulcskérdések is. Legáltalánosabban úgy, hogy mely célhoz milyen technikai megoldás áll rendelkezésre, milyen energiafajtaválaszték,

melyik a legolcsóbb, melyik hogyan fér össze a természettel és környezetünkkel, hogy a legkisebb társadalmi feszültséget indukálja. (Mindez együtt minősít egy-egy energiagazdálkodási rendszer-alternatívát.) Részletesebben és tágabban már az is kérdés, melyik energiafajta milyen bőséggel áll rendelkezésre; milyen új megoldások léteznek az adott igények kielégítésére; hogyan fokozható az üzembiztonság, a takarékoság; milyen és mekkora kockázatot kell elviselnie a térségnek; milyenek a helyi adottságok; milyen típusú melléktermékek adódnak és mit lehet velük kezdeni; mennyire kiszolgáltatott az energiaszolgáltatás hatalmi csoportoknak vagy idegen érdekeknek; hogyan lehetne megoldani az energiatárolás kérdését jóval nagyobb hatékonysággal, hiszen akkor az ártalmatlanabb felhasználásnak és a szelíd energiáknak, a független energiaellátásnak is nagyobb esélye volna helyileg vagy a közlekedésben...

És az atomenergia?

Hasonló kérdések persze érvényesek az atomenergiával összefüggésben is, szem előtt tartva sajátosságait és a helyettesíthetőség esélyét. A korábbi viták összefoglalásaként és az újak elemi kiindulópontjaként idézzük az Agenda 21 téziseit:

„Az egyes államoknak... ..támogatniuk kell..., hogy nemzetközi egyetértés alapján elkészüljenek és életbe lépjenek a radioaktív hulladék biztonsági szabványok vagy előírások és gyakorlati útmutatók a radioaktív hulladékok biztonságos és környezetkímélő kezelésére és ártalmatlanítására; elő kell mozdítaniuk a radioaktív hulladékok, kimerült sugárforrások és atomerőművekből származó, végső lerakásra szánt kimerült hasadóanyagok biztonságos tárolását, szállítását és ártalmatlanítását minden országban, különösen a fejlődő országokban, a technológiák átadásának és a sugárforrások forgalmazóhoz történő, felhasználás utáni visszaküldésének megkönnyítésével, a vonatkozó nemzetközi előírásokkal vagy rendelkezésekkel egyezésben. ...A mérlegelés fázisában alkalmazni kell az óvatos megközelítés elvét.” (L.: Feladatok a XXI. századra. Az ENSZ Környezet és Fejlődés Világkonferencia dokumentumai, 290. old., Felelős kiadó: Föld Napja Alapítvány, Budapest, 1993)

Attól kell tartanunk, hogy a fenti sorok tartalma kellő mélységben nem hatotta át a hazai atomenergia-fejlesztés „lenni vagy nem lenni” kérdéseit a vitákban. Ugyanis ezekben az ajánlásokban nem kevesebbről van szó, mint arról, hogy az elmúlt évtizedek alatt is csupán előírányozni tudták a radioaktív hulladékok biztonsági szabványainak kidolgozását a globális vita szervezői, ennél többre a nemzetközi egyetértés szintjén nem sikerült jutniuk. Továbbá szó esik egyebek közt a sugárforrásoknak a forgalmazóhoz történő, felhasználás utáni visszaküldéséről is, nyilván alapos okkal, amit azonban a közvélemény inkább csak a szokásos leleményességgel, ám kevés tényanyaggal közelíthet meg napjaink Magyarországon.

Mindenesetre alaposabban szemügyre kell venni a pro és kontra felvetések főbb típusait, energiagazdálkodási rendszernek véve a nemzetgazdaságot, az energetikai hálózatot, a létező és lehetséges atomerőműveket és a felhasználókat (funkcióik, elemeik, forrásaik, hatékonyságuk és környezetük szerint).

Az atomenergia hazai felhasználásának korszakos bővítése mellett szóló érvek jól szemléltethetők Teller Ede professzor megnyilatkozásaiból, aki világhírű tudósként kiemelkedő szerepet vállalt a közvetítésben és a népszerűsítésben. Sok évtizedes tevékenységéről bár vannak kétkedő nézetek is, a vélemények mégis egyöntetűen világklasszis szaktekintélyként ismerik el, akinek munkássága nyomot hagy az emberiség történetében. Roppant aktivitását az ortodox energiahívók vagy éppen a jövőkutató alternatívok „megtérítésének” szenteli, abban a meggyőződésben, hogy küldetése nem téveszthet célt, és az eredmények majd

önmagukért beszélnek, amikor tömérdek emberi munkát, energiát és szenvedést sikerül ki- és megváltani. Evégett minden tekintélyét latba veti, és segíti ebben népszerűsége is, amelyet szellemi erejével, emberi közvetlenségével és mint a magyar ügyek rendíthetetlen szolgálója érdemelt ki szülőföldjén.

A többi véleményt csoportosítva, illetve aggregált formában vesszük számításba, nem gondolkodva abszolút igazságokban. Az egyes főbb kérdéseknél egyaránt szembesítjük az előnyösnek, kétségesnek vagy hátrányosnak mutakozó tényeket és tényezőket. Mindvégig intő marad azonban számunkra az Agenda 21 burkolt figyelmeztetése az elvégzendő feladatok méreteiről és konszenzusigényéről.

Teller véleménye alapján az atomenergia avatott kezekben, tehát megfelelő szakembergárdával, műszaki háttérrel, körültekintő fejlesztési koncepcióval és merészséggel a legtisztább és leggazdaságosabb energia, amelyből ráadásul évezredekre biztosítható növekvő felhasználás, növekedésre berendezett gazdálkodás mellett a szükséges hasadóanyag, ezek elfogytaig pedig van idő kitalálni a folytatást. A felhasználás céljai és a rendszer működtetésének elemei adottak, az előállított villamos energia költségei minden mással összevetve itt a legalacsonyabbak, viszont nem lép fel olyan típusú és mértékű szennyeződés, mint a hagyományos energiatermelésnél. Eközben a többi energiafajtaival folytatott kísérletsorozat nem elég ígéretes, és a szükségleteknek csak töredékét elégíthetik ki távlatilag is. A reaktorhulladék-elhelyezés gondja ugyan sajátos, de már nem valóságos műszaki probléma, és ezáltal a mindenre kényes környezetvédők aggodalmának is megfelelt a tudomány.

Ez az összefoglalás hasonló szinten felvázolható az ellentábor állításaiból is, ezeket mindannyian ismerjük. Az álláspontok nem közelednek, kivált Magyarországon nem, ahol a bős-nagymarosi erőmű vitái mély nyomot hagytak, következményei a gyakorlatban további eskalációval fenyegetnek - és bármely nagyberuházás iránt társadalmi bizalmatlanságot ébreszt más hasonló monstrumok (Jamburg, Orenburg, Tengiz) emléke is. A fiatalság évtizedes tapasztalatai szerint úgy látszik, hogy a környezetvédelem a rangsorban az utolsó, általában akkor kerül rá sor, mikorra minden eldőlt már vagy megdrágul, miközben az ő jövőjüket veszélyezteti. Célszerű tehát a vitát egyfelől távolabbról megközelíteni, másfelől kevésbé ismert-feltárt részleteiben megvizsgálni, sőt a vita folyásának bizonyos jellegzetességeit is, hogy elemi tanulságokat fogalmazhasson meg az arra vállalkozó mindezekből.

Egyet (sem) fizet, kettőt kap?

Teller Ede felhívja a figyelmet arra, hogy Magyarországon milyen kedvező adottságok és lehetőségek vannak atomerőművek működtetésére és bővítésére. (Paks, nemzetközileg kiváló szakembergárda, az uránbányászat hagyományai, fogadókészség egyéb kis erőművekre.) Támogatja azt a francia kezdeményezést, hogy Magyarországon két újabb erőmű létesüljön „egyet sem fizet, kettőt kap!” alapon, s erről többek közt az Új Magyarország 1993. XII. 3-i számában eképpen nyilatkozik: „Van egy ajánlatunk Franciaországtól: két reaktort építenének Magyarországon. Mi adnánk a földet, a munkát és a hazai termékeket, de még sok más is kell, például francia anyagok és a reaktor maga. Ezért mi nem fizetnénk semmit, hanem kölcsönt kapnánk, amelyet a következőképpen adnánk vissza: a két, egyenként ezer megawattos reaktor egyike Magyarországnak termelne, a másik a külföldnek, így a második reaktorból származó bevétel szolgál az adósság törlesztésére, azután pedig mindkét reaktor nekünk jövedelmez. Ez rendkívül kedvező ajánlat, csodálkozom rajta, hogy miért kapjuk.”

Az érintett Électricité de France számára nem kívánhatunk rossz üzletet, hiszen a dekonjunktúra következtében a 90-es évek közepére jelentős mértékben eladósodott, mint

tudjuk. Ez alkalommal nyilván nem ráfizetéssel számol. A nyilvánosság előtt egyelőre nem ismeretes, ki fizeti „a földet, a munkát és a hazai termékeket”, habár a gazdaságot még a legrosszabb megoldás is stimulálná valamennyire. A kölcsönökkel szemben ugyan sok nálunk az érthető averzió és óvatosság, különösen akkor, ha nem biztos, hogy a törlesztés lejárta utáni időkben is szükség lesz még akkora energiakapacitásra itthon és másutt, mint ami akkor hirtelen rendelkezésünkre áll, legalábbis az erőmű lebontásáig még hátralévő pár esztendőre. Egyelőre az sem világos, hogy a működtetés és a majdani bontás költségei kit terhelnek: Honnan az üzemanyag? A hazai nem elég, és úgy tűnik, jóval drágább a behozhatónál. És hová lesz a felhasznált üzemanyag, a hulladék, továbbá kinek a költségén? Súlyos komplikációforrás az az 1994 elejéig elhallgatott tény, hogy az orosz fél fogadókészsége a paksi hulladék iránt kétséges és bármikor vitatható, mivel erről nem rendelkezett az 1966-os (!) szerződés. Az ilyen méretű reaktorok építésének betiltásáról viszont komoly nemzetközi diszkusszió folyik, nálunk pedig előnyös és önzetlen ajánlatként vetődik fel. Miközben egyre világosabb, hogy nem ismertek, de nőnek a hulladék-elhelyezés, valamint a leállítások és az elodázhatatlan erőműbontások reális költségei. (Hogy a hulladékkészletek gyorsan halmozódnak, így nemsokára a bontások terén is lesz egyáltalán tapasztalat. Am ez nem ok illúzióra: nem a fajlagos költségeket fogja csökkenteni, hanem a zsarolás szintjéig veri majd fel az árakat.)

Számoljunk!

Anélkül, hogy a szakemberek által állandóan napirenden tartott elvi és technológiai kérdéseit részletezhettünk a reaktoroknak, tekintsük át, miből is tevődnek össze az atomenergia tényleges költségei olyan szinten, ahogy a társadalom nyilvánossága valós önértékből bármikor megkérdézheti. Többnyire csak az elsődleges költségeket szokták összehasonlítani az energiatermelés egyéb módozatainak hasonló költségeivel, amikor tehát az egységnyi energia előállításának anyagi terhei jelentik az összevetés alapját a termelő egységek viszonylatában. Ebben „input” adottságként jelenik meg az energiahordozók ára, és hozzáadódik az erőmű működési, fenntartási költsége, a beruházás amortizációja stb. a megszokott módon - és persze az „output” energiához viszonyítva.

Már most jeleznünk kell, hogy a nemzetközi összehasonlítás bizonyos fókig torzít, olyan mértékben függ a helyi adottságoktól és a nemzetgazdasági környezettől egy-egy nagy erőmű fajlagosenergia-előállítási költsége hasonló technikák alkalmazásánál is. (Például a bérköltség egy tényező az egészben, az esetleges elmaradott technika - vagy egy korszerűbb átvételének plusz terhei - egy másik, a védelmi felszereltség vagy a hiánya egy harmadik, a gazdaság-földrajzi adottságok csoportja a negyedik stb.) Továbbá azonnali igény támad a meglévő és a lehetséges perspektivikus helyettesítő megoldások egység-költségeivel történő egybevetésre. Aki e ponton nagyon biztosat állít, az jóindulatú feltételezés szerint nem ismeri eléggé a körülményeket, annál is inkább, mert ezek világviszonylatban is hektikusan változnak, azaz nem következetesen egy irányban.

A magyar helyzet még kevésbé prognosztizálható kategorikus egyértelműséggel, bár a többi lábbon állásnak egyébként sem véletlenek a hagyományai régiókban, legalábbis ami a törekvéseket illeti. Az ország teherbíró képességét nagyon próbára teszi az eredendő eladósodás külföldön és belföldön, a termelési-gazdálkodási struktúraváltás kényszere a modernizáció jegyében, a stabilizálódó piacváltás, a tulajdonviszonyok átrendeződése, a feszült politikai környezet határaink mentén, a világ gazdasági recesszió és utóregnései, maga a rendszerváltás össztársadalmi megpróbáltatásaival és a jogállamiság törvényes megalapozásának idő- és költségigénye. Mi sem természetesebb, hogy a társadalom kritikus szemmel vizsgálja az

összes jelentős döntés előkészületeit, kiváltképp, ha az átlagosnál nagyobb kockázatot észlel, riasztó példák is állnak előtte, mint Csernobil, a költségekről pedig csak annyi biztos, hogy évekre újabb lemondásokra kényszerítene egész ágazatokat és rétegeket még a mai állapotokhoz képest is. A rémhírek sem hatástalanok. De a tényleges tájékozódáshoz nem elég, hogy valakik kijelentik, hogy ezek rémhírek.

Az atomenergia az elsődleges költségek szempontjából a legtöbb helyen csakugyan versenyképesnek látszik. Ezért is lényeges, hogy a hangulatkeltéseket (ellene vagy mellette) a tények számbavétele váltsa fel, és pedig a teljes társadalmi költséget kalkuláljuk, illetve becsüljük, amihez természetszerűleg értékszempontok is társulhatnak.

A bányászat költségei beépülnek ugyan az energiahordozók költségeibe, a járulékos egészségügyi ráfordítások, a rehabilitáció költségei már jóval kevésbé, holott társadalmi szinten és humánus szempontok alapján ezt nem lehet büntetlenül alábecsülni. Eközben a szállítási költségekkel számolva azokban nehezen vehető figyelembe valamennyi kockázati tényező, illetve a biztosítás szokatlan rendszerének kiépítése válik szükségessé, nemzetközi szabvánnyal és szavatossággal. (Vonatkozik ez a hulladékok, a sugárszennyező élelmiszeripari és gyógyászati hulladékok tárolására és elszállítására is.) A beruházás és üzemeltetés költségei fajlagosan olcsóbbak, de kérdés, hogy a képzés, a gyakoribb karbantartás, az egészségvédelmi, üzembiztonsági, az objektumvédelmi és más előírással követhető szigorú betartásának anyagi vonzatát is beszámítva ugyanezek a fajlagos költségek hogyan állják meg helyüket a versenyben. Hogyan vehetjük figyelembe a szennyezés ártalmatlanításának, a hulladék kezelésének és biztonságos elhelyezésének társadalmi költségeit, vagy az erőmű később elkerülhetetlen lebontását hiperdrága eljárásokkal, amikor mindezek technológiája sem begyakorolt a világban, és gazdag országok már jó évtizede nem vállalják a kockázatot az általuk kifejlesztett erőművek működtetésében?

Még a távvezetékek méretezése is befolyásolja a gazdaságosságot. Egyrészt ugyanis követelmény az elég jelentős üzemnagyság, másrészt a központi elhelyezés, hogy ne legyen gond az áram értékesítése, a hálózat beruházási költsége és a hálózati veszteség. Ekkor viszont különös gondot jelent a terület népsűrűsége és egyáltalán az elméletileg kockázatos terület nagysága. Magyarországon az állítások szerint más rendszerű és biztonságú reaktor működik Paksnál, mint Csernobilban, és ez bizonyára teljességgel megfelel a valóságnak számos korábbi félreinformálással szemben. De azt érdemes látni, hogy a nagyságrend hasonló és nagyobb is lehet, továbbá Csernobil és Kijev távolsága nagyobb, mint Paks távolsága Budapesttől, Péctől, a Balatontól, illetve Horvátország és Szerbia közelebbi, például bácskai részeitől. Mindez tehát óriási lakosságtömeg tartós stresszadagját növelné a bővítéssel, jelentősen mérsékelné a telek és a föld (de még a termékek) árát is, visszaesne az idegenforgalom, a nemzetközi tiltakozások azonban fokozódnának. A földrengészóna közelsége sem tagadható. Nem esik szó a Duna újabb terheléséről sem, holott a hűtőfolyadék innen van, az aszály pedig rendszeres, tehát igen komplex vízi-ökológiai probléma is létezik a mélyben. A hulladék-elhelyezés perspektívájaként a hatósági erőszak elkerülendő, más megoldásra sem igen kínálkozik vállalkozó település a kockázat, az atavizmusok és meglehet, az előítéletek miatt, amelyekkel szemben azonban nem segít a propaganda, a moralizálás és a lenézés. Legalábbis minden nagyon időigényes, ami elérheti a nukleáris célt: az atomenergia békés felhasználását békés eszközökkel.

És egyelőre senki sem akarja mindezt megfizetni, talán mert akkor már nem is éri meg.

A társadalmi ráfordítás

Terrortámadásra, hasadóanyagok csempészetére eddig nálunk nem kellett gondolni komolyabban. Sugárzó gázok már előfordultak bányavidékeken. Az egészen az egyik legnagyobb akadálya viszont éppen az, ami több évtizedes negatív hagyományunk: a technológiai és szállítói megbízhatatlanság, a rossz szervezés. Paksnál eddig kivételesen produkált a személyzet, habár a máshonnan származó alkatrészek kiemelkedő minőségét nehéz garantálni. Épp Teller hívja fel a figyelmet a Three Mile Island-i baleset előzményeire (Magyar Nemzet, 1993. XI. 23.): „Emberi hiba volt az oka. A reaktor leállította önmagát, és megindította a külön hűtést. Ha akkor a reaktor kezelői - éjjel kettőkor vagy éjjel négykor történt a dolog, nem tudom pontosan - mélyen aludtak volna vagy hazamentek volna, nem lett volna semmi baj. De a berendezések zajt keltettek, és a kezelők az automatikusan beindult hűtést leállították. Hasonló történt korábban egy másik reaktorral pár hónappal korábban. Arról beszámoltak a kezelők, és tudja, mi történt? Elfektették. Ha ezt közzétették volna, nem lett volna baj.”

Edward Teller - E. T. - földönkívüli kedvességgel és jóindulattal mondja el a történetet, a megnyugtató szándékával. A hazai profi gárda egy részéről mesélte néhány hónappal Three Mile Island után ugyanezen gárda másik része, hogy az eseményről szóló filmbeszámolót a lekicsinylés típusos jegyeivel fogadták, ahogy másutt is a világban. Csernobil egyébként napokkal ezután történt. És azóta sok kisebb baleset. A tünetek továbbra is: relatív hírzárlat, késlekedés a tájékoztatással, mások baleseteinek lekicsinylése (ami minden modernitás ellenére a sok ezer éves hagyományra emlékeztet: kifordítom, befordítom, mégis mindig a mindig), valamint a történetek optimista értékelése visszamenőleg. Megnyugvás helyett nekünk épp az ellenkezője az osztályrészünk, ez bármely táborból és felfogástól függetlenül is állítható.

Az ötvenes években a sugárhajtású vadászgépek egy új családjának hadrendbe állításakor rövid időn belül három erre az új célra képzett pilóta zuhant le az angol légierőnél. A jelek egy idő után arra engedtek következtetni, hogy az epilepszia egy korábban ismeretlen formája lépett fel náluk a szokatlan stressz hatására. A betegséget pontosabban diagnosztizálták, és műszeresen azonosíthatóvá tették a reális hajlamot, miután egyébként nem jelentkeznék a szokásos roham képében. Ezt követően tucatszám kellett leszerelni a pilótákat a hasonló esetek elkerülése végett. A példa a legmesszebbmenő óvatosságra int minden vonatkozásban, ahol az „emberi természet” - belső ökológiánk - túlzott gyorsasággal kerül ismeretlen viszonyok közé, és ahol a tét óriási.

Mindezek láttán kétségessé válik, hogy az egységnyi nukleáris eredetű energia kevesebb társadalmi ráfordítást igényel az energia más előállításai módjaihoz képest, ha a lehetséges elmaradt hasznát és a várható következmények költségeit is tekintetbe vesszük.

Nézzük azonban a további fő szempontokat.

Az „optimista felelőssége”

Már az előbbieken érintenünk kellett a működés biztonságát és egészségügyi-ökológiai biztonságosságát. Teller épp a szakembergárda és a biztonsági apparátus magas színvonalára hivatkozik a fejlett nyugati mérce szerint, sőt bizonyos előnyt is szónak tesz: „a franciák is nagyon félnek egy további esetleges nukleáris balesettől, és tudják, hogy ilyen baleset nem lesz, amennyiben olyan helyen üzemeltetik az ő reaktorukat, ahol az emberek értelmesebbek. Ezt a szellemi előnyt forintokra és dollárokat válthatnánk, ha erre megvolna a bátorságunk és az elhatározásunk. Remélem, hogy nemcsak a magyar tudósok jók, nemcsak a magyar mérnökök

jók, hanem a magyar politikusok is elég jók és bátrak, hogy a helyes és értelmes döntéseket meghozzák. Addig, amíg sok értetlen politikus világszerte fél, ők megértik, hogy Magyarország ezen a területen vezető pozíciót foglalhat el...” (Magyar Nemzet, 1993. XI. 23.)

Tudjuk, hogy a nemzeti büszkeség rossz tanácsadó, de attól még kereshetjük a professzori szavak mögött az igazságot. Mint mondja: „A franciák nagyon igyekeznek, hogy a reaktor biztonságosan működjön. Ha bármilyen baj következne be, az sokat ártana a további eladásainak.” (Új Magyarország, 1993. XII. 3.) És ugyanitt: „Két órát is igénybe venne annak a magyarázata, hogy mi is a magenergia. Ehhez egy újságírónak és egy újságolvasónak sincsen türelme. Ezt a türelmetlenséget és a félelmet kell legyőzni, akkor biztos a jövő.” „Az optimista tisztában van a jövő bizonytalanságával, mégis bízik, mert jobban érzi saját felelősségét.” Bár e szavakat csupán azok szokták magukénak vallani, akik megérik a sikert, nyilván a professzor mindenkinek ezt kívánja, és az is biztos, hogy a türelmet elvárja kollégáitól is. Erre nagy szükség lesz, hiszen mint Hans-Friedrich Meyer, a Nemzetközi Atomenergia Ügynökség tájékoztatási főnöke a Magyar Televízió „Gaia” magazinjának különkiadásában („Sugár- vagy lélekszennyezés?”) előadja: „A csernobili baleset következtében fellépő rákos megbetegedéseket pillanatnyilag még alig lehet pontosan felmérni. Ehhez sokkal több idő és széles körű vizsgálatok kellenek. A hat évvel ezelőtti baleset óta csak nagyon kevés esetben bizonyítható, hogy a rákos megbetegedést sugárzás okozta-e vagy sem.” (Néhány tucat esetben állították egyértelműen „pozitívnak”, szemben a mások több ezerről szóló állításaival. Azon kevesebb a vita, hogy a leukémiás esetek zöme a baleset utáni második évtizedben várható.) Hozzáteszi még: érthető, hogy az embereket nagyon érdeklik a baleset következményei. „Engem is naponta felhívnak telefonon, hogy vajon lehet-e Romániába vagy a Balatonra menni nyaralni, nem fertőzöttek-e ezek a területek.” A kör bezárul. (Esetleg körülöttünk?)

A „sokkal több idő” mint általánosan hangoztatott tisztázási feltétel leginkább a közönséget illeti meg, és egymagában döntő lehet az ügyek mai állása szerint: nincs elég idő a társadalmi igenléshez.

Magyarországon, méretei okából, bárhol is telepítenének reaktorokat, hasonló averziókat ébresztene bel- és külföldön egyaránt, mint a paksi bővítés. A hulladékelhelyezés elvi megoldatlansága a gyakorlatban - beszámítva a felháborodást kiváltó néhány személimportáló akciót is - az energiagyarmatosítás - meglehet: demagóg - vádját eleveníti fel. A nyugati állampolgár életét veszélyeztetni nagyobb kockázat lehet egyes gazdasági racionalitások szerint, ez azonban túl közvetlenül idézi fel a kemény vagy akár a „szelíd” holocaustok szellemét sokakban, s ez ellen az ősi reflex ellen a fölényeskedés épp az óvatosságot igazolja.

Ajánlott megoldás a sugárszennyező hulladék továbbhasznosítása a gyógyászatban, az iparban, a tudományban, ám nem esik szó ennek áráról, veszélyességéről, arról, hogy a valóságos igény csak töredéknyi az egész tömegéhez képest, illetve, hogy hulladék ebben a folyamatban is keletkezik és még nehezebb ellenőrizni az elhelyezését. Tudja-e valaki, milyen az eddigi lerakóhelyek környékének ökológiája? Mennyi kockázat rejlik az esetleges mikrobiológiai mutánsokban? Vagy: mekkora a reaktorok tényleges földterületi igénye, ha mindent egybevetünk? A sugárszennyeződés a porral, a vizekkel, árukkal, állatokkal és emberekkel vándorolni képes bármely kontroll alól kicsúszva. Máig nem lezárt, kell-e további kitelepítés Csernobilban és környékén. (A hiteles információ azonban továbbra is kevés.)

A kockázat természetesen nem csupán ökológiai, egészségügyi és pszichikai. Érdekes, hogy a vitázó felek kölcsönösen a másikat vádolják lélekszennyezéssel.) A kockázat társadalmi feszültségeket gerjeszt, ami Magyarországon a stabilitást veszélyeztetheti.

Hol élünk?

Nincs könnyű helyzetben az a stratégia sem, aki a helyettesítő energiatípusokkal próbálja megtervezni a jövőt. Jellemző ugyan, hogy évtizedes szünet után az amerikai kutatások újabb iránya ismét a nap és a szél energiájának hatékonyabb-olcsóbb-megbízhatóbb felhasználását célozza biztató eredményekkel (legalábbis az USA természetföldrajzi és más adottságaihoz képest), tehát a gazdaságpolitika e kérdésben is lehet tudatos előrelátás és elhatározás dolga, a siker reményében. Sajnos, az is jellemző azonban, hogy a megújuló energiaforrásokkal összefüggő nagy kísérletek jó pár év múlva is megmaradtak az ígéretek nível, ha a mai gyakorlatot nézzük. Sokszor persze a publicitás és a szemléletváltás képessége van lemaradásban. Mindenesetre a nap-, a szél-, a víz- (folyami, árapály stb.) és geotermikus energia (nemcsak hőforrás), valamint a biomassa (beleértve a hulladékfelhasználást is) korlátaikkal együtt is bizonyítottan alkalmasak az energiagondok mérséklésére. Hatékonyságuk, versenyképességük még nem kielégítő, továbbá helyi adottságoktól is jelentősen függ kiaknáozhatóságuk (de hát a fosszilis üzemanyagoknak is vannak lelőhelyei). Mennyiségük általában ott sem pótolja a teljes értékű civilizációhoz a hagyományos megoldásokat, ahol bőven állnak rendelkezésre ezek a valójában legősibb források. Ám ez is függvénye a technológiának, a felhasználói igényeknek és az elterjedtségnek, az áraknak, amelyeket támogathatna a gazdaságpolitika, ha beszámítaná a viszonylag csekély káros mellékhatást esetükben.

A helyettesíthetőség témájába illik a takarékoskodás is, ami a termelést, a végső fogyasztást, az újrahasznosítást, a kapcsolt üzemmódok rendszerbe állítását illeti, valamint a fogyasztási struktúra egészének reformját; hisz mi is valójában a teljes értékű civilizáció, ha nem a megújulni képes sokféleség, ahol humánus értékekkel mérhető az összhaszon?

Elvben más helyettesítési lehetőség is adódik természetesen. Épp csak említhető a magfúziós energia, miután az elméleti garanciák átültetése több évtizede késik a gyakorlatban. A vákuumenergia (szabad energia, kvantumenergia stb.) esetében fordítottan tűnik a helyzet. Állítólag százas nagyságrendben dokumentálták az elméletileg korábban is kísérletileg napjainkban is igazolt „új” energiatípus legkülönfélébb hasznosító eljárásait, csak most épp a magas tudomány nem bízik a hasznosíthatóságában, olyannyira, hogy egy-két bejegyzett szabadalom túl alig történt valami. Evvel együtt érdemes a lehetséges gondokról már előre annyit megjegyezni, hogy ha valóban kibontakozik a szabad energia hasznosítása a nagyvilágban, a térszerkezet egészére vonatkozó ökológiai vizsgálatok is szükségessé válhatnak. A működtetett gépek és berendezések biztonságossága, továbbá a várható példátlan gazdasági struktúraváltás társadalmi következményei mind hirtelen nagy témává alakulnak.

Csupán érdekességként említjük meg, és a teljesség képtelen igénye nélkül, hogy olyan megújuló (szelíd?) energiatípusok is létezhetnek a fantázia birodalmának zöldhatárán, mint a földmágnesség, a légköri elektromosság (a villám is), az eső és más csapadék energiája, az elvesző energiák fókuszálása, a hangenergia, illetve fantasztikus, de nem példa nélküli volna az elektromágneses hullámok konverziója egymásba bármely tartományban. (Egy meghatározó ponton összeér az anyag, az energia és az információ, ez volna a minőségi-fogalmi vizsgálatok közös alapja is. A szellemi energia nem csupán irányt szabhat a fizikai természetű energiák „értékesítésének” vagy a bioenergiának, hanem gazdálkodhat is vele, formálhatja, miközben az érzelmek is végeznek munkát: tevékenységre vagy türelemre sarkall, maga az átélés minden innováció első fázisa. Mindez nehezen számszerűsíthető, talán ezért is száműzzük belőle mindazt, ami kívül reked a pénzgazdálkodáson.)

A metakérdések közepén még azt is valószínűsíthetjük, hogy a béke gazdasága (ami kategorikusan összetévesztendő az otthonteremtés gazdaságával, globálisan is) volna az elméletileg legtakarékosabb megoldás, ha a nagyhatalmak és középhatalmak gazdaságpolitikája ezt az összehangolt irányt venné anélkül, hogy az túlzott közelségbe hozná a világállam még

sokkal nehezebben elképzelhető vízióját. (Mellesleg az sem kizárt, hogy szuperméretű atomreaktorokat nemzetközi tulajdonban valószínűsítanak meg nagy távolságra a lakott területektől, például egy sajátos sarkvidéki civilizáció kialakításáért.)

Végül még egy nagy kérdés: vajon számolnak-e a döntéshozatal közelében a Gyarmati István professzor által prognosztizált hőhalál gondolatával a globális energiastratégia ideológusai?

„Döntsön a nép...„

A döntéselőkészítés kapcsán a legmerészebb kérdésnek mégis csak a legföldibb bizonyul: kinek és mi alapján hihetnek az állampolgárok a vitákban, milyen szerep juthat nekik érdemben, illetve mit tehetnek, hogy szerepük mindinkább érdekeiknek feleljen meg? Igaz, hogy már a rövid és hosszú távú érdekek táborokra osztják őket, ezzel azonban el is kenhetnénk az igazság további összetevőit. A rendszerbe foglalt áttekintésnek - kellő interpretációban - az az értelme is megvan, hogy legalább az érdeklődő laikusok számára megközelíthetővé válhat a vita valamennyi tartalmi komponense, miáltal egyébként az érdeklődő laikusok is megsohasodnak. Így alakulhat ki a viták csakugyan a korhoz méltó színvonala, a különben sokat hangoztatott nyitottsággal és toleranciával, ami viszont az ellenőrizhetőséggel, az elhallgatások mellőzésével és a kisebbségi vélemények (de bármely más vélemény) direkt vagy burkolt üldözhetőségének letiltásával kezdődik. Ekkor a viták energiája megtérül, sőt minden más eljárás biztosan pazarló, amint az a demokrácia-antidemokrácia viszonyában is kiderül. Az álszeméremnek semmi helye ebben az erőtérben.

Ugyanakkor nehéz ma természetes hangon beszélni arról a kételyről, mekkora szerepet játszik a hazai atomreneszánsz törekvéseiben az a nemzetközi nyomás, mely a leszereléssel, a bal-esetekkel és a fejlődő országok eladósodásával összefüggő keresletcsökkenésből és kínálat-növekedésből adódik. Holott Kelet-Európa nemcsak a régi diktatúrától kíván megszabadulni, hanem a fejlődés minden diktált útjától is; valóságos partnerré kíván válni, ténylegesen sokoldalú és nem ideologikusan (de valóságosan) kölcsönös függőségben, mialatt a legfejlettebb országok is csak keresik saját jövőjüket. A birodalmak ideje történelmileg lejárában van, az embernek a természettel folytatott „birodalmi” - sztálini - kapcsolata is. Az erőforrások végesebbek a szennyezésnél. Igazibb erőforrások fedezhetők fel viszont az „ökoszociális” gondolkodás révén.

Amennyire mindezt átláthatjuk, viszonylag evidensnek tűnik, hogy a jelenlegi társadalmi előkészítettség szintjén a döntés megalapozottsága kétes a magyarországi atomerőművek újabb telepítését illetően. Továbbá viszonylagos biztonsággal állítható, hogy a mindenkor hazai energiaszükséglet 5-10-15-20 százalékát előállító energiamonstrumok olyan döntési centralizációt váltanának ki reakcióként, amely nem esik sem a gazdaság, sem a társadalom fejlődésének egyik reális irányába sem.

Összegzésül tehát ismét Teller Edéhez fordulhatunk, aki számunkra a közelmúltból ismerős, kedves szavakkal fejezi be egyik interjút (Új Magyarország, 1993. XII. 3.): „A tudós kötelessége minden időben a kutatás és az eredmények alapos megismertetése minél szélesebb körben. Az eredmények felhasználásáról pedig döntsön a nép.”

ESŐ ÉS ERDŐ

(Az archaikus elemek első vegyülési kísérletei)

A levegő, a föld, a tűz és a víz egyes ókori filozófiákban az őselemeket jelentették. A hitvilágban evvel rokon elképzeléseket gyakran találhatunk - néha már korábbi időkből is - értelemszerű eltérésekkel. A civilizáció hajnalának természetközelsége, az emberi tevékenység szerkezete mindennek lényegi magyarázatát adhatja kellő részletezésben. A ma emberének néhány közvetlenebb szempontja is akadhat ennél, ami elevenen tartja a probléma iránti érdeklődést.

Mindenek előtt ilyen a kulturális hagyomány folytonossága, amely rengeteg áttétellel közvetíti a múlt időknek közelítésmódját az akkor élőket beborító univerzumhoz. Ez az örökség magától értetődően hat, és akkor is tovább élne, ha valamiért valakik leküzdendőnek tartanák, mint ahogy az elődök életműve kapcsán ezt már nem egyszer megtették magukat végleg haladottabbnak nyilvánító korok. - Egy másik fontos „szerves” mozzanat, hogy a mai embernek is élményszerű az őselemek eredeti felfogása, mert visszaigazolja a gyermeki fejlődés analógiáit, az érzéki komplexitású alapélményeket pedig nem szükségszerű a felnőttiségnek kiüresítenie. - A szervesség nem az ember rossz, primitív természetének ma még gyógyíthatatlan, de ártalmas következménye, hanem ezen az alapon egyezhet ki egymással az élettelen és az élő, a továbbélő természet és a konstruált kultúra, társadalom és szomszéd társadalom, egyén és nagyvilág. Az egyes ember megbeszélheti ügyeit elődeivel és utódaival, ezáltal oldhatja fel konfliktusait, miközben a képességeket sikerül közös erővel felhalmozniuk - ez már a tőke előtti időkben döntően fontos gyakorlattá vált. A civilizációs fejlődés megszakíthatatlansága és tempója múlt ezen. Tehát az is, hogy ne életveszélyesen lassan, s ne lehetetlen követelményeket támasztó gyorsasággal változzanak a körülmények, amelyek közt létezett az ember. A modernitás nem csupán a tempón gyorsít, hanem a megközelítésben és a szereposztáson is, kiterjesztve az emberi aktivitást az elmélet jövőkísérleteire, s ez addig rendjén való, amíg nem erőszakolják meg az embermilliókat végig nem gondolt, de a gyakorlatba türelmetlen politikával átültetett kísérletekkel. Az elmélet nem bontja meg a szervességet, ha „társadalom-kompatibilis”, hanem a cselekvés hatékonyságát fokozza: előre kiküszöbölhet felesleges lépéseket, segít meghaladni a társadalomban összegyűlt - valójában természetellenes - feszültségeket, választ találhat a natúra öröknek hitt kihívásaira is. Ám nem teheti meg, hogy feltételek nélkül változtassa meg az emberek életét, tisztességtelen versenyt hirdessen meg ember és ember között. Az elmélet alkotói nem vállalhatják, hogy léptenyomon beavatkozzanak és ítéelkezzenek; nem gondolhatják, hogy büntetlenül éretté nyilváníthatják az éretlent. Tudomásul kell venniük mások értékeit, hogy saját elveikkel se kerüljenek összeütközésbe. - A történelmében élő ember tehát a kezdettől megindult kulturális felhalmozás révén hozzájárul saját identitásának kifejtéséhez is. Ez az azonosság állandó, de nem akármilyen mozgásban van, szerencsés esetben építkező jellegű és nem jellemzi a kényszeres bontás. Élményköreink az életmód adottságai között, egyéni indíttatásra és kollektív hatások alatt tágulhatnak a teljesítőképesség határáig. Ez a - kívánt minőségben! - nemes öncélja is az életnek, összefüggéseiből már csak ezért sem szabad kiragadni.

Amikor átéljük a természetet, az érzékeny pillanat és művelt emlékezet készlet együttműködésre. Az élmény nem közönséges reprodukció, hanem az eredmény a személyiség építőköve lesz, illesztése annyival is egyszerűbb, mert részint onnan van, hasonló anyag. Az eső nem vízcseppek szabályosan mozgó halmaza, mert még fizikailag is sokkal több annál. Az ősi konstrukció szerint is a víznek a levegővel, majd a földdel való találkozása, a nap tüze miatt mindez körforgásban. Mintha az őselemek első vegyülési kísérlete volna. Akár az erdő, amely a földből nő a levegő felé, a víz és a nap miatt. Az erdő sem közönséges növényi sejthalmaz

szezonális nyitva tartással. Az elemekhez való viszonyítás tűnhet naivnak, de nagyvonalú, jól felfogható és megkerülhetetlen igazságokat mond ki lényegretörően, miközben az érzelem felé is közvetíthetővé teszi azokat. Más élményekkel válik együtt átélhetővé ezen a módon, azaz tovább-társíthatóvá és más emberekkel is megoszthatóvá. A közös kultúra lehetőséget ad erre - vagy nem ad, ha nincs. Ezek csak a legprimitívebb szintek, de egészséges építményből nemigen maradhatnak ki. A rendszeres építkezés a normális gyermekkor egyik spontán, de egyre tudatosabb funkciója is e tekintetben.

Később már a rendkívül összetett hatások eredménye jelentkezik az újabb és még újabb élményekben. Az egyéniség fejlődésének állomásai során megerősített vagy átalakított alapok mindenképp kiegészülnek a legkülönbözőbb értékekkel, vágyakkal, tapasztalatokkal, kapcsolódási esélyekkel, várakozásokkal, olykor érdekekkel is. A természetélményt is befolyásolják a korok felfogásai és divatjai, ökológiai tudásunk, és sok egyéb mellett az a körülmény, hogy a felnőtt élet alakulása során folyamatos vagy huzamos időre megszakított volt-e a kontaktus a szabad természettel. A jelenkor egy ideje próbálja megváltoztatni a fejlettebb civilizációkban tipikussá lett természetidegenséget, amely az ipari társadalom kialakulásának kezdetén még nem volt tömeges. Idővel talán ökológiai forradalomnak látszik majd az elmúlt három évtized reneszánsz törekvése a földi élet legátfogóbb egyensúlyi feltételeinek tudatos megteremtésére és folytathatóvá tételére. Ez az időszak komoly tényeket és tanulságokat hozott felszínre, változtatott át műveltségé, mindezt azonban a valóság súlyos ellentmondásai között érte el. Köznapian a legérdeklőbb újdonosság az, hogy a téma bekerült látóköreinkbe, megindult a társadalom szerveződése a pozitív megoldásokért, sok helyen politikai súllyal, viszonylag általánossá vált az életmód harmonizálásának igénye az egészséggel és így tovább. A következetességet egyelőre nem nagyon tapasztaljuk, mert ugyanakkor az önpusztítás divatjai legalább olyan erősek.

Az élményszerűségnek a pozitív civilizációs utak választásában fontos szerepe van. Ahogy közösségi élmény nélkül a szocializáció nem is értelmezhető, elemi természeti jelenlétek híján üres és formális, ügyetlen fogalmaink alakulnak ki a valóság legtágabb közegéről. *Nem is tudjuk, hogy tényleg lemaradunk valamiről.* Nem érezzük a hiányt, pedig féloldalas személyiséggé alakulunk. Ez ideig-óráig kompenzálható, a civilizáció üzletszerűen gondoskodik is erről, de az alapproblémát nem kezelheti szórakoztatóiparilag, illetve a már hagyományossá lett elektronikus sokkhatásokkal sem. Az idegenség odáig fokozható, hogy nem érzékeli abszurd kívülállását valaki, „neki úgy jó”, aztán büszke is lesz rá, később lenézi a többieket. Lehet, hogy be is bábozódik, majd kikel. Ez a metamorfózis nem fantazmagória, annyi van belőle. Kemény szociológiai vonásokkal, sokféle formában, mindenki ismeri. Nem tesz jót neki sem a kiközösítés, s való igaz, hogy a megoldás a szociológiai alapoknál kezdődhet. (Itt csak az antiökológizmus miatt került szóba, és mert az összetevők nem csupán szociológiaiak. Úgy egyébként most, ezen állapotában biztosan ki van közsítve, anélkül, hogy bárki ezt akarná.)

Hogy ki miként éli át az eső-élményt tavasszal, nyáron vagy ősszel, hajnalban, délután vagy este, egyedül vagy másokkal, jókedvében vagy nyomott hangulatban, frissen vagy fáradtan, városi utcán vagy erdei tisztáson - ez magánügye, akár a hite és ízlése. És azokhoz hasonlóan nem csak magánügye, mert például hozzátartozóinak is fontos lehet, hogy milyen hatással van rá ez az élmény, amely valamennyire hozzájárul beállítódásához, s minél jellemzőbbek és gyakoribbak ezek az élmények, annál inkább. Még előítéletek is kialakulhatnak, külső értékelés hatására, de lehet saját termés is. Roppant bonyolult folyamat az egész, amelynek kiindulása mégiscsak a közvetlen találkozás az élmény elsődleges tárgyával. Ennek relatív hiányosságai az előítéletességet is előkészíthetik. A gazdagság viszont csakugyan gazdagság. Az eső jó valamire az ember életében vagy pusztán az elvont vízkészlet szabadtéri felelőse, aki kissé unalmas és elavult már, csak nem kér fizetésemelést? És mire jó az erdő azon túl,

hogy illegális szeméttlerakó hely, előírással iskolai kirándulások tikkasztó célpontja - meg vannak, akik ezzel szórakoznak? Igazán nem mindegy, hogy élő-e tudásunk mindezekről - és akkor beépül a műveltség értelmesen táguoló kereteibe -, vagy teljesen halott frázisok vannak alkalmazásban.

Aki az esőt szereti, az néha még megázni is szeret. Tudja, hogy az eső színes, dallama és ritmusa, szaga és íze is van, tapintható, és az sem mindegy, milyen hideg, amikor hideg. A nagyon sűrű esőnek nagy ereje van, talajt érve felhabzik, sistereg, sodrása „férfias”. Igen, megjelennek az első antropomorf hasonlatok a nyílt színen. Az eső legtöbbször nőiesen termékeny. Rugalmas, fiatal, meleg, lágy, mondják, hogy selymes, van, aki szökének látja, máskor őszes. Tiszta illatú. Gyakran jókedvű, biztos, hogy sokan énekelni hallják. Tud más-milyen is lenni, akkor már a felhők is mások, a szél és a táj is. A legfontosabb talán az, hogy mi magunk belül milyenek vagyunk, amikor látjuk. Az erdő áll a helyén, de sokat változik hétről hétre. Ő azért az állandóság így is. Évente módosulnak határai. Még a kis és fiatal erdő is méltóságteljes. Az ember azt gondolhatja, hogy innen származnak az évszakok. Pedig az ember lelkivilágának egyik kontinense tartozik ide. Csendjére mindenki felfigyel, és ilyenkor senki sem némaságra gondol, mert még a lombhullásnak és az avarnak is hangja van. Ismerünk olyan embereket, akik érteni vélik a füvek beszédjét. És mindenkinek mond valamit a madárdal. Megejtő az egész tér otthonossága és rendje. Azok számára, akik képesek érzékelni ezt a rendet, mivel fogékonyak rá. Ezt néha kis túlzással úgy szokták kifejezni, hogy jóba vannak magukkal. A folklór és az irodalom, sőt valójában a művészet egésze sokszor feldolgozta már az eső és az erdő témavilágát, még sincs kimerítve - ezt saját megújulásunk képességeivel párhuzamban is állíthatjuk. A kettő még együtt is érdekes, hisz összetartozók, az esőerdőknek már a neve erre a többletre utal.

Mindennapjainkban az eső jelentősége ma ellentmondásos a magyar városi közmegítélésben. Általában hallottak róla a lakosok, hogy fontos szerepe van a mezőgazdaságban, ökológiailag sem mellékes, aztán függ tőle az ivóvízkészlet és a strandolás lehetősége, a vitorlázás és a horgászat. Ellenben rögtön beugrik az a tantétel, hogy viszont a mezőgazdaság jelentősége csökken az egy főre eső GDP termelésében „úgy Magyarországon, mint nemzetközi viszonylatban”, a modern agrárszektor különben is az öntözésre épít, nincs kiszolgáltatva az adottságoknak. A médiumok hivatalos időjárás-jelentései nem állják meg kommentár nélkül, hogy „ma rossz idő lesz”. Hasonlóképpen „ideális nap áll előttünk” a több hónapos aszályban, ha aznap sem fenyeget a csapadék. Ugyan már mindenki fuldoklik és kiszáradt a nyálkahártyája, de a konzumentikai átállítódás társasági szokásrendje erősebb: az eső csúnya, a derült ég minden körülmények között szép, a többi e kettő közt helyezkedik el és kapja meg a magáét. A dolog látszólag nagyon praktikus. Az esőben magunkkal kell vinnünk az esernyőnket, amit időnként elveszítünk vagy szétmegy, még így is bőrig ázhatunk, oda a ruhánk, felfázunk, undorító a rengeteg pocsolya, nem folyik le a kanálisba lé, cipővel kell végiggázolni a szennyben, sietősen, mert azonnal ideér egy sportkocsi. Aztán az árvizek, ezt sem akarja betiltani senki. Itt van ez a rengeteg nyavalygós beázás meg a mindenütt lógó ereszcsonnak, vizes lakások, feljön a szennyvíz. Még jó, hogy a városközpontokban ritkák a belvizek. A telefonkábelek mindig átáznak. És a sár, az jön be magától a lakásba. De már előtte a fronthatások. Tényleg nem tud senki csinálni semmit?

Az erdő? Mennyi jó építési telek parlagon! Hát miért nem adjuk el a fát inkább külföldre, és akkor nem lenne annyi adósság? Csak foglalja a helyet, tele van gyommal, jöttment alakokkal, koszos az egész, kibíratatlan rendetlenség, szúrós mindenféle gaz, bogarak, már órák óta megyünk, és nincs semmi látnivaló, inni azt nem lehet. Még tüzet se lehet rakni. El fogunk tévedni, de meg is érdemeljük, ha idejöttünk.

Talán módosul ez a típusvélemény is valamelyest az utóbbi évek divatja - és nem más - hatására, illetve többen szorulnak rá kertjeik művelésére és a vízköbméterek ára szélesíti a látókört. Szomorú az ismeretek hiánya, az elszakadás a megélhetés eredeti alapjaitól, a társadalmi megosztottság életmódbeli megmerevedése és nyomasztó az előítéletesség. Talán nevetséges is lehetne az elkényelmesedés váltakozása a butasággal, ha nem egyesülnének agresszivitásban: a vélemény- és ízlésterrorban, az értékek burkolt és irracionális (ám roppantul vehemens) leírásában és átírásában. Természet elleni döntések előkészítésének általános szemléleti bázisa alakulhat ki a valóságos folyamatokat együttlátni képes szemlélet lassú deformálásával. Ez makroszintű halogatásig juthat el fontos kérdésekben. Még akkor sem közömbös, mennyire támogatja a társadalom a már elodázhatatlan és ezért aránytalanul megdrágult környezeti beruházásokat. Ez ugyanakkor egészségügyi és mezőgazdasági kár is, közvetve idegenforgalmi és munkaügyi elmaradt haszon, kutatásfejlesztésről már szó se essék. A leginkább figyelemre méltó mégis a potenciális rejtett gyűlölködés, amely a földműves tevékenységnek és a vidéki embernek szól, s ennek gyökerei sok évszázadosak, de lám, új termést képesek hozni. Nem magyarázható pusztán a valamikor hasonló sorban élők irtózásával saját előzményeiktől. Túl vagyunk az első generációkon, akár a szépre is lehetne emlékezni, s az aktív gyűlölet még ebben a formában is teljesen céltévesztő. Hogy igazságtalan, az csak természetes. Ahol nem véti el a célt, az a kisebbséggé lett parasztság bűnbakká tétele a bármilyen civilizációs feszültségekért, kezdve az elégtelen idegennyelv-tudástól a cserearányromlásig, a nehéz struktúraváltástól az infrastruktúra hiányáig, mintha mindennek kéznél lenne az oka, valamint a cigányság. Ezzel együtt a feltörekvőktől való félelemből is maradt annyi a korábbi idők hagyatékeként, hogy e vonatkozásban a gyűlölködés íve töretlenül előre mutat. Az érdekek egyenrangúság nélkül nehezen hangolhatók össze, nyers erőfölény érvényesül, később ebből lesz a rang. Lehetne a józan belátás képességével is programegyeztetésbe bocsátkozni. Ennek kultúrája egyelőre kezdetleges, a felhalmozási elkülönülésben a belátás képességének fejlesztésével alig törődik valaki, inkább csak tudományos elképzelésként vetődik fel. A merev érdekviszonyok illúzióvá tehetik a verseny ténylegeségét és formálissá a piaci fejlődés eredményeit. Sokan kitartanak a frontokon egymással szemben, holott ez már a győztesnek sem jó igazán.

Ez tehát igen messzire vezet az élmények világától. Az, hogy a természetélményben ekkora elmaradás gyűlhet össze, végső soron társadalmi polarizációra utal. De az a közömbösnek vélhető tény, hogy egész rétegek és nemzedékek vannak, akik szinte soha nem érzik magukénak a természetet, magában is fontos károkat rögzít. Nem kéne meglepődni: ez az élményhiány ráadásul a szülőföldhöz való kötődés hiányát is növeli, s ettől sem lesz senki érdemben gazdagabb. - Hogy valaki szülőföldjének vallhassa, ami az, talán még hazájának is, dacolva az elméleti kiátkozással, az élmények közösségéből nem érezheti kirekesztve magát. Legvégül a társadalmi integráció kérdése ez is (normális körülmények között eleve közel a nemzeti integrációhoz, bár a hazai stigmatizáció nehezen viseli el a gondolatot). Utóbbi tény azért is lehet érdekes, mert az ifjúság legjobb hajlamaira építhet az együttműködés tekintetében, tehát a mesterséges korlátok mesterségesként való kezelésében. A modernizáció szükséges társadalmi feltétele sokkal inkább ebben a perspektívában keresendő, mint a jól képzett, de nincstelen munkaerő tömeges létrejöttében. Sőt ez a *humanizált, szerves modernizáció* lényege is, különben értelmetlen volna az egész. A világfolyamatok nagy objektív árja nem takarhatja el, hogy minősítésre szorul. Nem akarat nélkül való az irányítása, ám nyíltan vállalt, a nagy tömegek által átlátható és elfogadható cél is kellene. Azt pedig senki se állítsa, hogy nem akarja irányítani! Az önigazgató régiók együttműködése még kezdetleges, de nem fikció. Beszabályozásuk előfeltételezi a polgárok rendszeres és hatékony részvételét, illetve gazdasági erejét és kontrollját. A régiók koordinációja lazább szövetségben általánosítva elképzelhetővé teszi a globális struktúrák szakszerű és nem kisajátítható működtetését, szemben mindenféle önjelölt élcsapatok szokásos profizmusával. Az elméleti robbantgatások

ideje akkor is lejáróban van, ha az élményszegénység és a részvétlenség a túltengés hagyományos, hatalmi távlatain túli vidékekre ritkán merészkedik motívumkeresés közben. (Sehogysem találva az alternatívát.) A békekötések csúcstechnológiáira a verseny túléléződése miatt lesz szükség elsősorban. És e téren nincs is szükség finomabb szabályozásra az intelligens társadalmi nyomásnál.

A hiány-élmények másnapján, pontosabban a jellemző élményhiány másnapossága közben megnő az indíttatás a suttogó antipropagandára a kéznél lévő ellenszenves alakokkal szemben. Őket a viszonyok jelölték meg vesztesként, erre tényleg nagyon alkalmasak. De azért az sem mindegy, hogyan kommunikáljuk az ellenszenves-rokonszenves megítélés eredményhirdetéseit egy-egy főszezonban, amikor ez a következő időszakban konszenzusos véleményként hat. Nem sokat törődve az előítélet-kutatásokból adódó figyelmeztetésekkel. Mindehhez kapcsolódhatnak természeti jelenségek előítéletes fogadtatása is, erősítve a társadalmi balhitet. A kölcsönös utálkozásból elfajult mérközések szoktak kifejlődni megoszló felelősséggel. Kérdés, ki mit tehet ennek jobbrafordulásáért, ha akar. Kié a lehetőség többet és előbb tenni?

Hasznos volna egy olyan meggyőző hatásvizsgálat, amely számításba venné az eső, az erdő és más természeti jelenségek hasznát a felmerülő költségekhez viszonyítva. Ez műveltségünk intenzív fejlődéséhez is hozzátartozna, kiegészítené szemléleti alapjainkat és magától értetődőbbé változtatná, bővítené, inspirálná élményeinket. Mindez a fejlesztési irányok meghatározására, a gazdaságpolitikai eszközök kijelölésére és a szóba jöhető formák megválasztására is közvetett hatással lenne. - Mert igazából nincs tudatosítva a választókban, hogy ezek a természeti kincsek valóban sokat érnek, mert az ökológiai egyensúly helyben és világméretekben nem létezik nélkülük; hogy a pormentes és oxigéndús levegő mekkora érték - és mennyiben múlik rajtuk; hogy mennyivel olcsóbb és minőségibb a termés normális csapadékhozam mellett; hogy a jó közérzet nem nélkülözheti a természet sajátos bioritmusával történő összehangolódást számunkra; hogy a pihenés legnagyobb hagyományai kötődnek hozzájuk, speciális tényezői is a gazdálkodásnak és idegenforgalomnak; míg eszmei értékeik egyenesen a kultúrtáj jellegét adják meg történelmi távlatokban. A „világörökség” intézménye csak az első lépés annak elismeréséhez, hogy a helyi értékek világviszonylatban fontosak a következő nemzedékek számára. A folyamat ennyiben tehát lényegesen előrehaladt, az oktatásban is vannak nyomai. A hosszú távú gondolkodás következetessége rövid távon mégsem várható, s ennek ezernyi oka van. Bizonyos irányú áttörés mégsem nélkülözhető sokáig az ökológia vonatkozásaiban, ami ha sikerül, kedvező hatással lehet más téren is mint igazolható siker és látható perspektíva. Hogy az időjárás végül pozitívan is befolyásolható lehet, mégpedig legalább normalizálható az állandósuló heveny és idült katasztrófákkal szemben, azt épp az eső és az erdő közös történetével tudjuk elmagyarázni. A túlélésnél és a valaki vagy valami fölött aratott győzelemnél többre kell gondolni. Eljuthatnánk a belátásig, hogy az emberi közösség érdeke az *átélhető Föld stabilitása, s ez jóval különb az elfogyaszthatónál*. E folyamat részeként a kirekesztés militáns ökológiája elvesztené minden esélyét a történelem értelmes küzdelmeiben, az egyebek között.

A TÁRGYAK SZABADSÁGA

(Tárgykarnevál)

Az utcai szemetesládák uralkodásának évtizedeiben sok mindent láthattunk: megtelt tartályaikból kilógó kaleidoszkopikus romlást - ez kicsiben a hely szelleme és válaszuk az univerzum kihívásaira. Máskor a tartály lóg törvénytelen testhelyzetben a felfüggesztés bána-tos maradékán; de ismeretesen elfüstölgött vagy elfolyt állapotai, amikor rajta gyakorolták a bosszú mesterfogásait ismeretlen tettesek, illetve egy odavetett csikk lángra lobbantotta a zsírpapírt. Ez a láda formailag ugyan kecses műtárgy, kár érte, hogy nehezen üríthető, sőt, nehéz beletalálni is. (A kukázók sem szeretik.) Talán más lehet a rendeltetése. Valakinek azonban jól jövedelmez, ne sajnáljuk tőle, ha ennyire ügyes.

Hazatérve a bevásárlásból kicsomagoljuk, helyére tesszük, de lehet, hogy mindjárt használni kezdjük, amit vettünk. Tartós fogyasztási cikkek vétele ma sem egészen mindennapos esemény, de hiszen ettől is volna tartós berendezési tárgya otthonunknak a hűtőszekrény, a vasaló vagy a televízió. Csaknem mind árammal működik. - Tapasztalatlanabb vevő csak otthon veszi észre, hogy rövid a csatlakozó zsinór. Vannak, akiket már nem ér meglepetés. De közülük is kevesen teszik szóvá, hogy furcsállják és valami csalárd szisztémát gondolnak mögé. Sőt, állampolgári beletörődéssel nyugtázzák, hogy a szoktatás folytatódik. Mihez is? Kinek a részéről? Mi a szerepe a tárgyaknak mindebben? - Annyi kétségkívül igaz, hogy hosszabbítókka-lal nehéz megoldani a problémát, ha minden zsinór túl rövid, mert így mindegyik tárgynak egy-egy *csatlakoztató központhoz* kellene elég közel lennie. Vagy: vásároljunk minden cikk mellé egy hosszabbítót is? Aminek következtében alig tudnánk mozogni a kábelektől.

Otthon maradva is láthatunk elég csodát. Csapjaink gyorsan romlanak, lassan javíthatók, szünet nélkül drágulnak. Amikor jók, akkor sem igazán alkalmasak. Gondoljunk bele: zsíros kézzel kinyitjuk, majd tiszta kézzel elzárjuk a csapot, visszazsírozva kissé ujjainkat. Közben a víz addig is folyik, amíg csak nyitjuk és amíg csak elzárjuk a csapot, de épp nincs a kezünk a vízsugár közelében. Meleg víznél ez jó pár liter üresben elfolyt mennyiség egy család egy napja alatt. - Jobb kórházakban léteznek könyökkel megnyitható csapok, de elképzelhetők volnának fotocellás vagy pedálos megoldások is. Milyen elegáns volna így egy vasúti köz-vécében! - Az egészben a legaggasztóbb az, hogy a rendes gyakorlatban tisztálkodás címszó alatt kicsiben szocializáljuk a képmutatást. Egészen spontánul. Meg nem gondoltan, de „belülről”; s ha valaki szólna érte vagy másképp csinálná, arisztokratikus kívülállóként vehetnénk kezelésbe a háta mögött.

Az önjáró telefon nem új találmány. Mindenki egy ültő helyében önmaga is felfedezheti, ha sokat tárcsáz. Jön a kagyló után a készülék, ha nincs semmi akadály az útjában. - Van ennél több képzettséget igénylő példánk is: a legdivatosabb töltőceruzáké. Ezek utántöltése finom mozgáskoordinációt vár a fogyasztótól, türelmet és koncentrációt, derűt, a kevésbé ráter-mettektől megfelelő képesítést és gyakorlatot. De akkor sem fog percekben belül sikerülni. - Itt vannak a legújabb gyufák. Ezek nem tűzveszélyesek. Mindkét oldalukon ugyanolyanok, ezért ha nem akarsz póru-l járni, akkor rendet kell tanulnod: mindig idejében memorizálnod kell, melyik oldalon nem szóródik ki a gyufa. De ha nem sikerül, akkor meg az élethez edzheted hozzá magad és szeretteidet. Még jó, hogy nem tart sokáig, mert úgyis szétmegy a doboz - állandóan beragad, aztán dupla gyorsasággal fogy a gyufa, mert törik és vizes. Ez is rendkívül drága, mert szép és nem magyar. Akár a fogvájó. Vége a gazdasági nacionalizmusnak, ez is siker. - Szintén nagy az előrelépés a csomagolástechnikában: egyből sokkal drágább lett tőle minden. Kibontani a sajtot vagy a csokoládét nem lett könnyebb a sztaniolpapírból, bár most

már jelző ábrák és piros szalagok is útba igazítanak ebben. Volt idő, amikor a kihámozott sajt nem kente össze a kezünket, kezünk sem a csokoládét. - Újabban egy nagyon márkás fogkefe tud meglepetést kelteni - lehet, hogy ez marketingfogás? - azáltal, hogy két perc fogmosás után a nagyon elkeskenyedő vége úgy átnedvesedik, hogy bárkinek kicsúszik a kezéből, lehetetlen fogva tartani, és folytatni vele a műveletet. Vagyis: magától jelzi, hogy letelt a fogmosásra szánt idő. - Az újkori papír zsebkendő-használat kezdeteinél még úgy volt gyárilag összehajtogatva a kendő, hogy azt a tömegközlekedési eszközökön fél kézzel is szét lehetett hajtani és érdemben, mondhatni, kulturáltan használatba venni. Ez nagyjából a múlté. Az a nemzedék, amelyik ezt nemigen láthatta alkalmazásban, tulajdonképpen nem is fájlalja annyira. - A trikók divatosan rövidek és nem felirat nélkül valók. Rövidségük kiállítás az idő viszontagságaival szemben, ízlés szerint elnyújtva viszont a dacos különbözni vágyás szezonját hangolják össze a fazonnal. A feliratok egyetemes érvényűek, ezért csak angolul lehetnek nonkonformisak. Hogy viselőik sem értik, érdemben nem csökkenti a közösségszervező hatást. Fontos, hogy te fizethetsz a világcégnek azért, mert az emblémaviseléssel te magad reklámozhatod. Már tudniillik aki előtt nem járatod le.

Ha csak addig nyújtózol, ameddig a takaród ér, egyre kisebb leszel, mert az *mindig* rövid. Akárhonnan jössz, hamar rájössz, ha elkezded odafigyelni a dolgaidra. Nem ismeretes, kinek gyártják e szabványméreteket. Tartósságuk kétséges, drágulásuk biztos. - A dolgok rendje kezd kibontakozni lelki szemeid előtt, ahogy az ábra több részletben előtűnedezik a csillagok ködéből, ahol mindez írva van.

Nem fér ki a térképen az ország. Ez a felismerés bárkinek jutalma lehet, aki hajlandó óvatos általánossággal kezelni a nyújtózás kérdését ezután. Nézzenek utána, nagyon gyakori, hogy valamelyik sarka hiányzik az országnak a térképen! Ez súlyos elvi döntést követően alakulhatott így, bár lehet, hogy sok papír és nyomdafesték takarítható meg ilyen módon. Érezhetően praktikus. Tárgy és szellem milyen közel tudnak kerülni egymáshoz!

Emberek vagyunk. Bolti szinten ez annyit tesz, hogy mivel hibázunk, ettől vagyunk emberek, itt a tárgyi bizonyíték. Embernek lenni pedig erény. Akinek más felfogása van, egy másik boltban meggyőzi őt tévedéseiről a nagyon sokadik kínálati eladó. (Ha persze nagyon sok pénzed van, az megint más.) - Érdeklődj azért nyugodtan: miért felbonthatatlan a konzerv, mitől égnek ki ilyen gyorsasággal a villanykörték, jól látod-e, hogy az első mosás után szétmennek a fehérneműk? Érdeklődjél, de ne kockáztasd, hogy demonstratíván felemelje hangját az áruházi ember. Lehet, hogy kis mértékben valóban szükséged van még továbbképzésre, mint valamely kimaradozó seminaristának. „Egy ötéves gyerek meg tudja oldani, uram.” „Semmi sem tart örökké.” „Mit akar ennyi pénzért?” „Ezek gyorshasználatú áruk, nemsokára jön az újabb széria.” „Így több embert tudnak foglalkoztatni.” „Magának káprázik a szeme.” „A minőséget meg kell fizetni.” Meg kell szoknod, hogy te nem vagy egy minőség. Ne is erőlködjél. Ez a rend. Csak addig nehéz, amíg abba nem hagyod a kérdezést. Igazi rendben akkor élsz majd, ha már nem is érdekel, mi miért van. Akkor már zavarna, ha tudnád. Ezt a szabályt tehát immár magadtól betartod, és másokkal is betartatod, minden egyéb esküvés felesleges.

Bárhová mész, fogsz találkozni evvel az alteregóddal. Az is lehet, hogy másnap a te üzletedbe lép be, aki előtte téged kiszolgált. Tanácstalanul nézelődhetsz az egyre differenciáltabb űrlapok társaságában valamelyik hivatal vagy hivatalméretű nagy cég székházának ablakában; a papír mindent tudni akar, valami apró betűs szöveg elirányít téged valahová észrevétlenül, felesleges, ellentmondásos, érthetetlen kérdések, utasítások. Majd az elutasítások. Ez így kerek egész. - A tárgyak használati leírásai pedig azt a félembert veszik célba, akit érdemes minden eszközzel a kasszához tésztélni (esetleg tuszkolni), de talán már az eladók sem ismerik jól termékeiket, hogy azok mire valók. A fogyasztás kultúrája erről az oldalról is

meghatározható. - De hogy a hiánynak emléke se maradjon meg benned, a kijáratnál még találkozatsz egy vidámparki indíttatású, ámde ingyenes szolgáltatással, amint fentről lefelé nagy nyomással levegőt fújnak rád, sehogysem tudod kikerülni, szabályosan „lesprédeznek”. Nagy élmény megtalálni a kalapod, kidörzsölni a port a szemedből, lökötten igazgatni a hajad, és eltalálni, mi célt szolgál az eljárás. Jár-e neked ennyi alanyi jogon az élettől? Szóvá ne tedd, ha jót akarsz. Tanuljál másutt kötekedni. Szokd meg, hogy a modernség semmit nem hagy érintetlenül, és „ma már” ilyen korszerű a szellőztetés - és ehhez nekünk is hozzá kell járulnunk.

Bármilyen lehet alkalmatlan. Murphy tulajdonképpen már születésekor avult igazságokra hívta fel a figyelmet, túllépett rajta a kor. Van és volna minőség, csak ritkán találkozni vele, el különül. Mi, perememberek, másutt létezünk, jól elbajlódunk egymással. Afféle általános tartalékok, kispados heverészők, akiknek egyenesen jót tesz az időszakos mozgósítás. De miért is és hová akarnál kitörni innen? Nem volnál elég toleráns? Kezeltetni kéne a konfliktusaidat, ha magadtól nem bírsz velük. Hol van a híres vállalkozókészséged? Miért a tárgyakat teszed felelőssé saját idő elfecsérléséért? Úgy teszel, mintha óriás volnál, csak ezek a meg személyesített törpék álmodban megkötöztek volna. Saját alkalmatlanságodról álmodsz, amikor bármiben az alkalmatlanságot keresed, mindenben a veszélyt szimatolod, és úgy teszel, mintha semmiképp sem számíthatnál semmire. Tehát senkire. *A másik éned viszont a személytelen sokaságra támaszkodik.* Azáltal vagytok ti egyek, hogy mindketten kiközösítettétek saját felelősségeket. - Ám ott kívül a magyarázat?

A szabadságra küldött tárgyak szinte eladhatatlanul hevernek a pulton, kirakatban, nagyraktárban, ki hová való. A bővli jobban jár, mert nincs veszténivalója, egy éjszakára elkel - és annyi. Az egyszer használatosság fesztiválja szinte kötelezővé teszi az álarcot, amit aztán az élettartam egész hosszában lehet viselni. A tárgyak rejtőzködése fogantatásukkal indul meg. Ha mindegyikről lehetne tudni, mire való, akkor arra használnák őket. Barátként szolgálhatnának, s *megszokván* jó tulajdonságaikat - még gyengeségeik is személyes bocsánatot nyernének. Egykönnyen nem akarnák lecserélni egyiket sem, mert ismerősek volnának a kéznek és a szemnek, tanúként alkalmazkodnának egyéni történetünkhöz. Az emberi életvezetés természetes eszközeiként hosszabb lenne életidejük. Eseményeket idézhetnének fel, mert előidézői voltak, tartósságuk a személyes stabilitást mutatja. A többi? Pocsékolás, mindenek előtt a humanizált idővel. Magunkat becsülnénk meg, ha ezt a történelem előtti tudatosságot nem hagynánk kiveszni.

A csereszabatosság piaczgazdasági embereszménye a józan érvényesség határain túl vetül rá mindenre a jelenlegi fejlesztési doktrínában. A használati tárgyak szabványosítása ésszerű, ha nem kell kisebb hibák miatt az egész terméket eldobni (pl. egy „potméter” miatt egy rádiót, egy már nem kapható akármilyen „végett” egy karórát); ha jobban illeszthetők egymáshoz a részek és funkciók; ha a szabványok nem követhetetlenül sokfélék vagy monopolisztikusan egyfélék; s ha az árakban nem csupán a profitulajdonos speciális szándéka realizálódik, hanem a többiek számítása is igazolható. Ez azonban minőségi érdekegyeztető aktus és nem pusztán tranzakció. - Az embertől elvárni általa betájolhatatlan flexibilitást, tények elé állítani az utcán, boltban, hivatalban vagy az előszobába lépő közüzemi számla útján, lehetetlent követelni leszármazottaitól a hétköznapi vizsgaállásokban - az egész életet számonkérő székké változtatja, aminek légkörét nem fogja oldani semmilyen porosz vagy antiporosz, ideológia, negédes viselkedéskultúra sem. A fejlődés gyakorlata nem harmonizálhat az immobilitás feltételeivel, elfogadhatatlan a diktátum, a társadalmi igények és szándékok ki-sajátító hatású korlátozása: a rétegek kulturális öntudatának elfojtása külső programozással. A szakadékok további mélyítése, a leszakadók leírása valójában a költségeket növeli és áthárítja (főként az utókorra), eközben beláthatatlan feszültségeket halmoz fel. A tudatos kezelés programja még elvi szinten sincs kidolgozva, sőt, az elvek legtöbbje mint természetes, állandó

alapokat veszi figyelembe a tények kialakult rendszerét, amelyeken irracionális volna változtatni. Egyébként tautológiamentes bizonyíték nélkül. Máskülönben ezt hívják ideológiai harcnak. Burkoltan benne foglaltatik az emberi természetről szóló örökigényű, szociáldarwini ihletésű tanítás. Ha az emberi természet e vonatkozásban nem is tűnik változtathatatatlannak (hisz ezt semmi sem igazolta), azért az erről szóló tantételek sok kiadásban modernizálhatták saját magukat, iskolateremtő polémiákban, ahol a vitapartnerek ezen alapkérdésekben megerősítették egymás pozícióit, miután ezekben egyetértettek. - Ha változtatni „mesterséges beavatkozás” volna is, „nem beavatkozni” sokkal inkább az *maradna*. Ugyanakkor sokan büszkéek az abortusz legújabb, egyre egészségesebb technológiáira, mialatt az *intervenció* súlyossága nyilvános elemzést sem érdemel. - A tárgyak bármit hajlandók kiszolgálni, csak gazdáik életre hívják és életben tartásuk őket. A tárgyaknak ilyen a természete.

Nem a tárgyak lázadnak. Könnyű azonban a megszemélyesítésnek idáig eljutnia, ha más-hová és ennél tovább nem képes. A selejt bosszúja, a géprombolás, az áruféltis természetesen nem közönséges rituálék. A emberi valóság alól kicsúszott elégséges alap másféle következtetésekre ad alkalmat, mint ami a társadalmi önbírálatból konzekvensen származnék. Azt sem cáfolhatjuk, hogy az indulatok viszont érthetők, néha ki sem kerülhetők, mert nélkülük nem következnenek be a pályamódosítások. Ellenben magukra hagyatva sohasem elégségesek a konstruktív válaszokhoz. A tárgyhasználat gyakorlati példáinak „túlnyomó része” végül is pozitív, - és bár ez a természetes, nem becsülhetjük alá jelentőségét. Hogy mindennel lehet visszaélni, tény. De nem számon tartani értékeinket - primitívság, és ez is visszaélés fajulhat.

Az emberi érzékenység kiteljesítése tárgyi eszközökkel - nem azonos az élet céljával, ahogy meg sem fogalmazhatók céljaink e többlet-érzékenység nélkül. Amit minden propaganda nélkül haladásnak él át bármelyikünk őszintébb pillanataiban, az nem mennyiségi komfort-növekedés csupán, hanem a szabadságot teszi perspektívában megragadhatóvá, leküzdhetőnek ábrázolja a balszerencsét, értelmesen hosszabbítja meg az időt, átélhetőbbnek mutatja a folyamatos jelent, esélyegyenlőséget hirdet ember és ember között. A megformálás mindenki saját mestersége lehet, sajátmagára is vonatkozik, a tárgyakon ezt is próbálhatja. A nagy korszakváltások jól érzékelhetők e mikromozgásokban. Az előrelépések, a rombolás, az értelmes vagy hiábavaló áldozatok, összecsomózódó ellentmondások, mentális eladósodások vagy áttörések.

Az áramvonalas lábas esete. Ha kezünkbe veszünk egy egyszerű főzőedényt, ilyenből milliárdszám találunk a világban. Nézzük meg, hogyan fogható meg, milyen a füle. Üresen ez nem nagy probléma. Tele és forró állapotban azonban a fogantyúnak különös jelentősége van. A kiskereskedelem (már évtizedek óta!) olyan lábasokat hoz forgalomba szinte kizárólagos választékként, amelynek fülei „kifelé lejtene”, azaz fél kézzel igen körülményes őket fogva tartani, mert az edényt kifordítja a súlya az ujjaink közül. Tessék kipróbálni! És próbálják ki tele frissen elkészült étellel! Konyharuha nélkül vagy fél kézzel alig lehetséges kezelésbe venni. Talán viszont „szebb lett” az edény, mint holt közönséges fogantyúval. Áramvonalas-sága jobban megfelel korunknak. De ilyen áron? A konstruktőrök használták valaha, amit elterveztek? És ha a lábas füle befelé lejt, avval ugyancsak áramvonalas lesz, csak éppen hogy használhatóbb - foghatóbb -, mint az egykori sima fogantyús, és nem rosszabb annál! Az összehasonlítás nem a formatervezők javára írandó, s kivált a nagyon is uniformizált, más-képp céltalan formaválaszték miatt nem. Miféle igazság érvényesül akkor az elmondottakban? A kontrasztelekcio tárgyiasult bizonyítékai mire intenek, és kit mire indítanak? - Egyébiránt ha valaki előveszi az „új” kritikátlan védelmében a „nosztalgia”-stigmát, gondolhatna arra is, hogy aki valamely régi portékára vágyik, annak igaza is lehet: hátha egyszerűen csak jobb volt a régi. Az erőltetett újdonsághajsza pedig nem a technikai, szellemi haladást és az új munkahelyek teremtését szolgálta, illetve nem általában vett gazdasági hatékonyságot, hanem

legalább ennyire felmerül egyes divatjelenségek közösségziláló, ideologikus, nyersanyag-pocsékoló diktátuma, mely nem tűri a magánvéleményt és a felvilágosult ízlést, a profitja átszívja az értelmesebb fejlesztések energiáit önmaga túlnövesztésére, s ezalatt a fogyasztó kapkodhat a zsebéhez, a munkaerő-felvétel a szezonális hullámokhoz idomul.

Még egyszer is megveheted ugyanazt a terméket. Nem volna ez baj, ha a tényleges, bevált szükséglet-kielégítés magától értetődő folytatásáról beszélhetnénk, de épp ez válik kérdésessé a burkolt áremelések kényszeres és álságos választékbővítő akciózása közben. A negatív dialektika érvényesül, hogy kétszer is beleléphetsz ugyanabba a mocsárba. Lassan még egyszer is megveszed ugyanazt az autót, alkatrészenként. A tehetősebbek tehetsége egyebek közt abban áll, hogy megtehetik: az autót is eldobható cuccnak definiálják, újat vesznek, az árát pedig áthárítják az alsóbb néprétegekre. De bármi mással is megcselekedhető ugyanez. Ritka az a termék, ahol nem kísérti a dupla kényszervásárlás veszélye az átlagolt halandót, aki ettől még átlagoltabb és még halandóbb lesz (és addig sem élőbb, amíg él). Aki él, megfizet. Vedd a féltűtű árut és fuss! Mielőtt bárhová odaérnél, már tönkremegy, kell egy másik. Úgy lesz kiszámolva, hogy ne nagyon szenvedj belátható hiányt. Legfeljebb az újabb karosszériával sem leszel boldogabb. Kivéve, ha már lételemed lett „a változás”, amikor már annyira unod magad, hogy gyorsítottan írsz le mindent, ami létezik, egyszer csak nem kell, hanem a legújabb kell. Már a verseny miatt is. Ez ugyan értelmetlen, de nincs nála jobb figyelem-elterelés. Még azt is hiszed, hogy vagy közben valaki. Pontosan a te erkölcsi kopásod valósul meg közben, elveszted az értéktérítés fonalát, tényleges megújulásról fogalmad sincs. Aztán nem is tudnád, miről beszélünk, de nem érdekel. Jól érzed magad, amíg nem veszed tudomásul, hogy baj van. Kondicionálva vagy, hogy ne is vedd. Majd újra kezdesz mindent, neked aztán van konfliktustűrése, akár szociálpolitikai kiállítási tárgy is lehet belőled idővel. Hozzád küldik a többieket és rád mutogatnak, hogy ti is ilyenek legyetek, „bezzeg neki sikerül”. Úgy mosolyogsz közben, mint amikor egy filmsztár élvez. Amíg bírod energiáitallal, ne félj semmit. Aztán majd kitalálnak valamit megint, a fejlődés nem áll meg. Lesznek még szép napjaink. A többiek csak nyelnek, mert nem ismerik a csúcsoakat, ezeket ne sajnáld, nekik ez jár. Te vállaltad a kihívásokat, elvégezted a nyelvtanfolyamot, megvan a pénzed, mindent kipróbálsz. Ez viszi előre a dolgokat. Mindenki ezt szeretné, csak nem meri.

Akit csakugyan megérintett a valóság, kissé feszengve tekint azokra, akik ilyen könnyedén adják a nevüket e nagyszabású kísérletekhez. Hiszen nem is egészen új dolgokról van szó - és az igazi kérdések nem tűnnek elő a kísérletezők munkatervéből. Mivégre például ez az egész nagysorozatnyi káros termék?, s hol marad a valóban szükséges dolgok minőségi előállítás?, egyáltalán: szabad-e megkérdezni ennyi tapasztalat birtokában, s ki dönti el ilyen méretekben, hogy mi kell? *Kinek* számára elviselhetetlen, hogy valamit - alaposabban körüljárva - egyszer csak megoldunk és mehetünk tovább? (Nem volna érdekeltté tehető egy nagyvonalú alku-folyamatban ő is, hogy *ne gátolja a fejlődést* - ami az övé, az az övé?) - Az őszinte kérdések minden oldalról bekerítik a témát. A tárgyak nem csak piaci termékek lehetnek, a kultúra nem is vásárolható hozzá semmihez, mint valami betét. Milyen inger váltja ki a szükséglet érzetét, és miért épp az adott tárgy-struktúrával próbáljuk kielégíteni a felkeltett igényt? Mennyiben belső tulajdonsága ma termékeinknek fogyaszthatóságuk mikéntje és mértéke? Vagy ki mindenkit támogat a vásárlással a fogyasztó? Ki szedi össze a kidobott pénzt? Mit tudhatunk az áruk ökológiai rentabilitásáról? Mi mozgatja a valóságos újításokat, és folyamatszerűen hogyan épül fel egy-egy új gondolat tárgyasulása?

És a kenyér vagy gyümölcsünk? Igen, a holt tárgyi világhoz juthatnak közel: a minőség-vesztés és lélektelenség következtében. A megtermelésük - megalkotásuk is élvezet forrása lehetne, most fogyasztásuk sem okozza a várt kielégülést. Sokáig kell vizsgálódnunk lelki-ismereti értelemben is, hogy feltárhatók legyenek mindennapjaink változásainak összes valóságos okai.

Nemcsak a mai Magyarország házi feladata tisztázni viszonyát tárgyi vagyonához. Még a design vagy a csomagolás is lényeges gazdaságpolitikai részletkérdéseket vet fel mindenütt - mint a kultúra és a státuszmobilitás része. A válaszok döntőek lehetnek a jövő századi időnyeréshez. A kutatások irányválasztása voltaképpen komoly céltételezések függvénye, a kiindulás ezért sem közömbös. A nagy kultúrák érintkezése ugyancsak felvet hasonló szerkezetű nagy kérdéseket. Kitérni előlük lehetetlen, a passzív vagy az agresszív fellépés már középtávon megbosszulja magát. Lehet, hogy megnő a szimbólumok jelentősége, és *a mások érzékenységének figyelembe vétele feleslegessé teszi a harci eszközök további finomítását*, ezzel szemben az együttműködés progresszív feltétele lesz.

A tárgyak karneválja mögé emberi színjátékok rejtőznek el. Ünnepek és virrasztások, karakterek és jellemhiányok, stratégiák és ellentámadások, létmódok és kimódolt alternatívatlanság, jövőképek és képtelen jövők, normális gyarapodás vagy valamilyen örökös nyomor, találékonyság és gondolatszegénység, életkedv vagy dermedt ráülepedés mások születésüktől fogva ártatlan reményeire.

MI LÁTSZIK ÖSSZEESKÜVÉSNEK?

(Kísérlet az írástudók és az olvasástudók türelmével)

Érdeemes lenne elképzelni, hogy ki mit érthet e cím mögé. Ennél persze fontosabbnak tűnnek a kérdéshez vezető tünetek és számtalan kiegészítő kérdés. Nem mintha a történelemben az eddigiek során nem ismerkedhettünk volna meg összeesküvésekkel vagy annak minősített akciókkal, amelyek túltették magukat az akkori törvényeken, és kellő titkossággal, kiterjedt szervezkedő hálózattal a hatalom ellen törtek, általában a hatalomért. Színpadi művekben esetleg másért is. Aztán szokás szerint elbuktak, és a maguk idejében árulásnak minősítették, később azonban nem egyszer más felfogások más igazságokat juttattak érvényre róluk. Nemigen szokott kiderülni a teljes nyomozati anyag valamennyi ténye. Ez valamelyest máris növeli az öröklött gyanakvást, úgyhogy az új és még újabb esetekben sem kell a rajtvonalról indulnia a szenzációkeltésnek az örökös hírversenyben.

Van persze sok felszíni jelenség, amely mindenki figyelmére érdemes, mert olyan könnyen téveszthető össze a lényegi folyamatokkal. Egyik fontosabbik éppen az, hogy mintha kevés válaszkísérlet történne az ilyesféle dolgok magyarázatára: hogyan fajulhatott el például a délszláv vagy a burundi helyzet úgy, ahogy megtörtént rengeteg előjel után; hol voltak akkor a hiperérzékeny társadalmi-politikai és más *földrengéskutatók*, az emberi jogokért annyi szabadidőt kockáztató *frontemberek*? A kilencvenes évek holocaustjai hogyan törpülhettek el a nemzetközi reálpolitikában? Vagy pedig hűvös érdekfelméréssel az egész jó előre elfogadtatott? Megérte ez végül *valakinek*? Ha nem, akkor hogyan állunk az érdekekkel? Ha igen, akkor meg a szabad világ eszméjével? Igaz, moralizálni könnyű, nem is szabad *akárkinek*. Sokkal nehezebb elfogni a háborús bűnösöket, miután az elmúlt fél évszázadban modern eszközeink ellenére is kijöttünk a gyakorlatból.

A példák és kérdések sorolhatók, s ez önmagában is gyanakvást tud kelteni. Ahogy az a döbbenetes intolerancia és indulatosság is, amellyel a hasonló jelenségek nyomán felmerülő igencsak természetes kérdésekre (nem felelősségre vonásra!) azok reagálnak, akik talán találva érzik magukat „a gyanakvás légkörében”, a „rágalomhadjáratban”, a „bűnbakkeresés” áldozataiként - hatalmas ellenkampányba kezdve. Vajon mit érdemel az a bűnös, aki össze meri vetni egy világbanki szakértő asszony rádiónyilatkozatát a magyarországi kisnyugdíjasok rezsiköltségeinek elviselhető voltáról - a szakértő asszony sok száz dolláros napidíjával? A legkisebb fokozat ilyenkor a „demagóg”, ám furcsa módon el lehet jutni a „szélsőjobb” megnevezésig is, ami honunkban a fasisztával rokon értelmű jelző. De miért éppen ezek a minősítések kelendőek, főként, ha amúgy súlyos vádakát kellene bizonyítani alkalmazásukhoz? Nem veszélyezteteti-e most már (vagy teszi látszattá!) a társadalmi békét, hogy elemi kérdéseket sem szabad feltenni a megtorlás veszélye nélkül?

Milyen elit az, amelyik fél?

Érzékenysége ugyanis mindenkinek van, tételezzük ezt fel az emberről. Ha valakinek hatalmában áll nem válaszolni olyan ügyekben, amelyekben a demokrácia, illetve a démosz kegyelméből jutott vezető szerephez, akkor ott minimálisan lelkiismereti és szerepzavar lépett fel. *Jól értsük meg, nem kell ide tényleges összeesküvés*, elég, ha az érdekharcban úgy szorul ki a társadalom egy része, hogy ott már valóban az élet esélye kerülhet veszélybe, és nem akarják megvárni a végét. Elegendő, ha csupán a látszatok sokasodnak valamiféle kirekesztő összjátékká, és készen van a mítosz, amit hivatásos demagógok, valódi cezaromániások, világgyűlölők, köznapi irigykedők, megfontolt rasszisták, szélhámosok és kalandorok szezo-

nálisan rendszerré szerveznek, mert eljött az ő idejük. Legfeljebb nem hallgatnak rájuk az emberek; elszaporodásuk mégis kétségbeejtő lehet. Ha viszont a tünetek enyhülnének, illetve megszületnének a reális magyarázatok, nemigen volna élettere a rosszindulatnak.

Az elit ilyesmivel is foglalkozhatna, ha ideje engedné. De egyrészt hatásosabbnak tart más eszközöket, lekötik belső küzdelmei, továbbá alkotó tevékenysége révén boldogítani igyekszik mind saját magát, mind pedig az emberiséget.

Sajnos, ezen a téren egyik probléma nagyobb, mint a másik. A felvetések lesöprése lehet ciklikusan hatásosabb eszköz a partneri válaszadással szemben, mégsem válasz. A megválaszolatlanság önveszélyes következményeivel együtt. Az, hogy az elit nem egységes, jó alap egyébként az összeesküvés-vádakkal szemben, de a társadalmak feje fölött zajló elitháborúk végső soron nem az elit bőrére mennek (és ezért még az is felvetődhet, hogy ez nem is jobb egy jó összeesküvésnél). Az emberiség boldogítóiról már eddig is túlságosan sok zavaros irodalmat olvastunk, úgy is mint a népek nagy tanítómestereiről. A hittérítőket gyakran váltják fel más hitek térítői, de a módszereket nagyon megszabta a céljuk, így sok a közös vonás. Nem is kell annál komolyabb *küldetés*, mintha például dollártízmilliárdosok kezdik lediktálni a gyakorlatban a baloldaliság legújabb kritériumait.

De hagyjuk a csudába az összeesküvés-legendákat, sokkal izgalmasabb kérdés, hogy jobb-e a valóság annál, mint ami a látszatok mögött van? A lényegről így, láthatatlanban, nem könnyű beszélni, mások sem tudnak, csak annyit, hogy „világjelenség”, „termelőerők”, „átstrukturálódás”, „globális folyamatok” összessége, illetve nem akarják lelőni a poént. Annyit azért tudunk, hogy valakik emberi szerveket vásárolnak, valakik eladják azokat, és valakik mindehhez úgy asszisztálnak, hogy váratlanul eltűnnek. Megint mások pedig tisztára mossák a kezüket - Ez nem lehet igaz, ez színjáték? A „darab” egyik jelenetében például a kerge-marhakór üti fel a fejét, senki sem tudja, honnan. Mivel a darabot ezután már az élet írja, semmit sem lehet tudni az elképzelhetetlen ökológiai, egészségügyi, gazdasági és - bár nem szeretnénk dramatizálni, de világpolitikai következményekről. Mindenesetre a színpadon ebben a királydrámában csak királyok játszanak? Helyzetük foglyai? A többi nem érdekes? A világ egyébként kicsi lett, mint naponta halljuk azok szájából, akik kinőtték.

A harmadik rend nem lehet az első

Puccsra vagy tökéletes büntényre még a legrosszabb folkloristák sem gyanakszanak őszintén. Mondom, hogy beszéljünk csak a tényekről. Az egyik országos napilapban írja 1996 közepe táján egy társadalomtudós: „Néhány éve előntötte az országot a nosztalgia. Újra feltűntek korábbi évek dalai, filmjei, könyvei.” ...„A társadalomtudományban is megjelentek olyan álláspontok, melyek szerint Magyarországon a *polgárosodás* „van soron” ...A polgárság fogalmát a nemzetközi szociológiai irodalom a *mai társadalom leírására nem használja.*” ...„A szociológia olyan fogalmakat használ, mint a középosztály (felső-, közép-, alsó) vagy az *elit*, illetve a hátrányos helyzetű rétegek (szegénység).” ...„Egykor a tulajdonszerzéshez... ...többnyire hosszú évek erőfeszítése, szorgalma, puritán önmege tartóztatása, takarékoskodása szükségeltetett. Ma a nagy vagyonok többnyire... ...*egyik napról a másikra* keletkeztek. Ehhez nem hosszú évek szorgalmára, önmege tartóztatására, hanem *információra, kapcsolatra* volt szükség: tudni kellett, mit érdemes, milyen árat kínálva megvenni, s ki hol juthat kapcsolatai révén elegendő hitelhez.” ...„Hosszabb távon egyre általánosabb, hogy egy-egy *jó ötlet* ...nagyobb vagyon felhalmozását teszi lehetővé, mint száz év szorgalmas munkája.” ...„Nyilvánvaló, hogy a jelenlegi körülmények között *egészen más üzleti és életstratégiára* van szükség, mint a század első felében, nem is beszélve a XIX. századról. A társadalom struktúrája, a történelmileg kialakult (kialakulóban lévő) életfeltételek más lehetőségeket kínálnak,

s ehhez más képességek és készségek, más értékek szükségeltetnek. Hihetetlenül megnőtt az információ, a kapcsolat jelentősége, a menedzserek, a yuppi profizmusa és célratörése”„Az pedig, hogy a felhalmozást és az életmódot a protestáns etika alakítaná... ..enyhén szólva is súlyos tévedés”„sokkal inkább a *fogyasztás »etikája«* az, ami ösztönzi ma az elitet és a középrétegeket, illetve az oda törekvőket.”„Nem a hajdan volt polgár feltámasztásán, *hanem az informatikai társadalomhoz való alkalmazkodásról* kellene gondolkodnunk...” - Ez tiszta beszéd. Zavarba legfeljebb az olvasó esik, ha rájön, hogy túl sok a kérdése, amelyre választ még az informatikai társadalomtól sem remélhet, de a szövegből felsejlő lenézést még kiérdemelheti. Aki pedig nem tudja követni az imént javasolt technikákat a meggazdagodásra, azt sem érheti meglepetés. Elemezni lehetne ugyan a fenti, voltaképpen tipikus szöveget, de minek. Inkább az a kérdés, érzékeli-e az elkülönülésnek ez a klasszifikációja, milyen katasztrófákat idézhet elő saját magára is a tömegek megvetésének, a tömegesítésnek, a humán világ újrafelosztásának életstratégiájával.

Ideózis

Az ideológiamentesség ideológiája mára sokkal kevésbé tréfás, mint a „békés egymás mellett élés” meggyőződés-hiányos eszmei csatározásai idején, ugyanis annyira nincs ellenfél, hogy boldogan merül fel a történelem vége (Endlözung). Párhuzamosan a véletlenimádattal, melynek apostolai kétségkívül sokat köszönhetnek a földrajzi jó szerencsének, valamint az előtörténet kifestőkönyveinek, előtérbe kerül a minden érzékre ható moralizálás „a” tehetőségről, „a” piacképességről, „a” versenyről. Ezenközben tényleges esélyegyenlőségről már hallani sem akarnak a propagandisták, emberi jogokról is inkább csak mint a sajátjaikról. Egyidejűleg roppant feltűnővé válik félelmük a feltörekvő konkurenciától. Az önbálványozás minden eddiginél mélyebb és totálisabb sztár csinálással párosul, naponta sulykolva a kiválók felsőbbrendűségét, amivel szemben csak egyet tehetünk, más nem ajánlatos: ma még jobban imádjuk őket, mint a tegnapiakat, ha „lépést akarunk tartani”, s ezáltal mintegy elfogadjuk a társadalmi béke e diktátumát. Furcsa lehet, de ettől az az elit amelyik ezt elviseli, de talán szereti is, illetve éppen ettől elit: egyben populistává is válik. Bizonyára nem egységesen. A lesüllyedéstől azonban ezért nem kell tartaniuk. Valahogy nem mutatkoznak köztük az ellenállók a hízelkedőkkel szemben. S habár nincs okunk feltételezni, hogy akár egyes elit-csoportok is rászorulnának a maffia védnökségére, annyit leszögezhetünk, hogy minden rendű tisztára mosás (múlté, lelkiismereté stb.), szalonképessé tétel legelső eszköze ideológiai természetű. „Elvi alapon” ez pedig bármire kiterjedhet: a haladásfogalom egyenirányításától kezdve a minden gyanú felett álló felzárkóztatási programokon át a dinasztiaalapítás újabb hullámainak elfogadtatásáig. Vissza is kell térnünk időnként az ideológiai alapok további jellemzésére, ha az összefonódások képzete mögött a dolgok szövevényét akarjuk kitapintani.

Az elit illata

Mert egyébként az elit múlhatatlan érdemekkel rendelkezik a történelem alakításában. Nem rajta múlt, hogy nem vált egyenesebbé a fejlődés és a civilizáció, de legalább nincs alkalmunk unatkozni. Szinte azt lehet hinni, hogy - eltekintve ortodox marxista reaktíválási kísérletektől - másoknak nem is jutott komoly szerep a műtermekben, a katedrákon vagy a csatamezőn, ha azt kívánta a haza és a becsület. Talán már az írók többet tudott a fáraónál és a táltos is a lovászfőnál. A kurtizánoknak is megvoltak az elitjeik, és az ágyak is többel járultak hozzá a modern döntéshozatali szisztémák kialakulásához, mint a parlamenti folyosók. Korunk nemessége büszke lehet előtörténetére, még ha nincs is vele tisztában egészen, a jövő pedig

nem igazán téma a napi lüktetésben, amikor az Élet elnyeri a Filozófus összes alsóneműjét a pókeren. Hangsúlyozzuk persze, hogy az elit nem egységes, sőt, legjobban maga az elit tiltakoznék a vulgarizálás e kísérletével szemben. A parvenüket a lelkük mélyén kivetik magukból a korábban kiemelkedtek, hasonlóképp az újdonsült cifra szolgákat és más szubkulturált tényezőket. A finomság elengedhetetlen, különben mindent egyfajta birodalmi jelleg venne körül. Ki tudja, egyszer még talán elit népek és nemzetek is kialakulhatnak magas, többnyire európai kultúrával, amely persze befogadja azokat az egzotikumokat, melyek olyan kellemsé teszik az azonosságtudatot. A nyugati polgárt már most is meg tudja nyugtatni az ott sem ismeretlen hajszában, ha keletre tekint, és megteszi legalább a szokásos tétet a rendes napi fogadáson. Igen, biztosan kell lenni cipőtisztító nemzeteknek is, ez számukra is a felemelkedés útja, gondolják elegendő. Szavukat meghallgatja az úr, hisz gondolataikat még sokkal többen lesik: a felzárkózni vágyók. Béke van.

„Az” elit ma ügyesen és egyetemesen személyesíti meg a pénzt, ezért annak antikrisztusi fétis-jellege visszaszorul a „Das Kapital” rezervátumába! Sőt, az maga a totális realitás. Esetleg megváltó-szintű egyetemes egyenértékes.

Az evilági túlvilág ennyiben több, mint realitás: vezető realitás, ő nevezi ki a többi. Ha valaki vonzalmat lát az elit bizonyos csoportjai és a drogvilág között, ne keresse a párhuzamot, mert egybeesésről van szó.

Egyetlenutasság

Maga a lét is lehet illuminált. Ez ugyancsak önveszélyes, de a jelek szerint amúgy is más fizeti meg az árat. Miért érdekelné az illumináltat az illumináció maga? Az identitásnál is fontosabb a „más és más”-ság. Szinte a javát akarja annak, akit megmásít. Igazolja magát, aki nem akar más lenni, mint aki! Ami. A színes egyéniségek például öntörvényűen mindig mások, így őrzik meg saját magukat. Senki ne gondoljon itt kettős erkölcsre, mert azzal később foglalkozunk majd. Stratégiai elemre pedig végképp ne gondoljunk: hogy valaki is a maga képére akarhatná itt formálni a mit sem sejtő rajongókat, akik egyébként már szeretnének is magas szintű szeretteik képére formálódni - ne is nyilatkozzék senki a nevükben, míg meg nem kérdezi őket! A normákat csak oly mértékben váltják fel az antinormák, ahogy a Történelem diktálja. Igaz, akkor viszont a törvények és alacsonyabb szintű jogszabályok szigorával. Még szerencse, hogy a művészetek, a tudományok és általában a haladás élcsapata a tömegkommunikáció útján már előbb eljuttatja a lakossághoz - mint gyorssegélyt - legalább az egy váltásnyi paradigmát.

Egyszer élünk, miért kéne akkor második, vagy pláne harmadik útban gondolkodni, nem is szólva a továbbiakról, ami még felőtölhet azokban, akik nem elég tehetségesek belátni, hogy egyébként sincs alternatíva. Úton kell lenni és kész. Az úton. A világgazdaság már bebizonyította, hogy őt kell követni. Modernnek kell lenni mindenestül. Azt, hogy mi a modern, a piac mondja meg. Csak oda kell figyelni, együtt kell úszni az úszómesterekkel. Már a piac sem minden, mert tulajdonképpen annyira nyilvánvalóak a fő szakemberek előtt a tendenciák, hogy szinte meg tudnák mondani, hogy melyik ország mit termeljen és mit ne, mert ez bevált, az meg nem vált be az országok többségében. Jobb volna ez, mint a szocializmusban volt.

Lám, mennyire szubjektív ez a csupa objektív folyamat! Mintha az eredeti közösségek, a család és a (kisebb!) nemzetek maguk volnának az elzárkózás. Az ilyenek meg bármikor *összeesküvésre* képesek. Lehet, hogy be fogják vezetni a hagyományadót?

Érted manipulálok, nem ellened

Csak pozíció kérdése, hogy valaki elhiggye, ész és (isteni vagy istentelen) felhatalmazást is kapott hozzá, hogy akár a lelkeket is befolyása alá hajtja (hát még, ha érdekei szerint nem is hisz a lelkekben). Viszonylag ritkán fordulhat elő, hogy ez ne párosuljon küldetéstudattal: az ilyenek biztosak abban, hogy tevékenységük a sokaságnak is jó. Aki tiltakoznék, azonnal megkapja az idevágó jelzőket. Azért egy s más gyanús lehetne a jótevőknek saját munkásságuknak mindjárt a kezdeti szakaszából. Például a beleszólásuk szinte kizárólagos túlsúlya és ennek egyre aránytalanabbá válása. Gyanús lehetne mindenkinek saját sértődékenysége mások bírálataira, amelynek külsőségeit a másiknál habozás nélkül beteges túlérzékenységek nyilvánítaná, valamint a becsvág, a hiúság, az erőfitogtatás, a visszaélés a pozícióval, a féltékenység, az érzéketlenség, a nemtörődömség, a megújulás-képtelenség stb.! Hogy gátlás nélkül követi el azokat a hibákat és bűnöket, amelyeket máskülönben kegyetlenül megbélyegez. Hogy miközben fellép a kisebbségek védelmében, fellép olyan ügyekben is - és úgy, hogy az a kisebbségeket ellehetetleníti. Toleranciát prédikál és az abszurditásig türelmetlen a többiekkel, miután rájuk sütötte, hogy intoleránsak. A képmutatás gyökerei persze hasonlóan mélyre nyúlnak, mint a múltnak kútja, csak nem mindig tartották demokratikus erénynek. - Az elit ezen igencsak releváns része tehát érthetően fél: szembenézni saját tetteivel a józan közvélemény tükrében.

Kettős mércék

A látás kettőssége szerzett jogon viselt szervi baj. Nehéz is lenne tudatosítani, mi volt előbb: a többi ember megvetése vagy a fölébük kerekedés szándéka. A világtörténelem igazi nagyjai mindenesetre tetteik nagyságával tűntek ki és talán szerénységükkel: ismervén korlátaikat és hogy milyen nehéz a legkisebb eredmény is - valamint látva mások vergődését, egyszersmind öntudatlan képességeiket.

A mérce kettőssége fertőző és alig gyógyítható kórság. Jellemzője a mások törekvéseinek (szorgalmának) megvetése, illetve az inger az ellenségkeresésre, hogy a bajoknak könnyű magyarázata legyen az illumináció folytán egyébként megmagyarázhatatlan reálszférával való érintkezésben. Ez másképpen fogalmazva természetesen a hatalom túltengése, akár egy tanszéknyi vagy klubfőnöki hatalomé, de rosszabb családokban is így van.

Nem szükséges letagadni, hogy az elit *tekintélyes* részét nem kíméli meg nagyobb kultúráltsága attól, hogy aránytalanul nagyobb pozíciói folytán aránytalanul nagyobb elemszámban forduljon elő köreiből ez a betegség. A történelem legpusztítóbb és legösibb előítélet-típusát is jobbra csak neki áll módjában gyakorolni: a született vidékiek születésüktől fogva tartó lenézését, bárki leparasztozását, akinek nincs belépése a társaságukba, s mindezt olyan természetesen, mint a levegővétel. Mi ez, ha nem az előjog és a kirekesztés hatalmi kombinációja? Elképzelhető lett volna bármiféle holocaust a történelemben, ha ez az emberidegenség nem vált volna szinte a kezdetek óta magától értetődő társadalom- és államalkotó tényezővé? (Hát a társaságon kívül maradtak meddig feszíthetők még?) - A kettős erkölcs, amely a kettős mérce alkalmazásának igazi lényege, az egyik embert közvetlenül és hétköznapi sűjtja, a másikat „emeli”. A prostitúció és a kábítószer nyilvánvalóan rongálja az átlagcsalád életét (például ha rákényszerül), az illuminált hatalmasságok azonban még erősebbnek érezhetik magukat, mert voltaképp igazolódik életelvük és céljuk. Az élményt hatalmilag is realizálják, „megerősítést” nyernek, az időnként szükséges vérátömlesztést pedig költségeiben áthárítják, mint rendesen.

Az ördög nem az öntömjénezéstől fél, ám fenyegetésnek veszi a „jó tett helyébe jót várj!” túl gyakori hangoztatását.

Nem kéne démonizálni: csak totálplán?

Lehet folytatni a vizsgálódást, bár a felszín is túl sokat ígér a beavatatlan természetbúvárnak. A táguló szakadékok látványa az erősebb idegzetűeket is próbára teszi, mikor ráébrednek a megannyi véletlen kicsinységére az uralkodó tendenciákhoz képest a folyamatban. Pedig talán senki sem tervezi, akárcsak az összeesküvés-tünet mögötti érdekütközéseket. *Igaz, hogy nem tervezi senki az ellenkezőjét sem.*

Ne várjunk gonosz szándékot a génmanipulációktól, látva, hogy az emberiség fajtanemesítését majd elintézik a legokosabbak. Sőt attól se, ha láthatóan allergiás rohamot kapnak a keresztkérdésektől. Világos, hogy a legfontosabb kérdésekre nem kaphatunk választ, mert az üzleti titok. A „gyanakvás légkörében” pedig nem lehet alkotni - és akkor mi lesz veled, emberke? Egyáltalán, miért fáj neked az égő élet? És miért csak saját magaddal törödsz? Ha mindent így fogsz fel, akkor mindenről azt fogod hinni, hogy másodfajú háború. Ne vedd túl komolyan magadat! Ha drágának találod a világon a felsőoktatást, ne feledd: a harang érted szól!

Sajnos, nem könnyű ennél komolyabbra fordítani a szót, hogy eljuthassunk a lényegig. „Az” elit nem összpontosít az általa mendemondának minősített, de tulajdonképpen nagyon erős vallomásokkal alátámasztott „tényanyag” (vagy jelenséganyag, összefüggéstömeg, problémahalmaz, önellentmondó elitvélemények) megválaszolására, ehelyett kiátkoz, kiutál és céhesen kirekeszt, mint már annyiszor, ezenkívül ultrademagóg frázisokat és tekintélyérveket kölcsönöz a legrosszabb emlékü korokból. Elhallgat és eltussol. Dühöng a tekintélyelv, „egyesek” ugyanúgy leszólják a más véleményt, mint az elsötétített középkorban, ha egyáltalán válaszra méltatják. Mindez azért tűnik fel, mert sok az ellenpélda is - a legjobb tudósok között. Ez sem hatástalanítja azonban az ugyancsak elismert szaktekintélyek részéről megnyilvánuló megrogzottságot és rosszindulatot. A versenyről pedig annál különösebb bármit is állítani, mert a „győztesek” előszeretettel tartják örök időkre győztesnek magukat és vesztesnek a többiek - a privilegizált viszonyok összes konzekvenciáival együtt.

Ami tehát a résztervekből és résztevékenységekből összeáll, bizony egészen más is lehet, mint amit bárki is akart volna - ahogy azt sokan elmondták már. Ennyiből akár a legrosszabbra is lehetne következtetni, *például kész világhatalmi radikalizmusra*, ahogy a rossz látszatok összevágna. Annál zavarbaejtőbb, hogy alig érződik törekvő szándék a látvány által gerjesztett feszültségek oldására, mintha lényegtelen volna, minek gondolják az emberek, amit érzékelné velük, egyáltalán hogy mi a véleményük az elitről azon túl, amit mondaniuk illik. Legkézenfekvőbb az volna, ha az érdekeket és az innovatív szándékot egyértelműen integrálni kívánó programsorozattal állna elő az elit, pontosabban segítené megismerni saját szerepét - illúziók nélkül - a világfolyamatokban. Így valóban a várt egységesülést szolgálná, és valóban bizonyítaná alkalmasságát. Igaz, hogy akkor a kötelező tisztelet nem a szerepnek szólna, hanem a teljesítménynek és nem lehetne tabu a laikusok kritikája a szellemi és más felsőbb-séggel szemben.

Elitharc és globalizáció

A kívánság kívánság marad, hogyha kényelmesebb reálutópiákat megvalósítaniuk „az emberiség előtt járóknak”, akikhez majd felzárkózni kell. Ami másnak utópia, az nekik lehet önmegvalósítás. De az egész az önminősítésben csakugyan más, mint amiként a világban érvényesül, hiszen a minőségi különbség és tartalmi fölény szintje erősen vitatható, mint az is, hogy épp arra volna „az” útja „a” haladásnak, amerre ők tévednek.

Eközben a világ mindenekelőtt problémái által válik globálissá, és nem csupán az élenjáró technika meg a „társadalmi haladás” révén. Az évtizedek óta globális problémákként jelzett konfliktusok súlyosbodtak és megszorodtak. Hatásuk egyre inkább összeér, és hovatovább egymást a kilátástalanságig erősítik fel, külön-külön nem is oldhatók meg. Holott rengeteg alternatíva kínálkozott a rendezésre, kezdetben olcsóbbak is. Biztosan erőltetett volna felmérni az emberáldozatot, amely a megoldatlanságból keletkezett, és elkerülhető lehetett volna: közvetlen emberéletben, egészségkárosodásban, életrövidülésben, meg nem született gyermekekben, elvesztett munkahelyekben, kivesztett fajok ökológiai perspektívájában és általában az életminőség negatívumaiban. Ahol javulás volt, az sajnos nem szolgálhat ellenérvvel, hanem csak élesebben mutat rá az ellentétek fokozódására és a feledésnek szánt lehetőségekre.

Még érintetlen az a kérdés: mi mennyibe kerülne korszakos ügyeinkből, ha megoldanánk, illetve mennyibe kerül „forintosítva” a mai állapot, vagyis a megoldatlanság: Komoly akadály-e, hogy az emberiség-szintű gondok mindegyike csak mint az ellentétes érdekűnek ítélt hatalmak közös projektuma volna kezelhető, és ezért aligha lehet reálisan hozzákezdeni ehhez a munkához? Evvel ugyan nem a világállam alapítását szorgalmazzuk. Sőt, épp az ilyen látszatokkal kellene szakítaniuk a kormányoknak, illetve a *világelit*nek, hiszen *világállamot senki nem képes legitimálni belátható távlatokban*, és nem is volna ténylegesen kontrollálható - innen az óvatosság a közmegítélésben. De a nemzetközi együttműködés még szórványos sikerekkel is példa lehet, mint a feketehimlő legyűrésénél láthattuk. Ugyanez megtehető volna olyan meghatározó, nagy ügyekben, mint a többi fertőző betegség visszaszorítása, a természeti értékek hatásos átörökítése, a demográfiai hullámvész „kezelése”, konstruktív válasz az aszályzóna kiterjedésére, a világközlekedés környezetileg elviselhetővé tétele - megelőzve a belátható katasztrófákat; illetve például az energiaszükséglet fedezése a kor szintjén, miután állítólag immár gyakorlatképes az elméletileg korábban is igazolt vákuumenergia hasznosítása. Az eddigi sokirányú kalkuláció mindezekről - ahogy a dolgok megoldhatóságával kapcsolatos számos történet - valószínűleg nem pusztán az emberi nélkülözésből fakadó vágyalom, mely a legendák modernizációját célozná. Szerencsére ahhoz túl sok az egymással összefüggésbe hozható vitathatatlan tény. Azonban az ellenérdekeltségek „racionális” és irracionális halmaza is a tények közé tartozik. - Ezek közt az eliteken belüli küzdelem is a megfigyelés tárgya kellene hogy legyen, úgy is, mint egyfajta kenyérharc: van, akinek a presztízs és a befolyás is kenyere. Valamennyi elitnek mint társadalmi csoportnak csak olyan háttérrel stabil az egzisztenciája, értékelhető a működése, amely intézményi objektumok és szellemi alapok vertikumából áll. Az eliten belül e vertikumok harcolnak egymással is, kifelé egyéb ellenféllel is. Eközben nemcsak kontra-, hanem keresztvertikumok is kiépülnek köztük alkalmi szövetségekből vagy tágabb horizontú együttműködés célszerűségéből-kényszerűségéből. Gyakorlatilag koalíciós játék fejlődhet ki. Ott még nem tartunk, hogy e játék ne zérus összeg körül folya, illetve hogy átalakulna „természet elleni” játékká a résztvevők növekvő száma ellenére. A spontán belátás nem véletlenül hiányzik ehhez: a társadalom nagyobbik része meglehetősen engedelmes, semhogy tudatos nyomást gyakorolhatna, illetve maga a tudatosság is sokat követelne még a társadalomtól.

Pedig sürgős

Mintha túl sok lenne észleléseink mögött a „mintha”. Általános az elbizonytalanodás és megingás, mialatt kétely nélkül vagyunk képesek önpusztító életmódot is „választani”. A jelenséget legtöbbször azzal a rossz tréfával szokták megválaszolni, hogy „úgyis minden átalakul”. De hát nem alakul át! Nagyon is régi viszonyok és csökkent felfogások öröklődnek. Leküzdöttek hitt hátrányok indulnak gyors növekedésnek, valódi értékek - régiek és újak -

mennek veszendőbe hihetetlen tömegben, bárki tanúsíthatja, aki nem fordítja el a fejét, és nem fojtja el emlékezetét a tapasztalatok elől. Hogy a dolgok ellentmondásosak? Ez sem magyarázat, inkább az imént idézett rossz vicc átirata: persze, hogy ellentmondásosak; de miért mindig ugyanúgy - ennyi változás közben? A rossz látszatok „mintha” tendenciává állnának össze. Fokozódik az erőszak és kiterjed; az agresszióknak immár „szelíd” (beetetéses) formái a legsikeresebbek (úgyszólván „menők”, hisz ideállá válhatnak); messze elválik egymástól a büszkén vallott felelősségvállalás a következmények tényleges viselésétől; híres és hivatásos kockázatbűvészek hárítják át művészien tömegekre (azok ovációja közben) a kockázatot; igen fejlett szintet ért el világviszonylatban az álprobléma-gyártás; eközben valaki finanszírozza az atomizációt (vagy inkább: társadalmi elektronizációt) fokozni képes „egyesületeket”; váratlanul bebizonyosodik, hogy bármely eszme nevében elkövethetők szélsőséges cselekedetek (igen, léteznek liberális keményvonalasok is!); a „mértékadók” képesek szektásan elkülönülni és elveik nyomán akár átszellemülhet a becsapás, de azért külön joguk van arra, hogy ők mondják meg, ki kicsoda stb. Ezek nem most kezdődött ügyek, de összefüggők és sürgős legalább az azonosításuk - létező tendenciákként. Nem volna mindehhez köze az elitnek? Olyan tehetetlen volna, hogy vitatkozni sem tud minderről a megoldás szándékával?

Mintha élményhiánnyal küszködne a világelit (Mir-elit) igencsak aktív része, hogy ennyire nem képes átélni az egészet, de legalább az esélytelenek sorsát? Nembelivé képes fejlődni a kirekesztés? A faszizmus belopta magát a tudattalanba és ott anyagi erővé válik? Ami „életképes”, az az elitkult, és majd a korszakot monoelitikumnak csúfolják a túlélő régész-hallgatók? Végül is *kimondatlanul bioáldozatra* volna szüksége „a” haladásnak? Az elit pedig csak ártatlanul bemutatja ezt valamely jól strukturált monoteizmus keretében az aktuális fensőbbségnek? Ugye, több mint abszurd? De a helyi milliók tendereztetése a túlélésért - az sem semmi. A világvallást önkéntesen pótló elit ártatlanságát ezekben az ügyekben - saját tanításai nyomán - sem hiszi el senki. „Mintha” ellenőrizni óhajtaná ugyanis a világtársadalmat és némiképp erőltetni a fejlődés általa elképzelt - számára bízvást előnyös - útját. Van-e szuperebb voluntarizmus ennél? Kell-e nála nagyobb testvér, aki figyel bennünket? Támadhatatlan, tévedhetetlen.

Modernizációs szép új világ

Az éppen folyó kontraszelekciót mindenkor jótét módon érzésteleníti helyileg valamilyen üzenet „a” jövőből, az ígért földjéről. Ha a körülmények nem aggatták volna ezt a kosztümöt Amerikára, úgy tűnik, szívesen húzná magára akkor is. A hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján egyik vezető pszichológusunk olyan hévvel állította, hogy az amerikai emberek „a” normális példa, mert az amerikai az „a” normális társadalom, hogy az egyébként hasonló érzületű szintén tudós műsorvezetőnek úgy kellett őt leállítania. Mintha nem beszéltek volna meg előre, illetve mintha bátorság kellett volna akkoriban még ilyesmit állítani. Talán el tudjuk képzelni más szituációban a szereplőket, milyen elkötelezetten tiltakoznának, ha valaki egyáltalán mondani akarna valamit arról, mit tart normálisnak - hiszen „ki mondja azt meg?”. Ámde ez az eszköz ott, a tévé-beszélgetésben nem akármilyen célt volt hivatva szentesíteni - vélhetnénk mintegy következtetésként. Az amerikanizáció ma már unalmas formássággá vált, de még terjed, és eközben halomra dönti az identitásokat az északi féltke-bajnokságon, mintha sportszerű volna a szabadidőnek ez a békés elköltése.

Az ám, és ki mondja meg, mi az a modernizáció? És melyik nekünk a jó? Nem lehet, hogy csak egyféle van. Ráadásul annyiszor hallottuk már, hogy a miénk a legjobb, tudniillik az egyetlen, hogy íme, a nacionalizmusnak ez a rejtett formája sem kell nekünk. Szükségünk van

viszont járható utakra, mindenféleképpen, de fontos, hogy sajátunk legyen. Mint az egyéniségről szóló pszichológiai tankönyvekben legalább.

Nemrég azt mondta valaki a rádióban, hogy Magyarországnak csak egy útja van ezeréves modernizációs válsága leküzdésére, az Európai Unió. Eltekintve a millicentenáriumi felajánlástól, ami kiérződik, így is nagyon tartalmasan rövidre fogja országunk történetét a honfi. Csak mintha a tengerentúlról mondanák, oly távoli.

Ne legyünk azért igazságtalanok, nem biztos, hogy szerkesztő-műsorvezetőnk része az elitnek. Talán csak arroganciája téveszt meg.

Rá kell ébrednünk (ha nem tilos), hogy a *félvilágnak* is lehet saját nacionalizmusa, saját meztelen királya - és annál inkább lehetséges ez, minél inkább úgy tesz a fél, mintha egész volna. De azért vagyunk a világon, hogy ne legyünk otthon a gettókban, tehát a gettóközi térben se. A globális rendeződés pedig tudtunkkal, avatott szándékunkkal és ezért beleegyezésünkkel történjék, a maga folyamatossága szerint. Néha elvállalhatnánk a soros elnöki tisztet is - függetlenül a sorsolástól: csak mikor ránk kerül a sor.

A bekerítettség érzése

De most képzeljük magunkat az elit azon része helyébe, amely rész vindikálja magának az egészet! Nem úgy látja ő, hogy mindenütt csak rá haragszanak? Kik? Világos, hogy az irigyek. Akik szeretnének a helyébe kerülni, annak ellenére, hogy mindent megtesz azért, hogy a helyébe akarjanak kerülni, mert más alternatíva - épp most mondtuk - nincs a láthatáron, csak demagógia.

Valóban nem könnyű ma a győztesek élete. A végén még kiderül, hogy mindenki áldozat. És vajon mit tehetne az a magányos elit, akit balsorsa megtérésre hajlamossít? Először is: kihez és mihez térne meg? Hagynák-e megtérni, ha egyszer túl sokat tud? Az árnyékvilágról; ahol a mások - szóval a mások - élnek, arról meg túl keveset. A szakadékot persze tektonikus erők termelték ki. Kellemetlen, hogy „az” elit elég sokszor fellépett már mint tektonikus erők mutatóványa.

Talán „az” elitnek saját büszke és ínyenc paradoxonaival volna érdemes kritikailag foglalkoznia először, sokadmagával, ha a változás szellemét óhajtaná felszabadítani. Mert ezek a káprázatok a kettős mércétől kezdve a minden létszférára kiterjedő valamennyi bevált trükköt is magukban foglalják, ennyi elég lehet a megújulás első lépéseként. Ilyesfélét kellene lassított felvételben elemezni és időnként közölni, hogy „vigyázat, csalok!”, mint a pluralitás-prédikációkat szembeállítva a homogenizációs politikákkal; a kinyilatkoztatásokat visszahallgatni, amikor a kételkedés iskolájában kihirdetik a tanulmányi versenyek eredményét az abszolút kategóriás győztesekkel; összemérni a harsány előjogmentességet a már fel sem tűnő kivételezéssel; a szabad szellemet párba állítani a mentálisan kódolt bürokratikus döntéshozatallal; a mának politizáló mindentúlélést az állítólagos távlatossággal, az emberisésséget a humánszféra degradálásával, az emberi jogok kivívását az ilyen tantételekkel, mint: „csak a hasa érdekli a polgárt!”. Megasatöbbi.

Annyi hasonlat és primitív analógia közt felbukkanhat az a lehetőség is, hogy talán kulturális (vagy ideológiai) világháború készülődik vagy folyik. Az ilyen gondolatokkal is vigyázni kell, nem az ördögtől való babonás félelem miatt, hanem azért, mert a jelenség nem maradhatna elszigetelt, és nem is új az ötlet, pedig úgy tesz, mintha az volna. Harc azonban valóban létezik, bár sokszor elvétik egymást az igazi ellenfelek. Az eredmény az, hogy mindenki veszélyeztetettnek érzi magát. Ettől aztán igaza is lesz.

Kell-e elit?

Ha tudnánk a funkcióját - ahogy korábban ez spontán kialakult -, ilyen kétségek nem maradnának. A történelmi realitás most is kioszt bizonyos szerepeket, de mintha többre és másra volna szükség, részben amiatt, hogy a szabadságeszmények megvalósulhassanak, és mind egyaránt részt vehessen magának a kimunkálásra érdemesített dolgok halmazából. Nyilván nem szabad elcsépelni a szavakat az írástudók felelősségéről, árulásáról, de például abban valóban hiányzik a megegyezés, hogy minden kormány minden társadalmi csoportnak garantálja a kulturális lét minimumát. Ez is csak minimális gesztus volna, kimondva, hogy további megegyezéseknek lesz alapja ez.

Sokat emlegetik - nyilván gyakorolni nehezebb - az önmérsékletet és a toleranciát is. E pillanatban szemérmertlenségnek tűnik morális tartásról beszélni, nem is folytatom. Egyszerűen sok minden és még annál is több erény gyakorlása kívántatik, hogy legyen elég elmés-nemes ember, aki jobban látja sokunknál, hogy merre szabad az út, aki kevésbé fél nálunk, aki vigyázni képes az igazságra, de ő maga nem tesz hebehurgya kísérleteket az igazságosztásra, magának sem követel többet, mint másnak. Mindig tud újat és érvényeset mondani az esélyek egyenlőségéről, ami bennünket azért érint mélyen, mert ha másban nem hiszünk, egyenlőségünket még akkor is szeretnénk felmutatni. Különben úgy éreznénk, hogy kevesebbek vagyunk az egynél.

Ilyesfélét tudhat az elit, és még hozzá is tanulhat. Ha ehhez tanul hozzá, ha evvel együtt látja saját érdekét is. Akkor nem kellene olyan reakciókkal számolnia a köznépből, mint ma, hogy szitkozódnak, és nem ajánlatos szóba hozni nyilvános helyen a bizalom kérdését. Akkor nem kényszerülne rejtőzködésre *sem* az elit, *sem* az átlagolt egyed (elvegyítve az átlagba). Kiválasztódás és választás csupán minden kényszer nélkül válik értelmessé. És nem követelnének újabb és újabb kárpótlásokat a megsértettek, nem születnének befejezetlen mondatok a zsarnokságról. S persze hozzá kell szokni ahhoz, hogy egyéniségünket és tevékenységünket sokan meg fogják ítélni, nem biztos, hogy a ma ismert receptek szerint. Mindenkire sor kerül, minden tulajra is, nem irigységből, hanem csak valamivel természetesebben annál, ahogy ő szokott megítélni másokat. Ki tudná megmondani, hogy ő miért?

És hát a virtuozitás?

Akik feltűnően sok naivitást olvasnak ki a leírtakból, azoknak is lehet igazuk. De lássák be, minél mélyebbre rágnánk magunkat a felszínről az elitkutatásban, annál kevésbé volna cáfolható, hogy az elit nem vigyáz a rossz látszatokra, ezért csak ne vizsgáltsassa az esküdt-széket!

A virtuozitásról még nem is szóltunk, ami az elit egyik legvonzóbb (értsd: legtöbb vonzalmat begyűjtő) sajátja, amely nélkül nincs is valamirevaló nagyság.

Csak hát *az nem igaz*, hogy az ember már olyannak születik, hogy a látható többség sohasem lehet képes egyéni és kiemelkedő teljesítményekre. Főleg egyéni összetettjében lehet képes meghatározó és önmeghatározó tettekre. Nem kalóriában vagy *méterben* - ezt majd másképp kell azonosítani és nem kell feltétlenül mérni. De így is nagyon el fognak csodálkozni a US Openen, ha egyszer a feketék és az indiánok már a *nyolcaddöntőben* állva hagyják a mezőnyt, mihelyst rászoknak a teniszre.

Biomassza?

Ahogy az utcára kerül valaki, azonnal megtudja, hogy a saját lábára állhat. Azonnal fontossá válik aktivitása a statisztikák készítőinek. A tanácsadók ellátják a legfontosabbakkal: higgyen magában! Ha ezek után sem lesz miből megélnie, magára vessen. Nem született tehetséges családba. De legalább vállalta volna az Élet kockázatait, az újrakezdést, ahogy a milliárdosok tették!

Bizony vagy nagy életet kínálnak neked, vagy szinte semmit sem. (Hogy ki fizeti ki bármelyiket is, ne kérdezd.) Mi lenne erőidből így? Kapacitásaid akkor „minőségiek”, ha „a piac” elismeri azokat annyi pénzzel, amennyiből ki tudod fizetni méltóságodat? De hiszen akiket elismer, azok zsebből, borravalóként veszik meg emberi tartásukat, ha akarják. Mások örülnek, ha talpon maradásuk ellenértékét le tudják tenni a családi asztalra.

Az ember úgy érzi, kettészakad a világ, és épp most zökken ki az idő. Mondhatják, hogy az időnek már csak ilyen a természete: nem leli helyét, olyan, mint az ember. Ezt a cinikus moralisták szokták magyarázatként szolgáltatni új s új kiadásban,

A humán kapacitások vagy hazardíroznak, vagy tömegesen csúsznak át pusztá biológiai meghatározottságúvá. A rettegett ázsiai példa annyiban ideális, hogy már közügyesség sem kell, ahogy még kellett a Kopár szigetben elhangzó egyetlenegy mondat - „Időtlen robot.” - idején? Hanem a gépi szintű türelem idegi túlfeszítettsége kíváncsú, ahogy ma? Ezt jobban tudja az állati szint az emberinél. A humán kapacitásnál többre jut a biológiai... - ez volna az ezredforduló kiemelkedő, sok milliárdot megmozgató nagy tanulsága? A Tömeg mint biomassza.

Az arénából úgy látszik: „az” elit karosszékből nézi az esetet, és talál rá ünnepi alkalmakat, hogy elmondhassa: „Felgyorsult az idő.” Lelkének gondolati hátsó udvara talán ez: a nagy tőkénél van még nagyobb. Ez mindaddig fenyegető is lehet számára, amíg ő nem fenyegethet vele másokat?

Csak ilyen lehet az elit?

A jó és a rossz strukturáltsága kevés az üdvösséghez. Az elitről sem szabad csupán negatívumait látván véleményt formálni. Mondtuk is már, hogy összetettebb és érzékenyebb más társadalmi csoportoknál. A nagy szellemek sem mindig nagy hibák nélkül valók. Lehet, hogy az eddigi korok elkényeztették a társadalmat az elit felelősségvállaló képességeivel. Az általános bizonytalanságban miért lenne a mai elit jobb saját koránál? De *miért várakoztat* - késlekedve a globális kihívásokra adandó válaszokkal - a kibontakozó érték-világválság idején?

Azért azt elismerésnek is vehetné, hogy többet várnak tőle, mint másoktól. A nyílt elismerést amúgy szinte megköveteli, mint valami eleve járó különdíjat. Meg kellene értenie, hogy a „nézők” szeretnék látni legalább az igyekezetét. Abban, hogy jobb irányba terelődjenek a dolgok. Ilyen egyszerű. Ezért még egyetértésre is hajlandók volnának jutni az emberek. Nem kell attól tartani, hogy összetévesztenék az uniformizálódással, ez ma is folyik. Azt szeretnék látni, hogy az igazságosság nem leküzdendő nosztalgikus rossz szokás tohonya időkből, és még kevésbé dühítően unalmas frázis. Szeretnék látni a mértékletesség példáit, szemben az észvesztő tékozlással, amelyeknek adófizetői nem lehetnek mások, mint akiknek a mutatóvány szól - odalent!

Azt is az elit mondta az elitnek, hogy „vegyétek vissza a tövis felét!”

Tényleg, mi látszik összeesküvésnek?

Senkit se vádoljunk semmivel! A körülményeket se üldözzük olyasmiért, amiről a körülmények nem tehetnek. Végül magunkat se kárhoztassuk. Lehetne összeesküvés, de valami más van, és az sem jó. Ki esküdne össze kivel, ki ellen és miért? Milyen eszközei volnának, és hogyan tudná titokban tartani?

Ami e helyett van, azt sem tudjuk jól leírni, de megfoghatóbb - és ez lényeges. A feszültségek konkrétan megragadva már saját felelősségünkre is utalnak, s mind látványuk közelsége, mind személyes érintettségünk kényelmetlenebbé teszik helyzetértékelésünket, mintha rásütjük: „összeesküvés!”

A nagy öröklött bizonytalanságok, érdekellentétek, rendezetlen közös dolgaink, nagyságainkkal és képzelt nagyságainkkal szemben táplált reményeink sorsa - mind előidézhethet iszonyú látszatokat. Ha még a helyzet is válságosra fordul, az egzisztenciális kétségbeesés idején a helyzetértékelésben gyakran összekeveredik a látszatokkal a valóságkép. Ez több egyszerű spekulatív eséllyel.

Az elit nem jól méri fel a helyzetnek ezt a vonását. Másnak is van felelőssége, s az is igaz, hogy az emberiség nem érdemel magának külön elitet, mint amilyenje van. De akad, akinek a felelősségből is több jutott. A nagy léptékű elképzelések azonban hiányoznak.

Nem tehet úgy az elit, mintha már túl volna mindenen. Nem szabad, hogy az élen járó szakmák árfelhajtásban versenyezzenek egymással, vagy hogy nagyotmondásban licitáljanak pillanatnyi dicsőségekért, hogy fokozzák a csodavárást! Ne kísérletezzen senki másokkal a saját dicsőségére! - Amúgy senki sem a megfeszítetést kéri az elittől.

Történelmi jó tanácsok (saját gyűjtés)

Ne akarjuk elvenni senkitől identitását. Bánatos lesz vagy megharap. Sőt, adj emberséget az embernek. (Ha ez profilja még valakinek. Ugyanis aktuális.)

Amíg ez eldől, addig se bánjunk úgy a földiekkel, mint egy idegen bolygó kivételesen rút lakóival!

A történelem sohasem kérdez rá „a” gazdagok gazdagságának eredetére, ha ők nem provokálják.

Azért, mert előbb így, később úgy különössé váló emberek azt mondták, hogy három dolog kell (a békéhez): tanulni, tanulni, tanulni, illetve (a háborúhoz): pénz, pénz, pénz - azért még egyik sem tilos!

Amikor valaki felhívja figyelmünket az önkritikára, nem kívánja, hogy mindjárt álljunk (essünk) is a fejünk tetejére. Polgár László másról is el tudja képzelni mindazt, amit zseniális lányai kapcsán a sakkban megtapasztalt. A dolog nem természetellenes.

Ne higgy a látszatoknak, de bízzál a szellem napvilágában! A szemed világában szintén. Így legalább nem gondolhatod, hogy globális betegségünk imént felszínesen és kezdetlegesen leírt tünetegyüttese nincs is. A beteg nem képzelt beteg.

Mindenek felett pedig légy hű önmagadhoz, Hamlet.

Marad az esti kérdés

Ment-e a könyvek által a világ elébb?

UTÓPIÁK ÉS ANTIUTÓPIÁK

SZÖKŐÉV

(Képzeltbeli beköszöntő egy ezredváltó folyóirathoz)

A népmesék a beteljesülés végnélküliségét gyakran jellemzik ilyen fordulattal, hogy a sok akadályon átjutott, egymásra talált fiatalok a hét országra szóló lakodalom után boldogan éltek, „míg a világ világ és még egy nap”. Talán még annál is tovább. Az olvasó szívesen megosztaná idejét e kozmikus társasággal, többet azonban nem tudhatunk meg - saját közös reményeink mesebeli sorsáról. Mégis sejtjük, hogy *a részletekben nem az ördög van*, és akarjuk is, hogy így legyen, amíg úgy találjuk, hogy egy még a világ.

Hogy az ember maga is több attól, ami túlmutat rajta és utána következik (ha belőle következik), egyszerre paradoxona és evidenciája az emberlétnek. Az ebben rejlő igazságot senkire sem kell ráerőltetni, és bármit könnyebb elvenni bárkitől, mint ezt a felismerést, az öntudat mozgástörvényeinek egyikét, miközben az aljas indok önmaga rendszerét is kikezdené.

A teljesség igénye csak emberségével együtt idegeníthető el az embertől. Megmérgezhető a múltnak kútja és előre beszennyezhető a jövőendő áramlatai. Azért még az ember nincs végleg sikeresen leigázva. Maga ellen és magáért is a humán közösség teheti a legtöbbet, amikor időről időre választásra kényszerül.

A mindenkori jóérzés mellett a tudás szervezheti meg ellenállóvá és cselekvőképessé a szándékot a pillanat tudatlanságával szemben. Az egyéniség önállóan gondolja végig esélyeit. Azt kezdettől fogva tudja, hogy egymagában és csupán magáért minden lépése hiábavaló. Aki igazáért a kiűzetést is vállalná, az utolsó pillanatig meg kell próbálnia a tágabb közösség indulatait megérteni, és oldani a feszültségeken, s ezt mindig saját elveinek újra tisztázásával és formálásával kezdheti. Akkor is ez lesz az egyetlen út, ha még egyetlen út sem létezik.

A hatalom tudásával szemben a jóindulatú kollektívum - mint felvilágosult, okos gyülekezet - nem féltékeny a nagy elődök hagyatékára, más okból tekint előre. A teljesség csak közösen művelhető, a mi éveink pedig végesek. Az idő abszolút győzelmét egyedül a türelem tudja kétségessé tenni. Az igazi ellenfél az idő, megszelídíteni a legértelmesebb kihívás, senki sem térhet ki a válasz elől. A folytathatóság tudatos vállalása révén a kultúra összebékülhet az idővel. Ehhez már csupán saját magán belül kell megszerkesztenie a harmóniát.

Az ezredforduló nem tesz kivételt, amikor számvetésre kötelezi az emberi nemet, csoportjait és tagjait. A megszokott szölamok hitele lejár, a megválaszolatlan kérdések száz évekről visszhangoznak elő az egykor sebtében betemetett mélységekből. A világméreteken összesített hihetetlen, gazdag megnyitó ünnepek nem tudják elhomályosítani a reális arányokat, amelyekben több a fenyegetettség, a megoldatlanság, a gond, mint a tékoznivaló. Együtt látni az egészet, egészen tudni, ami ránk bízott, ez volna méltóságunk lényege.

Az ezredforduló pillanata olyan egyetemes napfogyatkozás, amelynek megrendítő élménye után semmi sem marad meg régi fényében, mert átvilágítja és újra minősíti az emberi belátás. Mégsem romokból építkezünk tovább. Az írás és a kő marad.

A tisztán vállalt értékek, a becsületes viták, a hétköznapi el nem hallgatható, de összeilleszthető elemi tényei, a távlatokat jelentő ideák - mind érdemesek arra, hogy a társadalom csoportjai egy folyóirat hasábjaira gyűjtve havi rendszerességgel foglalkozzanak velük; mint-ha ezáltal mutatkoznának be másoknak, és őket is érdekelné a tágabb valóság. A „Szökőév” nem ígérheti a teljességet, csak azt, hogy segít elgondolni és értelmezni a teljessé válást.

Eközben nem keresi a művi konfliktusokat, mesterségünk nem szembeállítani egymással korokat, nemzedékeket, nemzeteket és nemeket. A sokféle határ túlfut egybemosódik, de arra keressük a választ, mi kötheti össze a különféle oldalakat, hisz különbségeiket nem tagadhatjuk - és senkitől se várjuk, hogy tagadja meg saját magát. Azért kérdezzük, hogy a jövő hihető legyen, találjunk minél több és jobb új kifejezést és megszólítást, mert szükségünk lehet rá. Lapunk válaszkereső fórum a létező és keletkezőben lévő kérdésekre, ahol a tematika csak az emberidegenséget mellőzheti. Egyébként várjanak tőlünk az olvasók szórakozást, tudatosulást, önkifejezést, várják napi ügyeink ügyesebb gyakorlását saját nevükben is. Szerkesztőségünk nem a megszokott elven működik, inkább visszatér a sajtó történelmi kezdeteire, és hagyja a polgárt szerkeszteni, írni, bírálni, segíti megtalálni a legjobb mintákat és mértéket. Mellékleteink is lehetnek hangos, képes anyagok, számítógépes illusztrációk, hálózati kölcsönhatások, amit a gondolat és a technika ingere kínál.

Elveinkhez ragaszkodunk. Hogy az idő mit tartogat mindannyiunknak: tisztító sorsfordulót?, korszakos várakozásokat?, a leltárok leltárát, ahol trükkös megszámoltatásunk és megmérettetésünk mégiscsak végbemegy? Nem olyan szorongató a válasz, ha sokan és őszintén keresik. Leginkább azokat az olvasóinkat, szerzőinket várjuk, akik egyvalamiben egyetértenek velünk. Hogy *minden gyermek az emberiség követe*.

Lapunk tehát lehet a béke magazinja is, ha lesz értelme beszélni róla. A folytathatóság enciklopédiája is egyben, amely a különféle népelemektől működik, általuk hagyja bővíteni a látókört és az időhorizontot. Talán nem minden nyelven ilyen szép ez a szó, hogy „szökőév”, mint a magyarban. Bátrabb emberek arról is többet mondhatnak, mitől ilyen. De az igazi szépség az öntudat utolsó napjáig *tartalmaz* megfajtenivalót. És tovább.

GLOBÁLETIKAI EMBRIÓ

A felszínen az a gondolat lebeg, hogy a globalizációt elmaradhatatlanul végigkíséri a világerkölc kialakulása. Fejlődése egyben-másban meg is előzheti - mert hiszen előfeltétellé válhat - az elkerülhetetlen egyesülési tendenciákat. Akármennyire kézenfekvő felvetés rejlik a fenti asszociációban, nem több ez olyan ötletnél, mint amilyen bármilyen történelmi regény olvastán felmerülhet - szerencsére - bárkiben.

Jelen történelmünk azonban még nem regény, a nagy egyesülések jellege, spontaneitása vitakérdés, a döntések társadalmi bázisa sem egyértelmű. Bizonyos, hogy jelentős integrációs események zajlanak, s valamennyire befolyásolhatók is az irányváltások. Minél többeknek volna jó érzékelniük a pozitívumokat, a túlzásoktól pedig lehetőleg mindenkit meg kell kímélni. Különböző dezintegrációval is számolhatunk. Érdekmozgások természetesen sérülésekkel is járhatnak, nem mindegy azonban ezek nagysága, társadalmi szórása és ellen-súlyozásának mikéntje. Az értékváltozások ennél bonyolultabbak is lehetnek, ráadásul a minimális harmonizáció e téren eleve alapvető feladat, amelynek teljesülésén az egésznek a sikere múlik. Ehhez képest *értékharmonizációról* gyakorlatilag nem hallani, hacsak a nemzeti vonások megőrzésére vonatkozó halovány, irányelvyszerű nyilatkozatokat nem minősítjük annak.

Az erkölcsi hagyományok szilárdsága sok kétséget ébreszt. Mind az elméletalkotásnak, mind a nagybani gyakorlatnak más dolga akad, keveset törődik a távlatok pontosabb megfogalmazásával. (Nem szívesen sorolnánk ide a tiszta ideológia életműveit.) Mégis van annyi általános és érvényes az emberi érintkezés rendjéből, amely újragondolásra, tisztázásra, kiegészítésre, együttes „beszabályozásra” érdemes. Másrészt az életformakísérletek bizonyos eredményei és negatív tapasztalatai ugyancsak beépíthető tanulságokkal járnak. Ami pedig a világméreteket illeti, szükséges is egy új, szervesen kialakuló, minél szélesebb körben elfogadható, árnyalt és folytatható erkölcsi jövőkép megteremtése, ami már nem csupán az emberek és csoportjaik közti kíváncsi viszonyt ábrázolná, hanem az ember és közösségeinek viszonyát minden más létezőhöz: a természethez, a munkához, eszközeinkhez, a kultúrához, szellemi értékeinkhez és javainkhoz. A vallás, a filozófia, a jog, a politika, bizonyos kulturális hatások, bevett értékek, közvetlen érdekek és a köznapi ráció együttesen sem képesek kiegyensúlyozni a tipikus és alkalmi szituációkban rejlő feszültségeket, ha nem szerveződnek sajátos erkölcsi jószokásokká eredményeik, amelyek a meglévő etikai alap felhasználásával önálló, belső törvényszerűségekké bíró rendszerré fejlődnek. Ennek állapota: ténylegessége, kohéziója és stabilitása a kérdés. - Tehát maga a globalizációs folyamat teszi szükségessé, hogy belső mozgásainak saját természetes technológiája, egészének pedig humánus irányultsága és emberi léptékkal mérhető sebessége legyen, ha a folyamat valóban demokratikus nemzetközi és helyi társadalmi kontroll alá kerülve integrálni tudja a tudatos elemeket és az érték-szempontokat, éspedig a távlati közös realitásoknak alárendelten.

Mindez nyilvánvalóan a legnagyobb erőfeszítések mellett is több nemzedékre váró feladat. Ez máris érzékelhetővé tesz némi ellentmondást, hiszen az erőfeszítések nem egészen ebbe az irányba mutatnak, sőt, az erkölcs tudatos megfogalmazási kísérleteit könnyen sorolják az előítéleti rendszerszervezés szekciójába. Ugyanakkor az elemi tisztesség fogalmi még elhanyagoltságukban sem iktathatók ki a praxisból. A piaci befolyás önmagában nem újítja meg kellő hatékonysággal, kultúrával és intelligenciával az emberközi indíttatású viselkedési mechanizmusokat, sőt, az eldurvulás felé navigálhatná és unott rutinná züllesztethetné a kapcsolatokat, ha magát a piacot nem hatná át a kultúra az adott kor színvonalán és önkép-zésre e téren nem fordítana energiát. Ez azonban nem annyira spontán vagy gyorstalpaló, hogy látványos eredményeket várni lehetne tőle, bár valóban fontos a tudatos építkezés

mielőbbi megkezdése. - Ez az építkezés az egyes helyi társadalmakon belül is nehéz lesz, ráadásul a globális technikák követelőző fellépése alkalmi szabályokat teremt, majd kritika nélkül általánosít. Másfelől a műszaki lehetőségek pozitív esélyeket is felvillantanak. A tartalmi kérdések mégis sokkal bonyolultabbak ennél, s ellenállás is van: minden irányból, mert mindenki az erkölcsi alapállásának épségét félti az egyoldalú változtatásoktól. Azaz végső soron életmódját-értékeit, kultúráját, ideáljait és bizonyos fokig érdekeit.

Ha távlatilag *csak a humanizált globalizációt tartjuk elfogadhatónak* (merthogy minden más elfogadhatatlan!), akkor érdemes lesz valamivel szebb nyelvi kifejezés után néznünk, hogy komolyan vehessük a jövőt. Innen visszaszámlálva kell a gondolati teendőket indítani, hogy a nyilvánosság érdemben foglalkozhasson a feltált alternatívák megítélésével és korrekciójával.

A tartalmi vonásokból és a meghatározó körülményekből csupán néhányat megemlítve is fogalmat alkothatunk a „vállalkozás” kikerülhetetlen voltáról és jelentőségéről. Ezek sorában az egyik legfontosabb az a tény, hogy ugyan a mára kialakult „rend” számos közös tulajdonságot mutat, ezek nem pusztán képtelenül eklektikus szisztémát jelenítenek meg, miután nem kis részben erőltetett, szervetlenül átvett és túláltalánosított „igazságokból” állnak. Közön-ségesen fogalmazva: túlteng a piaci és divatdiktátum, amely gazdasági és olykor politikai erőfölényt mutat - a többiek hátrányait fokozva. A kritikátlan és szolgálai normakövetés önmagáért beszél, veszélyes önfeladással párosul, jobb sorsra érdemes normák szorulnak ki a folyamatosságból. Ez a térhódítás nem lehet a humanizált modernizáció sajátja, hiszen fontos saját értékeket cserél fel kétes és uniformizált értékekre. Ezáltal a sokféleség csökken, nem közös nyelv fejlődik ki, hanem igénytelenség, közben a verseny egyoldalúvá válik. Az igazi korszakváltásnak *az értékek plurális áramlása* felelne meg. A több oldalról gazdagított közös gondolkodás lassabban és máshogy alakul, de akkor távolabbra és erősebben hat, s éppenséggel feltételezi a formagazdagságot és helyi iniciatívákat is. Erre valóban szükség van, a monopolérdekek számára kedvező *személyiségsszabványok előállítása azonban garantált elfajulást hoz minden érdemi szinten* már rövid távon is. Senkinek nincs mentsége. A felelősség lényegében egyértelmű.

Az evvel összefüggő tényben érezhetünk némi fenyegetést: ha egyáltalán esik szó felelősségről, az ma szinte egyöntetűen úgy merül fel, hogy *valamihez az erősebb félnek joga van nagyobb súlya miatt*, a következményekről azonban hallani sem akar. Fel szokták vetni, hogy „megelőző jelleggel” avatkozik be, akinek szabad beavatkozni, tehát majdhogynem kötelessége az intervenció. Hogy ennek terheit nem ő viseli, az eredményeket azonban sajátjának tekinti, ezt ma a világon mindenütt a legtermészetesebbnek éljük meg, s ha eddig nem volt az, most tehát már ez a világ rendje. Mialtál a logika kiindulópontjait is kezdjük átírni. Érzelmileg a „felelősség” különben enyhe lefolyású üldöztetésnek van kitéve, mert bármilyen tett felelősségi mozzanata tömegkulturális iszonyatot képes kiváltani, mióta azt a szabadságkorlátozás szinonimájaként használjuk. Ebben a tömegnek is lehet nem kevés befogadói felelőssége, ezt látnunk kell.

A kialakulatlanság, ami mindenképpen jellemzője az új viszonyok erkölcsének, érthető. De nem marasztalható vagy nem kezelhető lényegtelen tényként súlyos következmények nélkül. Ismét nem a csúcsok kerülnek víz alá. Az átalakulások sebessége, az ideiglenesség nem olyan magyarázat, mely elfogadhatóvá is tenné az e mögött meghúzódó úrhatnám mentalitást vagy épp lumpenfilozófiát. Ez az ideológiai vívmány nagyon jó a zavaros vizek révkalauzainak és bálnavadászainak, olykor a cápáknak, de az sincs kizárva, hogy a zavaros vizeket már privát társaságok birtokolják egy ideje. - Kialakulni az erkölcsi rend nemcsak magától fog, hanem a többség kritikai részvételével és az elit szerepvállalásával a nyilvános vitákban. Az igaz, hogy e kutatások, hatásvizsgálatok és szakmai összecsapások ma az elit számára politikai és

egzisztenciális kockázatokkal járnak. Mint általában az igazmondás. De nekünk, főemlősöknek nem mindegy, hogy kötelező-e a feketére azt mondanunk, hogy nem is olyan fekete, majd hogy szürke, mint minden, aztán azt, hogy rózsaszínszürke, végül pedig azt, hogy fehér - ha úgy adódik. Az ideiglenesség viszonyai lehetnek reálisak, de a bennük lévő feszültséget nem szünteti meg, ha öröknek állítjuk be e viszonyokat és lemondunk természetes normáinkról is. Ellenkezőleg. *Meg kell találnunk a változó viszonyok lehetséges normáit, hogy a változás iránya és mértéke kedvező lehessen egyáltalán.* Ez akkor viszonylag stabil szabályokat hozhat felszínre, és egyúttal csökkenti a visszaélések esélyét. A normátlanság burkolt norma, amely az erre felkészültek érvényesülését segíti, majd továbbkonzerválja. Az egészhez képest energiapazarlással jár. S eleve nem alapulhat a többség belátásán, mert olyan versenyt generál, ahol a sokaság gátlásosan indul, mert az elemi tisztesség „zavarja” őket azokkal szemben is, akik előnyös pozícióból indulva trenírozták magukat - a kiemelkedés reményében. Ha ugyanitt volna normakontroll, egészen más volna az induló mezőny is, mellesleg érdemibb a verseny, közhasznúbbak volnának az eredmények, emberibb az egész. Korábban norma nélküli viszonyokon belül az esetleg szükséges normák meghatározásához is kellenek a versenyegyenlőség szabályai előzetesen. Vagy nem ez a korrekt? Ne is foglalkozzunk vele? Tulajdonképpen mire valók volnának az általános emberi jogok így?

Hogy *kinek mit mondanak az emberi jogok* túl a „tévedés jogán”, mely szinte korlátlan, egyelőre nem tárgya a legrangosabb tudományos pályázatoknak. Vajon mit mondanak azoknak, akik nem is hallottak róla, jóllehet, fehér európai testvéreik számos filmfesztiválon learatták a babérokat ezügyben, tudván tudva, hogy a babér nem a szántóföldön terem? Róluk évente megemlékeznek a kongresszusi központokban, ha van rá pénz, akkor gyakrabban is. A szállóige vonzalmában kijelenthetjük, *a pénz szentesíti a célt.* Szent Cél körülhajózza a földet, újradefiniálja az égtájakat, ezek megközelítésének módjaként írja le az új, szabad erkölcsiséget. *Mindenki a még egyenlőbbekért.*

Pedig az emberi jogok közel hozzák egymáshoz az istenfélő és világi hitű embereket, akik máig találgatják, miért nem testesülnek meg a szinkronizált parancsolatok a jognak asztalánál, bár a törvények szellemét annyi nemzedék megidézte már. S valóban, az emberi jogok általánosságát kínálta fel számukra a modern idők egyetemes képviselője a sors nevében. Tanakodhatunk, mi volna, ha részben a sors kifürkészhetetlen rendtartásától függetlenül cselekednénk. Komolyan vennénk, hogy a véletlentől függetleníthető ügyekben nem exkuzálnánk magunkat, hanem A-t vagy B-t mondanánk, mert ez bizonyulna a helyes válasznak. Magyarán, hogy az emberi jogok az ember jogai, s aki megembereli magát, az megértheti, magáévá teheti, nem tilos, élhet vele. Számon kérheti a prédikátorokon.

Ez is igen bonyolult, mert az emberi jogi tézisek könnyen világgá röphülhettek egy-egy kommunikében, a feltételekről azonban még az álmok sem szívesen nyilatkoznak azóta. Az igazságok nem feltétlenek, mint írva vagy. Mégiscsak ezek az igazságok a feltételei, hogy a hatalom felismerhetővé váljék, azonosíthassa önmagát, választható legyen új, énekes Vazul vagy más Grammy-díjas (Lyra-díjas) előadóművész a pódiumra a szuperkoncerten. (Ezentúl minden koncert szuperkoncertnek ígérkezik. Már elővételben elkelnek az örökigazságok, ha nem vigyázunk.)

Mi tagadás, nyújtani kéne valamit a tulajdon vonatkozásában például, ha nem végeredmény, hogy rajtunk kívül senki más nem képes működtetni a birtokstruktúrát. Hogy „érted vesszük el, ami a tied”, értetlenséggel tölti el az alulképzett magányos lelkeket. Befelé forduló zsolozsmáik időszakosan egybeesnek a napfolttevékenységgel. Máskor a kitörésekkel, - ki tudja ebben a hőségben. Olyan levegőtlen minden. - Aztán van más is, nemcsak a tulajdon. Minden összejött. A személyiségi jogokat előbb vagy utóbb meg kell adni az utolsó vak néger vécépucolónak is, tekintettel előrehaladott ifjúkorára és taposóaknával kereskedő gyors-

mozgású gyermekeire. Már kilovaglaskor is biztosítást kell kérni, hogy egy kis nyugalomunk legyen.

Van egy fontos további érv: „és különben is”. Ezt addig kell megérteni, amíg azonosítani tudjuk magunkat. Tulajdonképpen egyszerű.

Hogyha már elégségesen meguntuk az esetlegességekről szóló nagyvonalú mellébeszélést, már tudniillik, hogy azokban kell fellelnünk méltóságunkat (mert különben elvisz valaki?), akkor marad esélyünk az együttműködésre, hogy kiépüljön valamilyen nem misztikus infrastruktúra, előkészítendő egy valóban modern kort. A béke lefegyverző hatással lehet a népekre, csak részben már előtte le kell tenni a fegyvert. Kevés az ellenféltől várni ezt. Ami előtte van, az lesz a férfimunka. (Jó mulatást a hölgyeknek!)

Értelmezhető, kézzelfogható, új állapotukban igenis, sokat mondanak majd az emberi jogok. Perspektívát mutatnak és elvi orientációt szolgáltatnak szokatlanul sok emberi akaratnak (merre érdemes akarni és mit, hogyan?). Nem válhatnak egy új, magasan elrendelt világvallás parancsolataivá.

Mert azokká is válhatnak, megcsúfolván az eddig összesített valamennyi jó szándékot a többi közt. A globáletika résztörekvései sok vonatkozásban kezdenek magától értetődővé válni (reklámetika, választási etika, viselkedéskultúra...). Másutt azonban súlykolt tételrendszerek cáfolják a plurális törekvések őszinteségét, mintha szabad lenne valakinek is diktálnia. Amikor rendszeres a felülemelkedésről mint követendő magatartásról szóló prédikáció, teljesen világos, hogy ismét tömegessé vált a nemzedéknyi hátrányt elszenvedők köre, akiknek a felülemelkedés nemes gesztusa marad, mivel forrásaikat szűkösen látják viszont egy darabig, jobb, ha el sem búcsúzkodnak. A cinizmus is lehet globális szervezőerő, amely két lépésben követelményként állítja bárki elé a lemondó nyilatkozatot, hogy írja alá. Uraid egyenesen érted mértéktelenek, ez viszi előre a fejlődést.

Számodra előíratik valami formális versenyképesség, hamar ráismersz, hogy ez nem te vagy, már rég betöltötték a te helyedet, viszont így élhetőbb a dolog, és az is jó benne, hogy mindenki fedve van. Talán még az is jó, hogy nevetséges. Az is lehet ember, akinek a rossz benne a jó; volt rá eset, miért lett volna az utolsó? Az, hogy ez a versenykiírás egész sor jelentkező számára kényszerű kultúraelhagyást jelent, része „az élet szabad választásainak”. Hogy az erősebb identitás győz? Hogy a burkolt versenyelőnyök elvi tisztázatlansága nemcsak feltartóztatja a gondolatot, hanem mindenek előtt örökletessé teszi a versenyelőnyöket, ugye nem baj? Lendület nélkül nehéz elindulni.

Ha egyedül az ártatlanság megbocsáthatatlan a világon, ahol mindenre van szakértői magyarázat, annak a világnak még időt kell szakítania arra, hogy meg tudja különböztetni a talpát a fejétől és eldönthesse: mire áll. Meg hogy hova. Az antivilág antivalóságosságának vádjá nem bizalomgerjesztő, de megalapozott volna. - Bizalmat gerjeszteni szép dolog, ha már tisztáztuk, hogy ki kicsoda, és hogy az nem fontos, hogy honnan jössz (biztosan jössz valahonnan), de mehetnének együtt is, ha meg tudunk állapodni, hogy merre.

Az előítéletről sikeresebben szoktathatnák le embertársaikat, akik evvel foglalkoznak, ha a legfontosabb előítéletekről sikerülne hű térképet rajzolni, és demonstratívan leszokni róluk. A toleranciát is el lehetne kezdeni, egészen magas szinten. Amikor például megállapítják, hogy hol vannak Európa határai, és hogy keletre nincs egyéniség, nyugaton meg csak az van, nem látszik igazságosnak a történelem azon igyekezete, hogy ezt a doktrínát mint új rendet elfogadtassa. Ez ugyanis a régi rendetlenség. Ma elsősorban a fejekben.

A „szerencse fel!” jelszava is ilyen színvonalú etikai parancsolatként van hadrendbe állítva, és inkább csak az előzők ismétléseként hozzuk szóba, mintegy begyakorlásképpen. Hogy „akármilyen jöhet még!”, ne hidd el. Nőj fel más hiszemben, ha kedves az életed. Nem jön semmi.

A szerencse tulajdonosai jönnek és neked felmondanak. Nem kellett volna részt vened a pappá szentelésükön. Ennyi a titkuk. „Faljon tán a keselyű nefelejcsét?” - És a kakukkolás. Melengesd sokáig azt az eszmét, amihez neked csak annyi közöd van, hogy köztes gazdája leszel. Mint valami kergekórtnak. Amikor már feleslegessé váltál, azért kaphatsz még egy nyugtát. Hogy nem éltél hiába. És köszönd meg szépen, hogy eljuthattál a törzsgárdatagságig, mert ez nem minden házőrző sajátja. Akarsz mondani még valamit?

Ez a hangulati kilengés *még nem a globálanarchia*. (Abban is a globáldiktatúra a legfélelmetesebb.) Ha képviselőink útján élünk, nekünk pedig skanzenlét van biztosítva, akkor és csak akkor lehetséges egy ilyen alternatíva a gyakorlatban, arra a rövid időre, amíg derengeni nem kezd. Az sem következnek be magától, tehát már most nyugodtan gondolkodóba eshetünk. Tudunk-e valamit ajánlani merev szembenállás helyett? Mond még (vagy már) elég sok embernek valamit az, hogy érdekegyeztetés? Fel tudjuk végre fogni, hogy az általunk kínált, merőben aszimmetrikus feltételrendszer esetleg másoknak *maga a kirekesztés, ha nem is tudják elmondani?*

Egyeduralmakat nem érdemes egy másikkal felváltani, akkor sem, ha sikerülne. Legalább ennyiben ez mégiscsak lehet szándék kérdése. A globális erkölcsről prédikálni könnyebb lenne, mint kitalálni tartalmát és módját. Majd kiforr. Felkészülés nélkül ez sem sikerül, s nyilván sokan érzik becsapva magukat menet közben. Nem kell olyanokat mondani, hogy nem a mi dolgunk, ha nem is nagyon van más dolgunk. A képmutatásban még a merészsége sem szeretetreméltó. Amikor csak egyszerűen nem néz oda, aztán azt mondja, hogy nem lát semmit. Ha meg valaki vele szemben mégsem szerveződésképtelen, akkor közzétesz róla egy politikailag nem egészen korrekt állítást. A képmutató kivételes akar lenni, nem kiváló. Nem érdekli, hogy ki fizeti meg a különjáratait.

Nagy szerencse, hogy többségünk mindennap avval ébred, hogy nem kivételes és soha nem lehet ezredes. Készülődni másért is érdemesnek tűnik, hallott már nótákat a világszabadságról, ez messze van, de jó. Látott már önkényezettető személyiségeket, néha ez is jónak látszik, de azért gyanús. Úgy van az, hogy mégiscsak ezekben a hajnali műhelyekben faragják az embert, habár sokáig próbál ellenállni.

A FEKETE TÁRSADALOM SZABAD FANTOMJA

A fekete társadalom árnyékkormánya illegalitásban működik. Az ország határai spirituálisak, amennyiben semmi sem hivatalos. A lakosság mégsem szívesen fogadja be a jövevényeket. Nyelvük nehezen azonosítható. Azt sem tudni, mennyien vannak. De vannak. Időnként maguk demonstrálják, hogy nem fantomországról van szó. Mindenesetre sikerült bevezetniük a kettős állampolgárságot saját embereik számára, akik más időszámítás szerint élnek. Délben is és éjszaka is nekik süt a nap, különösen éjszaka. Nappal igen hasonlítanak az átlagemberre, ez törvény, s mindaddig életben lesz, amíg az átlagember nem hasonlít rájuk eléggé.

A második gazdaság néven emlegetett jelenség nincs minden szempontból fedésbe hozva a második társadalom jóval szemérmesebben kiejtett tünetegyüttesével. Az évtizedekkel ezelőtt szinte mozgalomként kibontakozó nem hivatalos gazdaság egyrészt korábbi közösségi-gazdálkodói hagyományokra épített; másrészt a hivatalossággal szemben régóta élő ellenállói hagyományokra. S ösztönözte azt a hiánytermő szocializmus vállalkozásgátló ideológiája, bürokráciája, a tökehiány és a vásárlók szerény életnívója, egyébként pedig a jobb sors utáni általános, nosztalgikus vagy/és peremországbeli sóvárgás. A kiharcolt legális formált kezdet-től együtt jártak a határátlépést kockáztató újabb jövedelemszerzési kísérletekkel.

A társadalom a mélyben, a háttérben és álombeli törekvéseiben a hivatalos tablón kívülként is létezni kezdett. Nem csak a szürkegazdálkodás kényszerből eltagadott adógarasai, bevallatlan iparágai, kisebb-nagyobb szabálysértései átmentésére, hanem fordítva is: a közvetlenül saját zsebre gyakorolt szakmaközi tevékenység nem utolsósorban a felszínen elfojtott társadalmi ambíciók realizálását szolgálta. E második társadalom az elsővel való szoros kapcsolatokban alakult, egyes szegmenseiben akár rátelepedve is arra, amiként a gazdasági oldalról sokan elmondták már, hogy a hivatalos első gazdaság nélkül nem lehetett volna életképes. Már annak idején felmerült a gyanú, hogy ez fordítva is így volt, mert a társadalom maga nehezen tolerálta volna különben a zártságot. Végül is a törvényes formák korlátoltsága és az alacsony hatékonyság más okok mellett ennek a korszaknak is véget vetett. Az egészet azonban nem lehetett meg nem történné tenni. Mind a kialakult gazdálkodói gyakorlat, mind a második társadalom belharcai és tagozódása az új helyzet kiindulásánál egyéb tényezők társaságában meghatározták az új leosztás alapköörülményeit.

A rendszerváltozás a befejezetlenül maradt eredeti tökefelhalmozásra is gondot fordított, mialatt a csendes többség ámulva figyelte saját felbátorodását, és eleinte ügyet sem vetett a nagy vagyoni rendező-pályaudvarok váltóira. Az egész a földindulásra hasonlított. Annál kevésbé csak magyar és posztszocialista a történet, mert a társadalmak belső értékrendje mindenütt már korábban összegyűrődött a nagy tábla-eltolódások közben, és erre az időre már teljes erővel kibontakozott a globalizációs hajsza és föld körüli gründolási láz is. Kevés idő maradt begyakorolni a finom eszközök egységes használatát. Az alkalmi etikai kódexek megvitatása közben élelmes kezdeményező csoportok jelentős terheket vettek a vállukra, könnyítve az avított tulajdonviszonyok nehézségén. A különbség a korábbiakhoz képest lényeges: ezúttal az, erkölcsi győzelem sem maradt meg a szájtátiaknak.

Gyakorlatilag azonban más fontos eltérések is adódtak. Míg valamikor vita tárgya lehetett, hogy van-e szervezett bűnözés vagy nincs, s ha nincs, mekkora?, az új helyzetben egyszer csak kiderült, hogy a szervezett bűnözés a klasszikus állami vonalon legfeljebb melléküzemág, rozsdás szárnyvonal a sínek modern hálózatában, melyre voltaképpen nincs is szükség. A másodállások fontosak ugyan az ember életében de az ártatlanságnak ezen a szintjén lassacskán önvészélyesek az ifjúság számára az önkizsákmányolás kissé nevetséges antireklámjaként. Nem ilyesmin múlik a nagykarrier. Lehet dolgozni is, az soká tart, és

részben túl sok szerencse kell hozzá. Meg „kapcsolati, bizalmi tőke”. Ez utóbbi már langyos közelséget mutat a tűzhöz. Bizony meglehetősen általános a vélekedés, hogy a korrupció és általában a bűn termelési tényezők, de legalábbis a tőke legeredetibben felhalmozható megjelenési módja. Mint ilyen, maga is termelési tényező, *s mint ilyen, nem bűn*. Rossz az, aki rosszra gondol, pontosabban, ha nem. Természetesen a viszonyok átláthatósága minden eddigi szintet meghalad, hisz törvényesség van, demokratikus intézmények és nyilvánosság. Legfeljebb az átlátnivalókhöz ezek újabb generációjára és több társadalmi aktivitásra lenne, szükség.

Hogy s hogyan nem, az új szituációban a mellékes gazdasági tevékenység már kétségkívül a fő a benne részt vevők számára, a körülállóknak van mit áttekinteni. A kissé propagandaízű becslések azonban a méretekről nagyságrendileg nemigen túlozhatnak, mivel az ellentétes oldalról is ugyanezt állítják. A fogyasztási vizsgálatokon és más felméréseken alapuló számítások is azt támasztják alá, hogy a nemzeti össztermék egyharmada körül veszi ki a részét az egészből ez a szektor- és ágazatsemleges „szektor”. Naturáliákban vajon mennyi lehet? A kérdés abból a szempontból is érdekes, milyen mélyen ágyazódott be a jogutód nélkül megszűnt második gazdaság vélt leszármazottja a hazai létezésbe a napi lakossági fogyasztás oldaláról, illetve a legális belső piacot helyettesítve. Nincs mit szépíteni, a korábban összemossott második gazdaság és a fekete gazdaság külön kezelendő. Akkoriban is megjelent a bűnözés a láthatáron, de ez a teljesen állami gazdálkodással ugyanígy volt. Mostanra az illegális gazdasági tevékenységet külön kell értelmezni és vizsgálni a többihez képest. Keletkezése, jellege, forrásai, nagysága és térhódítása ezt teszik szükségessé, valamint a mellékhatásai.

Akármilyen áttétellel, de jelentőssé vált a törvényeket megkerülő, törvénytől kívüli és felüli gazdálkodás az országban az elmúlt évtizedben. Átmentési kényszerek, egyéni hajlamok, megélhetési nehézségek, modernizált bünelkövetési technológiák és berendezkedések, illetve nemzetközi maffiakapacitások épp úgy belejátszottak ebbe, mint a piac intézményrendszerének kialakulásával járó, állítólag természetes (bár kurzusonként nem egyformán természetes) apparátusi, vállalkozói és pénzügyes kísértések. Sajnos, szempontunkból az eredmény elég lényeges ahhoz, hogy ne csupán hipotézisként különítsük el a fekete gazdaságot az egészhez képest, s ezúttal éppenséggel a büntetendő cselekmények gazdasági vonatkozásaival hozzuk szoros összefüggésbe. Létezik kifejezett gazdasági szabálysértés-bűncselekmény, van továbbá olyan más büntett, melynek gazdasági jövedelemszerző célzata is van. Az előbbiekből kiemelhető az olyan rendszeres elfoglaltság, amely formálisan piacon is megjelenő termékforgalommal, szolgáltatásokkal is együtt jár, másrészt viszont szabálysértést, illetve bűncselekményt valósít meg. A sikkasztás, adócsalás ezen felüli is lehet. Ugyanakkor ebbe a fent leírt halmazba csak kivételesen számítjuk bele a károkozást: akkor, ha ebből az elkövetőnek vagy megbízójának kifejezett anyagi haszna van. (Más szempontból nem érdektelen az okozott kár mértéke sem.) - Itt említjük meg az erkölcsileg elvetett azon magatartásokat és eljárásokat is, amelyek alkalmasak jövedelemszerzésre és melyeket törvény nem tilt ugyan, a többségi társadalom azonban saját kohéziójának és rendjének kockáztatása nélkül nem gyakorolhat. Általában ez a viselkedés is leplezett a nyilvánosság előtt, célja kiváltképp rejtve marad - a szándék szerint.

A fekete gazdálkodás így jellemzett tevékenység-halmaza annyiban összetartozó elemeket fog át, hogy mindegyikük a társadalommal szemben állva működik, lényegében titkosan, lehetőleg adóelkerülő módon, és eközben külön társadalmi szerveződéssel hangolódik össze anonim jelleggel. A szembenállás ténye, a jövedelemszerzés módja és az erkölcsi gátszakadás a résztvevőket egyre inkább e sajátos, egymástól többé-kevésbé független csoportokból álló társadalmi képződményhez társítják. Növekszik az esélye, hogy e csoportok bizonyos feltételek közt együttműködnek, szakosodnak, függelmi viszonyba kerülnek, egyesülnek, s a

kialakuló hierarchiában a többség kiszolgáltatottja lesz illegitim vezetőinek. A láncolat szigorú rendben alakul tovább, a hálózatokból azért is nehéz kilépni, mert szokatlanul hatékony az egyéni jövedelem megszerzése felől nézve, mialatt nagyban csökken az esély a polgári rendbe való visszailleszkedésre, s valóban két külön világnak tűnik az eredeti meg a feje tetejére állított. Ekkor már a várakozások és az értékrendek is átíródnak. A számos új szokás és a társaság szintén visszatart. Ha szükséges, a fenyegetés is.

Sokan tiltakozhatnak a közös felsorolás (másokkal egy napon említés) miatt az illegitimitás vélt jogainak gyakorló alanyai közül. Mielőtt szakértőik útján ideológiai vitát provokálnának, leszögezhetjük, hogy már avval is kiegyezne ma a köznép, ha észlelné valamilyen stabilitást a honi környezetben, tehát hogy lesz állása még két évig, ki tudja fizetni az ingyenes orvost és iskolát, nem költöztetik ki valakik valamiért otthonról, nem gyakorolják helyette szélhámosok az aláírását, nem kell szégyellnie anyanyelvét és így tovább. Be kellene látni, hogy ez ma nem mind nyilvánvaló. Dokumentálhatóan vannak ilyesmivel foglalkozó mesterek. - Másfelől azt is látni kell, hogy a feketeség meglehetősen komoly árnyékot vet valamennyi létszférára. Hogy ennél fogva *nagy súllyal érvényesül az általa diktált verseny, hiszen degeneráltan „tőkehatékony”*, miután kevés akadályt kell legyőznie, s a kenőpénzekre bőven futja a be nem fizetett adóból. Mondhatni, hogy a verseny - másoknak! - természetellenesen, lehetetlenül túlélézett. Azaz ennek sincs makrogazdasági hozadéka; az elbizonytalanított gazdasági stabilitás, sőt, a „rendesekkel” megfizettetett többletköltségek feltartják a beruházásokat és bizony megnövelhetik az inflációt. Persze ez is lehet jó valakinek - a társadalmon kívül. Maga az innováció válhat kétes üzelmek részévé. - Ebbe a „versenybe” a vonzás oldaláról belesodródhat a gyenge, ám ez a kimenetel függvényében erősnek, sőt legerősebbnek is tűnhet. Belekényszerülhet viszont más oldalról az, akit ez a megváltozott, amúgy irreális játékszabály tönkretenne, ha kívül maradna. Mindez tovább élesíti a versenyt. A humán kapacitások deformálódnak, ebben a specializációban a kivetkőzés képessége tárgyiasítja a sikert.

Az az erőter, amelyben ez lehetséges, azonos azzal a társadalmi közeggel, amelynek saját-szerűségét árnyoldról a *fekete halmaz* aktív elemei garantálják. Ebben a térben már nemzetközi hatalmi tényezőként lép fel egy-egy nemzeti maffia, megegyezéseik ragyogó távlatokat ígérnek szinte bármelyik átváltási kurzuson. Szépelgő, de gyanús képzelgés lenne kifelejtetni az esélyek közül a politika szerepvállalását Először is: minden történelmi időben eljutottak a nagy kalandorok megkeresései és fizetési meghagyásai a hatalom csúcsára, ahol megfelelő szinten gyakran fogadták őket. Általában azért szerettek tisztakezűnek megmaradni a diktátorok is, bár szakmailag az elitgengsztert mindig feszélyezte a politikusokkal való közös fényképezkedés. Másodszor, de nem utolsósorban a szélsőségbe hajló politikának is attraktív kiegészítő forrása lehet a feketekapcsolat bizalmi tőkéje, ez a fajta társadalmi támogatottság. Harmadszor: létrejöhet egy olyan szoftvercsalád, amely már együtt kezeli a politikai és a fekete kesztyűs eszközöket, azaz együvé tartozóként indítja és tervezi a hozzávaló bábukat, szükség esetén távoktató programot is mellékelve. Ez ma még csak sci-fi-poén, de nem volna szerencsés pusztán az időre bízni rá a megoldást, illetve a megelőzést.

A nagy fekete kalapba való soroltatás miatt tehát gyanús dolog a nevezetteknek megsértődniük, mert csak műfelháborodásuk megalapozott. Sokkal egyértelműbbek annál közös felépítésük kényszerei, amelyek a társadalomszerveződés módjára hatnak. A totális bűnözés veszélye nem előítélet és fantazmagória, egyébként az egyeduralmi rendszerek csúcsteljesítményei kevéssé szerves alapon vezettek hasonló eredményre. Félő, hogy más oldalról közelítve a fekete bázisú társadalmiság egyszer stabilabb diktatúrákat is alapíthat ezeknél. S ha ezek az extrémálisok mint elméleti veszélyek nem is feltétlenül realizálódnak, a létező konkrét hatások annál elevenebb kárt tudnak okozni.

Más szóval már érintettük a társadalmi ellenkohéziót, illetve az antitársadalom hatását az anyatársadalom immunrendszerére. Amíg fel sem ismerjük, hogy nem elszigetelt, netán ismétlődő jelenséggel van dolgunk, addig a sima bűnözés szokatlan, idegesítő növekedésére gondolunk csak. Nem látszik benne a rendszer, a nem pusztá megélhetési kényszer és az, hogy társadalom-szerveződés áll mögötte, más vonatkozásban is akcióképesen. Ez az akció-képesség a bűn közvetlen körét megkerülheti, tisztára mossa saját létét, igazolódhatnak politikai eszközökkel is, speciális kultúrája értékeket is hordozhat, csak a befolyása az egész érdekében érvényesül: az ártatlanok rovására. Az inkább fogás, mint beilleszkedési tendencia, hogy humánus gesztusokat is képes gyakorolni a fekete társadalom, alig lehet differenciálni a tetteik közt „kívülről”. Pedig kívülről kell, a saját erkölcsi alapok feladása nélkül.

Fantomokkal együtt élni? - Régóta gyakoroljuk. Nem fantomok, csak „védekeznek” a láthatás elől. Együtt élni pedig nem úgy kell, hogy idomuljon hozzájuk a többség, hogy belefeketedik. A fejlődés egy nem folytatható, nem is egészen természetes irányát kell majd visszatéríteni - az eltérés veszélye nélkül. Nehéz, mert demagóg ígéretekben itt sincs hiány. Ideológiája kiterjedt és ügyesen kommunikált. Lelkiismereti problémákat is képes ébresztetni, hogy a fekete polgárok csak megvalósítják a mindenkinben ott élő lázadót, bátran tengerre bocsátják valamennyiünk genetikai szabad gyökeket, értünk cselekszenek, akik nem mertük ezt megtenni. Ez volna az emberi természet, csak ilyen fejlett kor és társadalom kellett hozzá, hogy mindez felszínre törhessen. Ma még ezt nem lehet mindenkivel megértetni, túl sok az irigy ember, de ez a jövő. Legalább add be a lányaidat hozzánk! Nem is kell más út, de nincs is. - És valóban, hatásos tud lenni a számos tudatbővítő vezéreszme közül ez a könnyen kisorsolható is, megfelelő naivitással és egzisztenciális bizonytalanság közepette hallgatva. Ilyen pedig van.

Ez sem összeesküvés, mert annál spontánabb, nincs is felkészültsége hozzá a fekete társadalomnak. De szüksége sincs rá. Mert az általa okozott bizalomvesztés a józanok körében az ő bázisát növeli. A zavarosban jó ösztönrel tud halászni. A kialakuló negatív ideálok már közvetlen üzleti sikert hoznak számára. *Tudati értelemben a legfőbb átbillenési pont a kettős norma látens elterjedése a normál társadalmi közegben.* Ez már struktúrabontó és struktúra-képző hatású. Akár a fekete én tipikussá válásához eljuttathatja csodálóját a legszélesebb körben. Ez az én már nem protestál a norma felfedezett kettősségével szemben, hanem szurkolni kezd a magas kivételnek és irracionálisan reménykedik. Számára elérhető közelségbe került, szinte megfogható a megvalósulás, a megvalósulásnak épp a kivételezettség által minőséget nyert formája.

A valóságos rehabilitáció nehéz. A civilizáció sajátos értékeit csak pozitív meggyőződéssel újíthatja meg, egyelőre túl sokat kockáztat ezekből. Kevés az újonnan kipróbált, általánosítható norma, habár a történelmi időben talán nincs ok türelmetlenségre emiatt. Valamivel aggasztóbb a hamis próféták bestseller-dömpingje, a linkség iránti hiszékenységek makacs felfelé ívelése még mindig; - s az, hogy ez világviszonylatban így van, nem feltétlenül a „tanulói” jogos meghosszabbítását igazolja. Még kevésbé, hogy épp ezt a hajlamot kell megerősíteni. Amit azonban el kellene kerülni, az a dolgok „végső” összekeverése volna. Meg kellene tudni különböztetni a társadalmi lobbyzást a maffiatrúkkóktól. Nem szabad, hogy a kétféle szerveződés hibrid képződményei avantgarde életmód-alternatívákat terjesszenek el az ifjúság kontójára. Be kellene látni, hogy a pénzmosással nincs elintézve a tisztas polgári jövő, mert nem mindegy az előtörténet. Nem lehet egyszerűen csak visszavásárolni az elzalogosított személyiséget. A lélek nem babonás ködsűrítő, mely szobahőmérsékleten majd úgyis elpárolog. És kézzel foghatónak érzékelt dolog is lehet álsiker. Ha például nem annyi az ára, mint mondták.

A társadalom gyanakvását nem oszlatja el az értetlenség. A valóságos eredmények igen. A kárpótlás, a privatizáció és a bankkonszolidáció nem kevés vadhajtása, a korrupció, a

rengeteg joghézag, vitatható közbeszerzés, régimódi kijárási, volt munkahelyek és piacok átjátszása megbízhatatlanoknak, rengeteg bennfentes információ, kétes értékű (de méregdrága) tanácsadás... óriási konfliktusokat és feszültségeket teremtett azokban, akik az átalakulás egyébként is alig viselhető terheit kézhez kapták. A belátás kötelessége elsősorban nem rájuk tartozik.

Az akármilyen eredetű destrukció tiszta lapja nem elég a kedvező szituációk szabadkézi rajzának elkészítésére, és az új tétek megjátszásához is megfelelő partnerre van szükség. Az átláthatóság nem maradhat szólam az anyag-információegyenérték korszakában.

Akik rémtörténetnek mondanák a fekete sereg keletkezéstörténetét és mendemondának az idevágó konkrétumokat, bizonyára nem tiltakoznak majd az ellen, ha az árnyjátékok soron következő felvonásainak egyikében a nézők váratlanul felgyújtják a villanyt és megnézik, hogy mi igaz az egészről.

NYÍLT KÉRDÉSEK A NYITOTT TÁRSADALOMRÓL

(Elemek egy társadalmi kirakós játékhoz)

Jól rendelték azt az istenek, hogy azt gondoljuk: saját társadalmához mindenki ért. Legalábbis önmagáról mindenki ezt képzei, hiszen saját életéről van szó. A nagy ugrás onnantól számítható, hogy ezt másokról is feltételezzük, és ebből sem zárunk ki senkit eleve. Úgy tűnik azonban, hogy ez a teljesítmény egyelőre nem hitelesíthető a rekordok között.

Az érdeklődés és a kezdősebességhez nélkülözhetetlen önbizalom mindenesetre akkor vezethet a kívánt eredményre a szociális helyet-foglalásnál, ha *magunkat nem emeljük mások fölé képzeletben már a startnál*. Ekkor váratlanul megjelenik a felismerés közös dolgainkról, intim hangulatban szesz nélkül is örömmel fogadhatjuk azt a tényt, hogy micsoda kiválóságok teremnek a földön ama kegyelmi pillanat hatására, hogy odafigyelünk rájuk. Mintha együtt valóban értenénk a lényeghez, s a szavak sem maradnának következmények nélkül tárgyi világunkban.

Az ábránd, hogy majd úgy fogunk élni, ahogy elképzeltük, igazából amiatt kezd egyszerre cseppfolyóssá válni és megmerevedni, mert az egyedfejlődésnek a szocializációval kombinált imént említett lépése valahogy kimarad. Ezért a még csak alakulóban lévő elemi közösség fölmondatik - a nagyon nagy számok által szuggerált természetességgel. Nem vált szokásunkká a tudatos közösségformálás empatikus közelítésben, élményeink tehát csaknem születésüktől fogva ellentmondásosak, rosszabb esetben előítéletesek vagy nincsenek is. Az önzárlat fülledt álmodozásra készítet, kevés az inspiráció, kitörési kísérleteink is befelfordulók vagy hisztérikusak, vagyis kifelé érthetetlenek és sértők. Szeretnénk, hogyha szeretnének, ha érdek nélkül tetszenénk, minden kényszer nélkül, bár alapot nem szívesen szolgáltatunk hozzá, inkább nem is kérdezzük rá a miértre, úgy válunk felnőtté. Mégsem zavarja meg lelki nyugalmunkat, hogy ugyanezen viszonyainkban gátlás nélkül alkalmazzuk a valamit valamiért elvét, majdhogynem adásvétel módjára, ahol a szerződésben nekünk vannak egyoldalú jogaink, s szinte virtus a szerződésszegés. Ez a gyakorlat nyilvánvalóan nem egyszerűen aszimmetrikus, hanem az együttélés kultúrájának hiányára vagy torzulására vall. Mindezek erkölcsi kérdések is, de az összefüggések a legtágabb emberi határokig mutatnak.

Ilyesfajta tépelődésekre napjainkban kevés az alkalom, zavarja programozott magánéletünket. S amikor nem sikerül elhessenteni - mint egy darazsat -, rossz kedvet okoz. „De nem baj, az új generáció már jóval kevésbé gyöttri ilyesmivel az agyát”, képzeljük szertelenül, nem kevés közlekedési tapasztalattal. Az igaz, hogy nem sokáig gondolkodhatunk azon, hányféle és milyen legyen kultúránk, mert egyszer csak nem lesz mit választani, hanem azt kell szeretni, amit kapunk. S aminek ízetlenségéből az ifjúság valóban több ízelítőt kapott szeretve tisztelt elődeinél. Ám megdöbbenően ízlik egész, tömegeiknek, mintha lenne közük hozzá, holott minden eddig felülmúló méretű menzák unisex baromfijait fogyasztják mindig ugyanúgy, az egyformaság és monotonia elleni harc, valamint a vízöntő jegyében. De ne tagadjuk azt se, hogy a fel-felbukkanó rendkívüli tehetségek észjárása nehezen kontrollálható, és időnként furcsán szuverén megnyilvánulásaik vannak, elementárisan bírálva a status quót. Még érdekesebb a másod- és harmadvonalba taszított, gondolkodásra hajlamos, erkölcsi kérdésektől nyugtalan, jóval nagyobb létszámú fiatal öntudat-közeli mozgásállapota. Ők legnagyobb hiányuknak az emberi közösségeket tartják, és minden média-intelem ellenére azt vizsgálják, milyenek voltak az egykori társadalmak, ha nem az egykönyvű történelemoktatás leírásait vesszük alapul. Vagy azt kérdik, milyenek a jövő aktualitásai ma, kik legyünk, miért, hogyan, kikkel vállalva közösséget, és hogyan éljünk együtt másokkal. Emberiség nem volt, hanem lesz.

Emberiség nem volt, hanem lesz?

Minden korokban újjáéledt eszmék folyamatosságát kevés veszély fenyegeti, hacsak saját utópisztikus túlzásaik, kisajátított megvalósulásaik nem... - vagy a szellemi igénytelenség ügynökei be nem szervezik a lelkeket egy nagy tagfelvételi akció keretében. A megrögzött diktatúráknak nyilván nem érdeme, hogy meggyorsították magukkal szemben a védekezést, melyhez az elvek egész rendszerét kellett a nemzedékek valódi elitjének újragondolnia. A kiinduláshoz sosem voltak figyelmen kívül hagyhatók a korábbi korok eszményei, át kellett tekinteni a megvalósult elméletek hozadékát, a megmaradt hiányokat, az új szükségleteket és a várva várt realizálás erőit. Az új időknek új dalaival mindig az emberi lehetőségek tágasságát keresték.

Az újabb és újabb ideológiák óriási hullámokban követték egymást. Általában korábban megkezdett érzékmozgásokat szentesítettek így, ennek során változott a nagy társadalmi csoportok egyensúlya, az értékek hierarchiája, de tulajdonképpen a kultúra egésze is, illetve a civilizáció. E nagy átalakulások számottevő rombolással jártak együtt, és a győztesek szellemi vezérei abban is elől jártak, hogy elfogadtassák e leszámolások szükségességét. A következő ciklusban a történelmi végzet természetesnek vélhető elhullási folyamatban vagy újabb erőfőcsoportok fellépése nyomán utolérte ezeket az ideákat is. A még újabbak gyakran nyúltak vissza gondolati tápszerért a korábban meghaladottnak nyilvánított nagyszülői elképzelésekhez. A neonagyapák rajt-cél győzelme speciális oldalról szintén az ideológiák hullámtermészetét ábrázolja.

Mégis, az ember folytatásosnak látszó tragédiájában valamennyi szín főszereplőinek javára kell írunk, hogy a kevés kivételtől eltekintve mindenkor őszintén és teljes odaadással törekedtek arra, hogy meghosszabbítsák koruk emberi mivoltának határait megbízóik-népük - és mint legtöbben hitték: Isten - akaratából. Gyengeségük a kor emberéé volt: hogy nem voltak elég erősek, és ezt hatalmassággal igyekeztek kompenzálni, hogy elhatalmasodott rajtuk saját vezérszerepük. Másokkal szembeni türelmetlenségük végzett velük, még mielőtt elérték volna birodalmuk határait a barbárok. Az aberrált kivételek végtére is ezért illeszkedhettek bele minduntalan a nagyok játszmáiba, ahol aztán lesöpörték a táblát. Evvel együtt pozitívum, hogy legalább a folytatólágosság megmaradt. Mára ez nem elégítheti ki persze igényes közönségünket, ahogy száz éve is keresték a maguk bizonyosságát az akkoriak. Mi itt egyenes adásban meg vagyunk győződve arról, hogy a mi korunk különleges, ha nem is személy szerint mitőlünk. Hanem attól, hogy mind negatív, mind pozitív lehetőségeink egyértelműbbek: a katasztrófa cseppet sem elvont lehetősége ugyanúgy minőségileg eltér a múlt század spekulatív próféciaíaitól, mint szerencsére az ígért emberré-társadalommá válás, a nem véletlen boldogulás esélye. Ez arra készítet, hogy nézzük meg, *milyen közös, egységesítő elemet találunk* szemérmes jövőképeinkben régi időktől mostanáig - és kivált ma, amikor hetente érkezik egy metafenomén, akire nem másért figyelünk oda, mert végre győzni szeretnénk (a sors fölött). Ne tévesszen meg a túllihegők nehéz levegővétele, a többség valóságos légszomjat érez az integráció hiányában.

Mitől lesz nyitott, ami zárt?

Mint tudjuk, ami van, széthull darabokra. Ez az ítélet, s bár ebben nehéz megnyugodni, ebbe más is belehalt már. Addig azonban folyvást küszködni kell. Ha valaki többre mer gondolni, ám tegye. Nincs más alternatíva: pokolra kell annak menni. De hát miért akarna valaki bizonyosabbat, mint a kocka?

A lelke mélyén mindenki valamiféle szabadságra vágyik, legalább túlvilági értelemben, de azonképpen itt a földön is. Ezen belül arra, hogy ne szenvedjen szükségét, amennyire napi vágyainak horizontja terjed az áruházak üvegén. Akarná, hogy észrevegyék, hasznos lehessen, amiért megbecsülik. Szeretne ő is szeretni másokat, és hogy legyen folytatása. Talán még a társaság is jobban kell emiatt, mint csak agyonütni az időt. Igen, az időn is szeretne elgondolkodni, mert akkor már nem félne tőle annyira, lenne rá idő. Esetleg még arról is lemondana, hogy mások fölé kerekedjen, pedig álmában nem egyszer megtorolta az előző napokban rajta esett sérelmeket. Akkor volna értelme annak is, hogy neki nem parancsol senki, és inkább ő sem parancsol senkinek. Csak hát nem lehet a világot megváltani. - Az utolsó mondat már arra utal, hogy mindjárt föl kell kelni, mert tegnap is elkéstünk a munkából.

Ez a folklorisztikus kis eszmetöredék eddig minden emberben megfordult így vagy úgy, sokszor ennél is gyermekibben, töredékesebben, máskor regénytrilógiákig jutva el. Legáltalánosabban mégis kiolvasható belőle az az üzenet, hogy néhány milliárdnyian arra a fel- és beismerésre várunk: íme, itt van az ember, aki lemond a hadviselésről, önmaga képzelt fensőbbiségéről, a testi és lelki restségről azért, hogy megmaradhasson és sokasodhasson. Itt lesz az ember, ha az önmaga világáról való elemi tudás birtokába jut és képes megbecsülni azt a keveset, amit a földön járás képessége lehetővé tesz számára a béke első hat napján. Az is kódolva van az emberemlékezetben, hogy ez a tétova eszmélkedési kísérlet mindenki oszthatatlan, ámde szaporítható sajátossága, mintha tehát ez tenné az embert. Olyan élet-jel, amelynek segítségével még a vélt ellenséget is azonosítani lehet.

Az üzenetnek még nincs vége. Maga az ember válik másképp azonosíthatóvá, ha a történelem gondolkodási időt nem hagyó menetéhez képest másképp gondolkodót vesszük észre mögötte. Aki képes tudatosítani változásainak nyilvánvaló szükségességét, eszközeit és korlátait. Tisztázza, a kultúra arra való, hogy meghosszabbítsa jelenlétét, megpróbálhasson méltó társalenni annak a világnak, amit felfoghat magába, értelemszerűen tágítva köreit. Ezért ragaszkodik a megszerzett tudáshoz, és inkább bevallja tévedéseit, mert így biztosabban érzékelheti mindazt, ami körülveszi. Az üzenet az otthonkeresésről szól, mert ami sokszor tűnik karnyújtásnyinak, az valóságosan remény nélküli messzeségbe távolodik a legtöbbször számára - s legvégül mindenkinek - a meglett ember eszméletében. Tehát vala *az ember ki nem sajátítható, „de” változni képes, béketűrő azonossága*. És adott a homo sapiens szertári magányossága, adott esetben mint tömegjelenség.

Adott tehát a hajlam: a szabadság rendjéhez való alkalmazkodás belső igénye. Azt sem mondhatnánk, hogy viszont a társadalom megront. A le nem győzött ellentmondás ugyanúgy jellemzi az embert, mint társadalmát. Az a döntő, hogy békés eszközökkel elkezdődhessen az érdemi nyitás. Természetesen nem alkalmi aktusként, hanem folyamatosan kell biztosítani az új határokat: nehogy valaki belül rekedjen, pusztán gyakorlatlanságból. Tudvalévő, hogy határokat csak a gyakorlatban lehet spiritualizálni. (Ez volna egyébként az értelmes küzdés maga, ha valakit érdekel.)

Lehetőség a konszenzusra: a nyitott társadalom

Az ideológiák jobb részei közös nevezőre hozhatók, ha következetesen emberpárti alapállásúak, valamint képesek a többi eszmevilágról kinyilvánítani, hogy nem ellenségesek, saját magukat pedig nem kivételként hirdetik meg. Ez most álmnak tűnik, holott kicsiben mindenki látott már hasonlót odahaza vagy bármely társadalom konszolidált óráiban, a függetlenség évfordulójához közel. Maga az alapállás egészen természetesnek mondható, voltaképpen következnek az emberi jogok jóhiszemű és következetes értelmezéséből. Ugyanakkor számos akadály mutatkozik az alapelv rendszerré való fejlesztésének útjában. Hiszen a közvetlen

érdekellentéteken és indulati reflexeken túl ez az elméleti és gyakorlati paradigma-kezdemény idővel arra tarthat igényt, hogy szintetizálva az eszmetörténet eredményeit, társadalmi integráló tényezőkén lépjen fel. Elv, program, technológia és humánus. A hozzávaló társadalom jobb híján a *nyitott társadalom* nevet viselheti.

A társadalmi bázis részint máris adott, részint az átalakulás önképző hatására fejlődik ki egyértelműbben, akár az elmélet. A fontos az, hogy erőszakmentesen, a *komparatív társadalmi előnyök* felhasználásával olyan együttélési formája jöhessen létre egyének kisebb és tágabb közösségeinek, amelyben az egyéni és csoportidentitások önmeghatározása természetes, minden más identitás károsodását is megelőzni szándékozó általános szabadságjog. Ebben a társadalomban csak természetesnek mondható tiltások képzelhetők el, s ezek a jogok sérelmét volnának hivatva elkerülni. A kódex „csupán” azt a követelményt állítja mindenki elé, hogy ismerje el mások emberi mivoltát ennek konzekvenciáival együtt. A társadalom tehát az elvben lehetséges mértékig nyitott, ami a legjobb értelemben vett stabilitás - mondhatnánk kohézióknak is - szükséges és elégséges feltétele. Kiindulása érzelmi-eszméleti tekintetben valóban a megidézett folklorisztikus-gyermeki hitvallás lehet remélt egyéni életútjainkról és köznapi berendezkedésünkről, elméleti vonatkozásban pedig az eszme- és kultúrtörténet valamennyi értékes hagyománya. Ezen kívül jelen vannak saját korunk pozitív céljai és kényszerítő feltételei.

A nyitott társadalom nem zárja le a történelmet, mert sosem lesz tökéletes, és mert lehetőségeit a korlátaival együtt jól kell felismernie és cselekvésre átváltania minden időszakban. Fejlődésre van ítélve, nem ígérheti a Kánaánt, sem az újkommunizmust. A toleranciát értelmezni kell tudnia a nyitottság e felfogásával szemben fellépők érdekében is, azoktól csak megértést vár és velük szemben ugyancsak azt kéri saját híveitől. Evégett még az erkölcsi nyomás és a szellemi erőszak gyakorlásától is óv, kidolgozza ennek ellenszereit, illetve foganatosítja profilaxisát. Hittérítés szándéka nélkül ezek a viszonyok kiegyensúlyozódnak. Bizonyos rezervációkra az érintettek saját akaratából pedig nem csupán a béke fenntartása kedvéért van szükség, hanem a társadalom saját morális tartása végett. Hiszen a nyitott társadalom nem játszhatja a tévedhetetlent, mert az *mások közösségeit* agresszióként érheti, a sokféleség elve viszont természetes közeledést válthat ki az idők folyamán. A kisebbségek aktív ellenségeskedését csak ezáltal lehet elkerülni néhány nemzedék alatt. Az kifejezett cél, hogy a nagy tévedések esélye azáltal is minimális legyen, hogy a mégoly önelszigetelőnek látszó, de nem agresszív kisebbségek mint kulturális génbankok megőrizhessék az igazság egy szeletének folytonosságát is saját értékeik között. A nyitott társadalom elvisége tehát egyszerre kisebbségbarát és többségi demokrata.

Abban a földközelségben, amelyet a lőfegyverek használata vált ki az előkből, persze mindez a fából vaskarika felettébb ingerlő meséjeként hat. A nagyvilág annál kétségbeesettebb, minél közelebb hozza a kamera a szabadság birodalmát, ám azt sohasem sikerül megérinteni. Sokféle reagálás lehetséges a továbbiakban, de csak az valóságosan konstruktív, amelyik a védekezés előremutató eszközeit választja és csakugyan megpróbál érintkezésbe lépni az ellenfelekkel. Ez óhatatlanul felidézni mégis a nyitás ideáját, éppen mint gyakorlati szükségletet. Amíg nincs szó valóságos partnerségről, addig minden marad a régiben, és ez senkinek sem megoldás. Történelmi másodperceken belül a legvadabb testi-lelki terroristáknak sem. Partnerré válni tudni kell. Nem hihető az sem, hogy elegendő a pusztá erkölcsi nagyság, a tudás és az eltökéltség hozzá. A mai térképek mindenestre elég vastag határokat rögzítenek, iszonyú területi és más különbségeket, a banktitok önmagában elég beszédes tud lenni bizonyos méreten felül a legnagyobb hirdető cégek esetében. Ezért nem zárható ki, hogy a felelősség is az így felfogható érdekek arányában oszlik meg. Sőt, nem is könnyű teljesen más alapon elkezdni értelmezni a - leendő, de máris létező - felelősséget a nyitás kérdéseiben. Viszont ez a „kicsiknek” nem alap a felelőtlenségre, illetve a tétlen várakozásra és készület-

lenségre. Egyszerűen nem fog kínálkozni más kiindulási lehetőség, és arra lehet számítani, hogy a legnagyobbak nem kívánják maguknak a dinoszauruszok sorsát. Ha ez nem is volna egészen biztos, meg kell próbálni biztosítani a tárgyalásra hajlamosabbak közreműködésével. Az ugyanis egyike a legképtelenebb idealizmusoknak, hogy a globalizmus minden további nélkül majd boldoggá teszi a védőszárnyai alá beilleszkedőket, a jobban és sebesebben beilleszkedőket pedig még boldogabbá. A stréberség pillanatnyi hozamai nem alkalmasak hosszú távú idősorok számítására, mert az együttműködés valódi partnereket feltételez. Az alkalmazkodás annál kevésbé lehet totális, mert az felérne egy tömegpusztító fegyver kipróbálásával, másrészt az alkalmazkodásnak végül is kölcsönösnek kell lennie, bár nem egyenlő arányokban. Sőt, a komparatív társadalmi előnyök a már elért sajátos eredményekre támaszkodva realizálhatók csak, inkább tehát azokat kell tökéletesíteni - valamint az együttműködés szabályait és a hozzájuk való alkalmazkodás képességét. Ha ezt valaki tündérálmának tartja, rögvést ördöginek minősíti, ha találkozik konkrét feladataival. Holott mindkétszer téved és ez bizony jellemző. Ez a lelkiállapot avval magyarázható, hogy ugyanaz az ember egyik pillanatban a nagyok, másik pillanatban a kicsik öröknek feltételezett ellenérdekei szempontjából tekint az elemi konszenzus lehetőségére. Ha látná ennek a módját, bizonyára *nem zárkózna* el tőle.

Egyéni és kollektív egzisztenciateremtés

A nyitott társadalom csak annyiban öncél, amennyiben elvileg a konszenzushoz legközelebb jutható társadalmi kereteket biztosítja az egyéni és kollektív szabad egzisztencia-teremtésnek. Célszerűség és kölcsönösen tisztelt értékek által vezérelt, laza, ámde hozzáférhető, kirekesztés nélküli együttműködésen alapuló koegzisztencia volna az egész eredője, s mindezekért összetartó ereje kielégítő. Aminthogy a szabadság rendszerétől ilyen értelemben vár stabilitást az ember.

Természetesen nem lehet szó arról, hogy ma semmik vagyunk, s holnap minden leszünk. Eddig is voltunk valakik, és soha nem leszünk egyik az univerzummal legultraibolyább reménysugarainkban sem, ettől jó ízlésünk is visszatérítene. Az sem igaz, hogy a mozgalom minden, a győzelem nem fontos. Az egzisztencia nem statikus, napi betevő szintű fogalom. Bizony annál is szellemibb, mert a megújulás folytonosságát ugyancsak hozzá kell számítanunk, és mert a leghétköznapiabb tárgyi szükségletünk kielégítésében szintén egész énünk vesz részt, nem valami pusztán testi adottság - helyettünk. Tudatos részvételünkre egyébként is szükség van, ha másért nem, javaink megformálása és előállítása, valamint a leendő örökösök és társtulajdonosok kedvéért. Mégsem ez utóbbi az egyetlen vonása az együttélés lényegének, hanem például a kultúra, illetve maga a közösség. - Ha szabad még beszélni megvalósulásról, azt ennek szellemében tegyük.

Az „egzisztenciateremtés szabadsága” egyfelől tehát közelebb hozza a nyitott társadalmiság lényegét, másfelől mihelyt az egzisztencia kiléte iránt kezdünk érdeklődni, ismét szédelegtető távlatokat sejtünk meg, sajnos jelen látókörünkön is túl. (Nem csoda, hogy az eszme hullámvonalban terjed, mert maga is hullámokból áll, ennyit mentségünkre.) Amit beláthatunk, az arra figyelmeztet, hogy a nyitott társadalom nem megkerülhető kategória. Továbbá, hogy a köztudatban jól érzékelhetően sokféle értelmezési kísérlet van forgalomban róla, nem kevés előítélet, talán még pozitív-csodaváró jelleggel is. Mindebből az következik, hogy a nyitott társadalom fogalmának az egzisztencia- és közösségteremtés fogalomkörével együtt az elméleti kutatásokban meghatározó szerephez kell jutnia. Különböző iskolák vitája nyomán várható olyan eredmény, amelynek a gyakorlatban is lehet releváns, elismert és kíváncsú hatása. Gondolkodásunkra már ma is hat. Lelkiismereti alapon mindenki tisztázhatja

viszonyát hozzá. Jómagunk néhány további részletkérdés felvetését vállaljuk, érzékeltetvén, milyen bonyolult feltételek szükségesek a társadalmi nyitottság eléréséhez, milyen nehézségek és veszélyek adódnak közben, illetve mai helyzetünkben.

A nyitott társadalom, a nyitottság eszméjének legáltalánosabb, konszenzusra még esélyes megközelítéséből, továbbá az egzisztencia- és közösségteremtés átfogó követelményéből voltaképpen kifejthető a lényeg. Fontos is a minél érthetőbb előadás, mindenek előtt a laikus kritikusok kedvéért, mert értük volna az egész, s igazából nem létezik náluk avatottabb szakértő. Számos tézisünk szerencsére közvetlenül adódik a vázolt szemléleti alapokból és napjaink történeteiből, ezért ha szerény igényű is mondandónk, de legalább bárki ellenőrizheti.

A nyíltság hierarchiája

Az ismert előzmények miatt nagyon meg kell válogatnia a jelzőket mindenkinek, aki a kor-szakhatárokat akarja jellemezni, ha szeretné magát jól megkülönböztetni az elmúlt érák propagandistáitól. Felettébb nehéz vállalkozás ugyanakkor a „jelzők nélküli” nyílt társadalom bizalomébresztően adekvát leírása. Van „nyílt” és „még nyíltabb” fokozat, illetve „kevésbé nyílt” létező viszonylatainkban. De vajon milyen pozíciókülönbségeket vonhat ez maga után, és eljut-e a politikai minősítésig is? Paradoxonnak tűnik, hogy a nyitottság társadalma lehetne hierarchizált. Amikorra kiépül - ha mégoly gyorsan alakulnak is a dolgok -, annyi idő telik el, hogy már nem lesz politika, állam sem lesz? Valószínű, hogy a nyitott társadalom államisága másfajta alakulat lesz: másképp választva, szerveződve és ellenőrizve, a maitól eltérő technikákat működtetve - más stílusban, szerény funkciókat ellátva létezik. De valamiképpen koordinálja kontinensek, régiók, tájegységek, nagyobb és kisebb helyi közösségek ügyeinek intézését, amennyiben ilyen típusú közreműködésre is szükség lesz. *Domesztikált államra*. Maguk a közösségek és az egyének szavaznak mellette, nem nosztalgiából, hanem célszerűségből. És ha egyszer - még távolabbi korban - ez a forma is tovább szelídíthető, akkor sem hagyható ki néhány közbenső szakasz, amelyek egyébként a mából nézve nagyobb változásokat sejtetnek külön-külön bármely forradalomnál. A politizálás pedig ehhez mérhető lesz, mellőzve az erő egyoldalúságait. - Szituációnk - innen látszik a legjobban - nem egyszerűen paradox helyzet: összevetve a messze jövővel. A nyitott társadalom szellemi vezetői részéről a bizalom okán már ma figyelemre kell méltatni a hierarchizáltság makacsul fennmaradt negatív hagyományainak közösségi élményeit.

Először a hatalomnak kell nyitnia. Minden irányban és minden tekintetben. Csak így osztható el a gyanakvás, amely minden emberi teljességnél totálisabb korunkban. Még a nyíltságra is szokás gyanakodni, hogy honnét jött és mit akar már megint. Legalább ilyen furcsa magukat nyitottá átminősítő szerveződések rámenősen gyakorlatias, sértődött gyanakvása az élcsapattól lemaradottakkal szemben. - A hatalomtól ugyan nem lesz könnyű kikényszeríteni a nyitást, de nélkülözhetetlen, ha fentről nem kezdeményezik. - A nyitott társadalom elve más értelemben sem kedvez a titkosításnak. Nehéz volna undorítóbbat kitalálni, mint a titkosított nyíltságot, egy alvilági harmadik társadalom, egy fekete társadalom fedezésére. Vagyis ahol a szabályok csak másokra volnának kötelezőek - s ekkor kész a régi, hierarchizált történet. - Boszorkányüldözések a nyitott társadalomban már nem lesznek. „Hogy az üldözöttekből üldözők ne legyenek”, ez minden mai demokráciának is házi feladata immár, ahogy a tolerancia követelménye az előzetes híresztelésekkel szemben mégiscsak szellemi erővé válik.

A potenciális szellemi vezetőknek ilyen kérdésekkel is szembe kell nézniük, mint az identitás és másság dialektikája. Hogy nem követelhető meg, *csak kölcsönös tisztelet*. Ahogy a másság sem jut túl a divatkreációkon soha, ha nem válik mindenkiben evidenciává, hogy más

identitást jelent csupán - és hogy természetes. A többes identitás nem jelenthet sem előnyt, sem hátrányt a megítélésben, ellenkező esetben tényleg deviáns csoportokat képezne. Nem bizonyulhat „reakciós”-nak, ha valakinek egyszerűen csak van tartása. (Amíg ezt másoktól is jó néven veszi.) Beszélhetünk a sokat emlegetett sémák nélküli életről is. Ugye, nem azonos a normaszegéssel, ahogy az önkéntes az önkényestől sem csupán egyetlen írásjelben tér el? - A negatív meghatározásokra ez idő szerint még szükség lehet, hisz óriási az esély a félreértésre, ennek nyomán illúzióra vagy cinizmusra. Például a nyitottság nyilván nem a kötődés általános (ráadásul abszurd) hiánya, ugyancsak nem jellemezhető a „vágyunk látens számrátűsége” sémával még akkor sem, ha valami köze érzelmileg ennek is van az igazsághoz. Vagy: igen nagy szerencsétlenséget okozna, ha szellemi vezetőink előírnák, hogy legyen mindenki mindenütt otthon és lehetőleg sehol se jobban, mint másutt. Pedig milyen szépen hangzik, ne legyen itt kivételezés! Akár a kommunizmus ígéretei, feltétel nélkül. - A nagy társadalmi folyamatok és a természeti ciklusokhoz való alkalmazkodás merevségén azonban már a kezdeteknél oldani szükséges, lehetőleg a programokban. A társadalom mobilitása például olyan feszültségekkel telített, amelyek sem a klasszikus „spontán” módon, sem az eddigi kísérleteket erőltetve nem kezelhetők. A tudás és az információ megszerzésének *támogatott esélyegyenlősége* azonban egyik döntő mozzanat lehet a megoldásban, ráadásul javarészt az igazi elit kvalifikálja magát általa az új évezred elején. Teljesen más, de nem lebecsülendő példa a nyitott társadalom működési mechanizmusának kínálatából, ahogy tudatosan törekszik a merev természeti ciklusok okozta problémák áthidalására. Ugyanis a társadalmi életet feleslegesen zártabbá teszi a passzív alkalmazkodás, noha érthetőek meglévő hagyományaink e téren. De ha csak azt nézzük, hogy bizonyos napszakokban mennyire megáll az élet, és hogy ez mindenféle kapacitást, leginkább az emberit, mennyire pazarolja, illetve megköti, akkor látható, milyen hézagos a munkamegosztás szervezése, féloldalas technikai felkészültségünk, egész civil berendezkedésünk a közüzemektől a háztartásokig. A hirtelen és meggondolatlan „reform” persze sokkal többet ártana, mint használna, mert minden drágább és összevisszább lenne. Ám a mai kötöttségek szintén költségnövelők és zavarók. Az átállás humán léptékű fokozatossága azonban még piaci értelemben is hasznot hozhat. A mérték keresésének sokszor ígért hatékony, valójában csak privilegizáltságától megszabadítandó módszere - a nyitott társadalom kifejlődésére utal. - Ehhez odáig a szellemi tulajdonlás újszerű kérdéseit is tisztázni kell. Mostanra éles harc alakult ki a klasszikus elsőbbségi reláció és az információs szupravezetés között, miután a nagy hálózatok ellenőrzése a szerzői jogok szempontjából elvi kétségeket is támaszt. A kimenetel egyelőre ismeretlen, ám remélhető az ésszerű megegyezés. Ez akkor ismét az elit formateremtő nagy eredménye lesz, és egyáltalán pozitív értelemben strukturálhatja át az eliten belüli szelekciós elveket, ami már valóban követésre érdemes minta volna.

Ami viszont elméletileg talán a legnagyobb kihívást jelentheti a nyitott társadalom eszméje számára, az a világra mint tekintélyre való állandó hivatkozás, *a világ mint szupertekintély*. Öltön ez bármilyen formát, és hívják sajátos értelmezés szerint akár egyetemesülésnek vagy globalizációnak.

Világállamosítás?

A nagy erővel fellépő világtendenciák reális hivatkozási alapot kínálnak akkor is, ha leggyakrabban ellentmondásos hatással érintik a társadalmak zömét, amelyek védekezni kénytelenek. Amúgy sem csupán megatrendek teszik ki a folyamatok lényegét. Az tehát már indulásnál ideologikus megvilágításba helyezné közös dolgainkat, ha ismét egy nagy-nagy érdekre való hivatkozással üzenen kívül helyeznénk a helyi érdekeket, érveiket pedig - mondjuk, valamelyik kereskedelminek álcázott kalózkodó útján - nevetségesnek állítanánk be.

A világgazdaság még be nem fejeződött kiépülési folyamata egyébként sok vonatkozásban önmagáért beszélő eredményeket mutat fel. A globális gazdaság jelen állapotában még csak a felettebb heterogén, bár némely vonatkozásban túlzottan is homogén kezdeti világtársadalom gazdasága - és nem a megvalósult nyitott társadalomé. Haladásról (a nyitott társadalom nyitott gazdasága felé) ugyancsak óvatos differenciáltsággal beszélhetünk. Anélkül, hogy kifejthetnénk, csak felhívjuk a figyelmet arra, hogy kulcskérdésnek a felhalmozás módja és üteme, szereposztása és felhasználása látszik ebben a problémakörben. A gazdaságról sejthetjük, hogy valamilyen globális keretek közt alakul tovább, jelentős helyi és regionális, illetve nem mellőzhető kultúrnemzeti befolyással. E vonatkozásban is tágabb lesz a nyitott társadalom a nemzetinél, bár avval szükségesnek és lehetségesnek látszik szinkronba kerülnie. A gazdaság bizony - épp a felhalmozás mikéntje, a társadalmi kontroll és nyilvánosság újszerű kiépülése, a tulajdon-szellemi tulajdon jellegének megváltozása, az értékek remélhető öntisztulása és nem utolsósorban néhány folyamatban lévő világméretű konfliktus hatására - kevésbé fog hasonlítani az eddigi megvalósultakhoz vagy elképzeltekhez.

Sok vonatkozásban az ember ma is világpolgár, mert kultúrájába beépítette a felhalmozott értékeket azok eredetétől függetlenül is és mert egyáltalán bizonyos civil normáink erőteljes, sokoldalú kölcsönhatásban váltak meglehetősen általánossá az adott korban. Az sem kevésbé fontos, hogy bár ez a folyamat még egyértelműbbé válik, normális menetben sohasem homogenizálja pusztán világpolgársággá az emberiséget, mert az nemcsak a racionális elveknek mondana ellent, hanem a legszélesebb körű antidemokráciát hívná életre a történelemben. (Függetlenül attól, hogy direkt erőszakkal vagy manipuláció útján, indirekt agresszióval „valósulna meg”). - Azért távlatilag jó esély látszik, hogy a legáltalánosabban megfogalmazható szükségletet kielégíthessük: minőségi elemekkel gazdagítva és antihumán tendenciáitól megszabadítva idővel megoldjuk a *civilizáció humanizálását*. - Másképp tehát így is megragadható a nyitott társadalom célja.

Nagy kiterjedésű, jelentős erők koncentrációját igénylő projektumok megvalósítása komoly nemzetközi összpontosítást feltételez, garanciákkal. Államok együttműködésére már ezért is szükség lesz. Hogy ezt egyfajta világállamiság váltaná fel, erre van ugyan törekvés és léteznek átmenetként is felfogható intézmények, amelyek erősítik ezt a szemléletet, a korlátok mégsem kevésbé nyilvánvalóak: a bürokrácia nehézkességétől a szubkultúrák anarchisztikus reflexén át az elvi, jogi, kulturális, valamint politikai, illetve biztonságpolitikai akadályokig. Jóllehet, a nyitott társadalmiság utóbb megközelítheti az egyesült társadalmiságot, türelmetlenül ez sem következik be, és nem valószínű, hogy elvisel maga fölött egy konkurencia nélküli csúcsvezetést. Tegyük hozzá: aminek nem mond ellent, hogy egyes hálózatok (államok közt vagy privát alapon) már így is világméretűek, például senki sem vitathatja el az Interpol továbbfejlesztésének szükségességét.

Hogy kié a rend, kinek szolgálnak a hivatkozott felsőbbrendű célok, ez a nyitott társadalomban is kérdés lesz. A különbség ott van (ott lesz: onnantól számítható a nyitott társadalom), hogy kötelező lesz rá válaszolni. Napjainkban egyre kevesebb a bizalom a fehérgalléros kultúra iránt, az emberek ott is indíttatást éreznek ellenállásra, ahol senki sem erőlteti rájuk elképzeléseit. Minthogy éppen elég erőltetett egész ország- és világrészek számára a modernizáció. A vesztesek és nyertesek viszonya pedig nemzetközi szinten is egyre érdekesebben alakul. Egyes társadalmak öntudatlanul is hajlamosak saját képükre formálni másokat (nem csupán az, elítjük!), s ez nyílt konfliktusokban törhet felszínre. Ez a fajta diktátum akkor is szerencsétlen, ha befogadói hagyják magukat átmenetileg meggyőzni, de valójában nem vesznek részt a tervezésben. Mindig kérdés lesz, akármilyen gyors „haladás”-ban, hogy az mindenkinek megfelelő-e? Ma pedig átvitt értelemben is: meddig szabad kisajátítani a földjükhöz ragaszkodók földjét?

Utóbbi természetesen még a nyitott társadalom előtti állapotok kérdése, hisz konstruktív válaszok nélkül, tehát amíg egyáltalán támadnak ilyen kérdések, addig közelében sem lehetünk a nyitott társadalomnak. Az viszont sajátosan fog felvetődni, köznapiság természetességgel, hogy ki ellenőrzi az átfogóbb döntéseket és hogyan? Ha erre kielégítő mechanizmus fejleszthető ki, többé gyanakvóként sem merül fel az összeesküvés gondolata, amire ma legalábbis ürügyet szolgáltat a világot kísértetként bejáró klikkszellem, mintha napjaink története összeesküvések és kontra-összeesküvések sorozata lehetne. A nyitott társadalom eszmei közelségében mindenesetre nem kell különösebben tartani a globális monarchia intézményétől, mert a világkirályt megelőzné saját meztelenségének híre - és a globális köznevelés hatására megfogyatkoznának hívei.

Hol van ma nyitott társadalom?

A kérdés provokatívabban úgy hangozhatnék: „hol van a nyitott mintaállam?” De ne hagyjuk provokálni magunkat. Tartalmibb indítás aziránt tájékozódni, mitől válik nyitottá valamely embercsoport, minek hatására. Hogyan azonosítja és különbözteti meg magát, illetve hogyan tekint más közösségekre ezután? A eszmék jobbik részét hogyan sikerülhet kiegészíteni, szintetizálni anélkül, hogy közönséges eklektika jönné létre, mely hamar elbomlik, máskor meg sok szenvedést okozó mellékhatása támad? Van-e integráló képesség mindahhoz, hogy elviselhető megrázkódtatásokkal, de elfogadható, vissza-egyéníthető szerves folytatásként hasson a nyíltság szelleme általánosan? A legbiztosabb válasz egyelőre nem lehet több, mint hogy sokan szeretnék, vannak erőteljes gondolatmenetek, komoly műhelyek ígéretes tehetségekkel, gyakorlati kísérletek. És tény, hogy ellentétes elvi alapok is olykor pozitívan áthatják egymást, ami különlegesen finom érintkezési kultúrát teremtett a vallási türelem napi megnyilvánulásaiban milliőknál. Ennyit azért érdemes együtt látni, ha nem is nyújt önmagában elegendő biztosítékot a jövőre.

Akkor legalább kérdezzünk tovább, hogy „ami van, hogyan terjed?” Vajon követhető-e a forradalom exportjának útja? Nagyjából a kérdésben a válasz. - Az információs újrobbanás reálisabb lesz, ha megszűnik gálaest- és reklámparádé-jellege, miután azt épp menedzserek önimádó társadalma szerzi a jelmezkölcsönzőből. Mihelyt valóságos lesz a hozzáférés, megnőnek az esélyeink, hogy maga a valóság lehessen nyitott, mert a valóság látása már nem elég zárt. - És vajon felülről induljon el az egyszeri kezdeményezés a nyitásra? A talányos válasz erre az, hogy mindenesetre már elindult nagyszámú egyszeri kezdeményezés szokatlan irányokból. Néhány alapvető lépést csak az elit próbálhat meg, amennyiben személyes érdekelésére erre készíti, és képességeit felhalmozza ehhez. Az is valószínű: egyes meghatározó kérdésekben döntő erejű alulról érkező nyomásra van szükség. Akármilyen azonban az indulás, elszigetelődik, ha nem terjed át más társadalmi szférákra kellő intenzitással és idejében. Különösen érvényes ez a tétel a „sok kicsi” spontán akcióira, miután azokat szervezni és folyamattá érlelni is nehezebb (volt eddig). - Azt viszont képzelni sem szabad, hogy az emberevőktől a yuppiekig tart a fejlődés, amikor is beáll a nyitott társadalom. (Látnivaló, hogy a nyitottság eszméjét a kisajátítástól is meg kell kímélni, miután itt nem egyszerűen „elhajlásra” van lehetőség, amire később még kitérünk.)

Évekkel ezelőtt nem hittük volna, amit mára bizonyosan tudhatunk például a mintaszerűen toleráns és konszolidált belga értelmiség egy igen befolyásos részéről a pedofil botrány kapcsán. Az illúziók minden vonatkozásban oszlásnak indultak, legyen szó a nyugati normák nyilvánosságról vagy a svájci bankok pedantériájáról. Van, ahol emberi jogi elharcosként is visszaállítják a halálbüntetést. Ugyanott előfordul, hogy mindjárt a bírói felmentés után kiderül, az iménti vádlott tényleg gyilkos, de most már hivatalosan ártatlan. Vagy: a halálos

ítélet végrehajtandó, mert ugyan hetekkel a villamosszék előtt egyértelművé vált az elítélt ártatlansága, de határidőn túl. Világháborús agresszor hadsereg sérülést szerzett tisztjeinek özvegyei külföldön is kaphatják az állami nyugdíjkiegészítést férjük után, az áldozatok hozzátartozóinál ez nem megoldott. És ezeket ott mindenki tudja. A helyzet megváltoztatásával szemben azonban ezt az állapotot fogadják el, *a kör bezárul*. Vajon kié így az ártatlanság védelme és kit szolgál a jogbiztonság?

Hol tart a „nyitás” a fejlődőnek becézett térségekben? Vagy Közép-Európában? „Hazánk”-ban, mely legalább nem képzeli olcsónak az üzletet? A nyitás mit jelenthet polgárainknak a kényszerrezonancia hatása alatt? A jelszavak nem vonulnak-e önmaguk ellen, ha hirtelen megfordul a tömeg?

Egyelőre követhetetlen minták kultuszában élünk. Az USA akkor lesz igazán naggyá - „Amerika ígéret volt” -, ha már nem kell bátorság a bírálathoz. Miután ma legalábbis furcsállják, ha kívülálló saját szempontjaik alapján merészelnek róluk véleményt mondani, a nyitottság mintaképeül ajánlani őket közveszélyesen egyoldalú. Fejcsóválásaik ugyanis rendkívül sokba kerülnek a világnak, mint a nagy Szovjetunió a maga hőskorában.

Demokratáknak lenni annyi mint nem megfélemlíteni

A civilizátori türelmetlenség fel-felbukkan a történelemben, amit felerősíthet időnként az átpolarizálódás. A küldetéstudat magában hordja a kivételesség azonosságtudatát is, hogyne vágnék a gyors karrierre! Sajnos, ebből észrevétlenül (általá észrevétlenül) és könnyen lehet erőszak, majd ha az rendszerré válik, akkor zsarnokság. És onnantól kezdve zsarnokság van, elég hozzá egy istentelen szikra.

A többséget azonban emiatt a félelem igazgatja ezekben a társadalmakban, és ez a demokrácia hiányára vagy gyengeségére bizonyíték. Még a fejlett országokban is előfordulnak az erőszak korszerűsített formái, legfejlettebben talán sajtótermékek útján terjednek, amennyiben a megbélyegzés ilyen természetű. „A” sajtó maga is lehet alig kontrollálható hatalom, a nyitott társadalom küszöbén azonban ez lassan anakronizmussá válik, hisz *a sajtószabadság az ellenőrizhető igazsága és az olvasó jogát rögzíti*, a szerkesztőnek pedig szintén joga van igazat mondania. Mást nem. A nyitott társadalom csak a nyilvánosság társadalma lehet. Az információk bősége még nem minőség, de bizonyosan szükséges feltétel a kiteljesedő demokráciához. Ez valóban képes lehet megvédeni a félelemkeltő szisztémák ellen. Mai kiépültsége azonban világviszonylatban még kezdetleges, és sehol sem teljesen következetes (gondolhatunk itt akár a tabukra, a sztárolással gyártott kivételekre vagy ennél rosszabbra, és e szempontból nem mentség a „kereskedelmi célszerűség”).

A civilizátor persze nem véletlenszerű termelvénye a történelem aktív és passzív erőinek, talán nem bűnös annyira, mint amennyire utálatos. Volna szerepe, de avval visszaél, belezavarodik, nem túl tehetségesen átírja, amit a statisztéria nem is vesz észre mindjárt, ettől a főszereplő azonban csak okszerűbbnek látja indulatait. Megveti a tömegeket, nem tart attól, hogy szétzilálja otthonaikat, mert nem zavarja, hogy egy-két tyúkóllal megint kevesebb van, bontásra ítéltetett az egész. A Nagy Építő (Kedves Vezető) aztán már nem másér félemlít meg, mert fél. Saját rossz álmaiban ébred rá, hogy mi lesz, ha egyszer szikrát vet a szalma. A középosztály tele van nála sokkal tehetségesebbekkel, ezért aztán már másnap reggel szélsőkreátnak nyilváníttatja magát.

A civilizátor ezt követően eljuttatja a megamant, aki elhozza a modern kort a boldogtalannak. Egyszersmind nehezen viseli el a találmányokat és azt mondja, mi lenne evvel a rengeteg foglalkoztatottal, ha ezek a találmányok mind megvalósulnának. Erről is a középosztálybeliek tehetnek.

De a középosztály még ennél is félelmetesebb. Ugyanis ha sikerül átverekednie magát a süketek falán, utánaözönlik az egész társadalom. Lehet, hogy szociális értelemben ez lesz a nyitás?

Mindez elég sürgető volna, amíg ki nem alakul egyfajta *tulajdonosi apartheid a maga jogi szeparatizmusával* és totális infrastruktúrájával, melynek legfőbb eleme a rendőrkordon lesz. Erről a nem túl távoli korszakról pedig állapítsuk meg inkább tévesen előre, hogy új típusú vészidőszak, mint utóbb valakik posztumusz kitüntessenek.

Ugyanis a mi korunk is ragaszkodik a hagyományhoz, hogy jaj a legyőzötteknek, mialatt a győztes mindent elvisz. Most főleg a piaci kiszorulás hozza a többi magával. Minden arra vall, hogy a bűn életesélyei jobbak, mint az eddig becsületesnek vélt iparkodásé. Már-már ideológiai tantétel, hogy meg kell tanulnunk együtt élni a bűnnel, mert az természetes, s mintha természetesebb volna az ellenkezőjénél. Ugyanolyan természetes, mint egyes társadalmi nagy érdeksérelmek, melyek szinte mindig ugyanazokat sújtják. Fenyegető tény, hogy ennek megemlézése kockázatos, mert a demagógia vádja jár érte, az pedig nagyobb bűnnek számít a tocsikolásnál. Az állandóan vesztes csoportok világszerte szélesednek, megszervezésük képtelenség, ők maguk is kezdik elhinni, amit róluk fentről látnak, hogy csupán a képzettség hiánya az oka a sorsuknak. Odáig azonban nehéz eljutni, hogy valaki innét képzett emberré váljék, viszont mi sem természetesebb, mint hogy nagy létszámú és hátrányait örökké halmozó kisebbséghez tartozzon. A nyitott társadalom elve azonban sem a kisebbségeket háttérbe szorító mechanizmusokat, sem a kontraszelekció más eljárásait nem állhatja. A nyitott társadalom a következetessé váló demokráciából fejlődhet át, és már a mai felemás demokrácia sem „kerékítheti” úgy az átlagot, hogy fennköltén moralizál és lefelé tapos.

Az erőszaknak sohasem csak az első éjszaka jut. Ha identifikációja összeépül evvel, akkor egyre merevebb lesz, és saját létének bizonyossága mások létbiztonságának megvonásához kötődik. Egyre távolabb is kerülhetünk a nyitott társadalomtól, ha az erőszak kvalifikált formában kisajátítja a kezdeményezést, mint sokszor a történelem során, s az elvek szép általánosságokként maradnak meg az emlékkönyvekben.

Az eszmék piacán

Korunk eszmevilága, ahogy a tömeg közé hatol, nem túl iskolázottan, de visszamondja az eddigi leckéket, a tanulságok aláhúzásával és talán vulgarizálásával. Nem könnyű átlátni saját időnkben, kinek mennyi igaza van - részünkről pedig még az egyszerű állásfoglalás is szerénytelen volna. Más szempontból azonban képesek lehetünk megállapítani néhány elemi tényt és felhívni egyes jelenségekre a figyelmet. A nyitott társadalom kérdéseit több irányból kell és próbálják is megközelíteni a liberális demokráciától a planetáris tudatig, sőt, „az oda vezető úton” sok más iskola eredményei, például egyes konzervatívnak mondható tézisek is felhasználhatók, illetve beépíthetők. Ebben az írásban a problémát inkább okozható részleteket igyekezünk tárgyalni, ezért - anélkül, hogy piacfelügyelői szerepet erőltetnénk magunkra - kritikus fogyasztói tapasztalatainkról számolunk be illő tömörséggel. Eközben azért az ócskapiaci élmények ismertetésétől jobbra eltekintünk.

Kiindulásként megemlítjük, hogy véleményünk szerint korunkban minden eszmerendszer és ideológiai tantétel kötelező végső elvi kontrollja a fasizmussal való összevetés, rosszindulat

nélkül. A következőkben vázolt tapasztalat e vonatkozásban nem tár fel különös jelentőségű negatívumokat, ez azonban nem megnyugtató, mert némely esetben csak a szélsőségessé válás lehetősége vélelmezhető, de az esetleges szélsőség távolabbi határai egyelőre általunk nem érzékelhetők.

Ilyenekké válhatnak például a *rejtett nacionalizmusok*, nem is csak a kevésbé meglepő esetekben, belpolitikai kényszererők és aktív reakció hatására. Szokatlanabb lehet komolyabb világpolitikai tényezők akár rasszizmust is kiváltható attitűdje bizonyos szituációkban, máskor a vélt kultúrfölény jegyében megteremtődő geopolitizálási rendszer. (Az egészen mindennapos, hogy nagynemzeti érdeket egyetemes érdeknek tüntetnek fel, amelyet nagy hatósugarú intézményeik ekként is emésztenek elő a befolyási zóna népei számára. E tekintetben a multinacionalitás is ugyanígy szór.) Sőt, a gyakorlatiasnak tetsző fellépés konfliktusképtelenek nagy csoportjaival szemben *szisztematizálásnak bizonyulhat* érdemi kritika és ellenállás híján, miközben humánpolitikai intézkedésnek szánták eredetileg.

Kevésbé tűnik veszélyesnek, viszont sokkal elterjedtebb az a nézet (néha csupán viselkedési mód által közvetítve), hogy a jelenkori egyenlőtlenségek növekedése és új típusainak meghonosodása voltaképpen természetes, ilyen formán világunk a létező világok legjobbika, ha talán nem is mindenben jó. A politikai kultúra egyelőre jól összefér evvel a magatartással, mert a hatalom önértékelésére nagyon jellemző ez a formula. (Egyben fogás is, hiszen az alternatívák hiányát is demonstrálja.) Sajnos azonban nem lesz tőle nyíltabb a társadalom.

Ehhez képest csaknem ártatlan a divat átfogó jelenségkomplexuma, mégsem az, ha differenciáltabban és elfogulatlanul nézünk akár saját kedvenceinkre is. A manipulatív szándékok lehetnek ugyan érthetőek és olykor jóindulatúak, mégis amennyiben gyermekként kezelik a társadalmat, kérdésessé válik a nyitottsághoz való viszonyuk. - E szempontból sem érdektelen a „korszerű és drága”, ámde ízetlen zöldalma piaci meséje, a mesterséges egzotikum hallucinációival. Ebből nehéznek látszik a felépülés, pedig máskülönben egészen hétköznapi tömegjelenség, mintha szociálpszichológiai kísérlet folyna szokatlan méretekben. A hatás elemzést érdemelne, az infantilizálódás sajátosan stabilizálja az egyént és kis köreit. - Mindez összefügg egyszersmind az eredetileg bizonyára kereskedelmi fogantatású életmód-propagandával is, mára azonban ez sokszor a burkolt politikai reklám kategóriáját súrolja, s mint ilyen túl közel jár a titkossághoz, elkerüli a nyilvánosságot. - Rokon vonásai ellenére teljesen más terület a miszticizmus reneszánsza. Igen kelendő portéka az okkultizmus. Vagy éppen a tudományos kategóriákat bevető, gyors sikereket (kultikus önismeretet, örök életet, csodálatos gyógyulást, rendkívüli képességeket stb.) ígérő rengeteg szolgáltatás alig kitapintható valóságallappal. Kelthetnek olyan benyomást, hogy a nyíltnál még nyíltabb világokra nyitnak rá, holott az áltudományosság majdnem annyira bezár, mint a kábítószer, amelynek ugyancsak szép fejlett ideológiai hálójá van. Ezekről az eredményekről némiképp a hivatalos tudomány tehet, amennyiben kissé hajlamos arisztokratikus elzárkózásra az igényes ismeretterjesztéstől is. Sőt, nem ritka, hogy meghatározó jelentőségű új kérdések eldöntésében passzív, vagy álláspontja túlzottan is megoszlik a belső rivalizálás nyomán. Emiatt hit kérdése például, hogy létezne a vákuumenergia, vagy csak légbőlkapottsága igaz - a tudományos verifikáció nincs napirenden.

Semmi sem fedheti el azonban azt a súlyos makroszkopikus tényt, hogy *az egész világ belátás nélküli kényszertakarékosságtól szenved*. Ez akkor is említést érdemel, ha az egyensúlyi problémákra hivatkozni sem irreális. De a felületes hivatkozás ideológiai hozadéka negatív, nem különben az ebből adódó egyoldalú következtetéseké, amelyek kizárólagosságukban akár kirekesztővé is válhatnak.

Aztán itt van korunk nagy történet-, morál- és gazdaságfilozófiai kérdéscsoportjainak egyike a lehetséges válaszokkal: *a tőke biztonságáért feláldozható-e a tömegek létbiztonsága?* Bár itt

sem a vagy-vagy kizárólagossága vezethet a megoldásra, az kétségtelen, hogy mind pozícióban, mind a lehetséges kimenetekben, valamint az érdekek vonatkozásában roppant eltérő a két oldal esélye. A nyitott társadalomban ilyen élesen ez a kérdés eleve nem vetődhetik fel empirikus bázison. Annál kevésbé, minél kevésbé fogadható el a kettős igazság, illetve kettős mérce.

Megkapó példa a „flower power” eszmevilága. Képviselői egy ideig biztosan hittek a hatalommentes létezésben, és legalább az erőszak elvetése valóban a nyitott társadalom felé irányította őket belülről. Az illúziók azonban mint illúziók váltak időtállóvá, s mellesleg a guruknak valahogy mindig sajátos szerep jutott csoportjukban, amihez aztán kellőképpen és tartós sikerrel ragaszkodtak.

Az agresszív nacionalizmus felemlítése mellett érintenünk kell a patriotizmus előítéletes elvetését, mondhatni, kirekesztését a szalonképesség köréből. Ez nem csupán méltánytalan, de veszélyesen intoleráns gyakorlat. Ha valaki a haladás nevében teszi ezt, akkor különösen visszas, hiszen nyilván távolodik elveitől.

Az ideológia mélytengeri világának egyik gyöngyszeme az *ideológiamentesség eszméje* mai gyakorlatunkban. Ez nem csupán absztrakt, hanem abszurd felfogást árul el viselőjéről, aki azonban feltehetően érzi annyira a napi sajtót, hogy mégsem gondolná feleslegesnek ezt a szemléletet, mert van bizonyos tábora. Az „ideológiamentesség” egyrészt azt közli ellentmondást nem igénylő hangon, hogy a nyilatkozat tevője szakmailag birtokában van a helyes döntésnek, továbbá azt, hogy minden más felfogás pártpolitikai indíttatású. Egy ilyen függetlenségi nyilatkozathoz azért nem akármilyen pozícióra van szükség. - Lehet persze úgy is elképzelni az ideológiamentességet, hogy felmentést kaptunk elvekből - mint valamely ellenszenves tantárgyból. De az sem kizárt, hogy az ideológiamentesség nem mást jelent, mint azt, hogy a szóban forgó eset (helyzet) kapcsán „jelen pillanatban nincs az ügyhöz hozzáfűznivalónk”. Nincs magyarázat, most épp nem kívánjuk magyarázni vagy pedig a pusztá jelenlétünk maga a tárgyilagos magyarázat. Az utóbbi hatni szokott.

A felsorolt jelenségek bírálói gyakran szokták kiérdemelni a demagóg, szociális demagóg jelzőt, a fellebbezés lehetősége nélkül. Az ő ellenfeleiknek innentől kezdve már bizonyítaniuk sem kell igazukat. Ez is a népbutítás hagyománytörténetéhez tartozik.

Nem sokkal érdekesebb a monetáris demagógia?

Itt van mindjárt az alamizsnaelv, amit nem szoktak néven nevezni. Ez a közpénzekből a felesleges emberek különféle típusainak és évjáratának is juttat, akik „nem termelnek”, nem olyan sikeres szereplői a piacnak, mint a legyek. Állandóan keveslik, amit kapnak, pedig már így is sok a humánumból.

Nagyjából ennyi jár a kultúrának is, mert „változott az, emberek igénye”. Nem érnek rá művelődni, de jól megvannak nélküle. Így nem zavarja őket egy-egy nehéz olvasmány a másnapi munkában meg az emésztésben. „Ne erőltessük, ami nem kell az embereknek!” - hangzik a megértő intelem.

Valamelyest közvetlenebb a pénzügyi ideológia érintkezése a lakossággal, amikor morálisan ragadja meg a fogyasztás kérdését. Láthatatlanban tudja, hogy a lakosság túl sokat fogyaszt. Ha valakinek eszébe jutna a monetáris ideológusok közül a nyitott társadalom, azonnal megkérdezné, ekkora túlfogyasztással hogy lesz itt nyitott társadalom. És tényleg, hogyan?

Magasabbra hágva a monetáris ideológia szférába, az egyik legszebb csúcsot pillanthatjuk meg: a *pénzügyi redisztribúciót*. Ezt sem illik néven nevezni, mert ez attól piackonform, hogy

nem tervszámok alapján történik. Nem is igazi elosztás, inkább elvonás. Pontosabban fűnyíróelven: elvonás; más, *rokon* elveken pedig elosztás (a felmenőktől lefelé, de horizontális és nem vérségi kapcsolatok is a nyitás szándékára utalnak). Külön szól a tanítás arról, hogy „a források a legdinamikusabbaknak, legrátermettebbeknek jussanak!” Akinek tehát jut, arról nem lesz később nehéz felismerni, hogy a legdinamikusabb. Ehhez közvetlenül kapcsolódik a versenyképesség fokozása. S valóban, akinek nem jut, mintha teljesen versenyképtelen volna.

A pénzidealizmus pozitívan válaszolja meg a kérdést: „Üzlet az egész világ?” De akarni is kell.

Korunk pénzfetizmusának legégetőbb kérdése pedig az, hogy világvallás, államvallás válják-e belőle vagy megmaradjon a szektáknak.

A nyitott társadalom, amennyiben főpapokat is ki akarna képeztetni tanait népszerűsítendő, sokat tanulhat a monetáris vallások bármelyikéből, megtérül.

Eltömegesedés és elnéptelenedés

A jelenkort a nyitott társadalmiságnak szélsőségesen ellenálló, egymásnak is ellentmondó két olyan világtendencia jellemzi, amelyek mégsem létezhetnek egymás nélkül. Egyrészt az uniformisok legkülönbözőbb formáit magára öltő, az önállótlanság maximumához közelítő eltömegesedés jelenségei szaporodnak és úgyszólván mindent beborítanak. Másrészt a szélsőséges differenciálódás kiüríti a közösségi házakat, egész településeket, törli az elképzeléseket az egyéni memóriából és azonnal pótolja valamilyen központiakkal, és legfőképp az érzelmeket lakoltatják ki otthonukból a jól tipizálható, egyenruhás indulatok. A két jelenségfolyam tehát nagyon is összeér, és együtt az előttünk álló özönvizet valószínűsítik.

A megalopoliszok és rettenetes nyomordzsungelek együtt jelennek meg a másutt terjedő népesedési sivatagokkal a Földön. Ezt az úri pusztaság lazán lekezeli, a szokásos kézrebbentéssel, hogy „világjelenség”, holott ettől csak még természetellenesebb az egész. (Már maga ez a gondolati megrögzöttség képes megcsúfolni a nyitási szándékot.)

A felszínen megjelenő tünetek még mindig nem elég érzékletesek a döntéshozatal üléstermeiből szemlélve, az intenzívebb mechanizmusok felismeréséből tehát ennél is kevesebb várható a felelős elit fellépése nélkül. A falanszterképzés multinacionális intézményei mindazt racionálisnak hiszik, amit a munkaerővel tesznek, az eredményt nagy számokban mérhetik, a költségeket szintén, bár kisebb számokban. A kettő közti eltérést a jövő beruházási alapjaként állítják be. Miközben ez már évtizedek óta így megy, a következmények nyomasztó kétségeket támasztanak. A közösségek szétzilálását nem tartják számon a költségek között, sőt, bizonyos jelek szerint éppenséggel eredménynek tartják, amikor már nagyon részeket méltóztatnak lenni - saját maguktól vagy drogjaiktól. A technikai haladás igencsak ellentmondásos hivatkozási alap, annyira öncélú és voltaképpen lassú. A minősége és funkcióteljesítése csak bizonyos szektorokban kielégítő, de a felhasználói tömeg számára egyébként is még sok minden kellene az élet minőségének javításához. Az információ is inkább tömeges, amiben elvész a tartalom, sőt, ma már figyelemelterelésre is alkalmas. (A világhálózatok szakmai és társadalmi kontroll mellett sokat tehetnek az áttekinthetőségért, ha megszűnik a monopoli-záltság. Ez áttörés lenne valóban a nyilvánosság felé. Még ez esetben is kritikusan lassú átmenet valószínű a népesség túlnyomó része irányába.) - *Az atomizáció egyébként sem váltható meg pusztán műszakilag*, és ma már annyira általános, hogy sokaknak sosem volt egyéb élményük. Ez párhuzamosan fut más ostoba világfolyamatokkal, és egyelőre ritkábbak ellenfelei, mint felfedezése idején néhány évtizede. S lassan a modern élet kritériumának kezdjük tartani és tartatni (!), és beletörődünk, mint abba a mindenütt követelően fellépő,

kritikátlan megatrendbe, hogy „a fiataloknak kell helyet biztosítani!” Emögött reális szakmai érv nincs, az ellenkezőjével szemben igen. Persze, hogy kell a fiatalítás, az újítás, a munkabírárs, a folytonosság garanciája, de mindezekért még nem volna szabad elüldözni munkahelyeikről a 35 éven felülieket. Ugyanis főként ott van náluk az innováció, a tudás, a tapasztalat és a folytonosság garanciája. Az egész mögött épp a gerontokrata félelem érződik: ismét csak a középosztálytól.

És eközben hová tűnt a sok virág? A fajta-gazdagság csökkenése piaci optimumokkal ideologizált, meg a tudomány fejlődésének érdekeivel, ami majd meghozza gyümölcsét. Mi pedig felejtjük el tárgyi emlékeinket is, akár a minőséggel együtt, mert valakiknek a tömegtermelés ezen formája az érdeke. Inkább talán a saját történetüket is sietve felejtő tömegek kitermelése a be nem vallott érdek, mert ez így minden szempontból rentábilis. De hát kinek az, és miért kéne ezt a rokkantsáig milliárdoknak elviselnie? A tápszerekkel és kondíciótermekkel az elnyomorodásnak ez a minősége nem lesz ellensúlyozható. - Avagy kinek, milyen kiemelt, sztahanovi nagyságú egyéniségeknek szabad jellegzetességet felmutatniuk? Akár a közveszélyes különködés nívóján. Más pedig elemi kívánságait is jobb, ha eltitkolja a menetoszlopban, vagy azt, hogy mégsem látja akkora teljesítménynek a hónap filmjét. Ahol kötelező másnak lenni (mint aki valójában lennél, ha nem öltened magadra az elvárt mozgalmi mezt), ott önbíráskodásnak minősítik az önazonosítás spontán megnyilvánulásait. A jelmondat, hogy „vállald önmagad!”, egyeseknél az önfeljelentéssel érhet fel, ha nem azt az önmagát vállalja, amit a divatszabóságok ráértek.

Az emberiség zöméről egyszerűen nem szólnak a médiaműsorok. *Mintha az övök nem volna élet.* Vagy annyira semmitmondó, hogy minek. Ezt ugyan humánus ésszel nem lehet felérni, s azért sem, mert csakugyan totálisan üres álmkergetésről viszont végeláthatatlan sorozatok készülnek rendkívül precíz adagolásban. Vajon kik félnek az emberi problémákkal szembe-sülni: az emberek vagy küldetéses formálóik? Létezik az, hogy akikről nem szólnak a műsorok még tömegjelenetekben sem, maguk szavazzák le magukat a képernyőről? - *A nép kiközösítheti saját magát?*

Hajsza, időhiány, célszerű, ám egyszerre hiányos és túlméretezett szabványosítás. Eközben már csak az ösztön éltethet? Nem magunktól, hanem képviselőink útján élünk? Barbieland nem létezik, mégis realisabb, mint a kertünk. Maga Barbie sem él, de többet tud annál: illúziót kelt, mi pedig sorban állunk érte. Vannak sugalmazások nagyszabású emberek részéről, hogy te nem értesz a saját életedhez, de ő igen. A tiédhez és mindenkiéhez. És valóban nem vagy semmi, ha nem vagy ellenállás. Hogy képes legyél belátni, az ember élete nem arra való, hogy szárazelemnek használják, míg ki nem merül, vagy míg újabb-jobb szériát le nem gyártanak helyette.

A győztes logikák „racionalizmus” eleddig kegyetlen „racionalizálásra” vezetett minduntalan, differenciálatlanul és önmagához képest is ostobán. A pusztá kalóriaszámítások is összetettebbek, mint az önhietségnek ez a meg-megújuló, tanulatlan megnyilvánulása, amit racizásnak becéznek kínos találékonysággal - akiket raciznak. A legyőzöttek történelmi reménye lehet az emberi belátás képessége, amellyel felismeri, hogy a *térhódítás* nem helyettesítheti az igazságot. Az igazság tudása nélkül nincs valóságos ésszerűség. S valóságos béketárgyalásokra nem elsősorban országok között, hanem társadalmakon belül van szükség.

Mert egyébként nem kell beláthatatlan messzeségbe tekinteni a bajok gyökerének vizsgáláshoz, nézzünk csak a lábunk elé. Mialatt a közírásban közutalat és kiközösítés fogad a „bűnös város” egyébként valóban stupid gondolatára utaló bármely szerzőt (s elég ehhez egy feljelentés erejű belemagyarázó glossza is), addig a vidék szinte észrevétlen magától értetődő-séggel tárgya a megvetésnek, parlagi előítéleteknek, és az elmaradottság jelképe minden médiashow-ban a tájszólás, a meghívott közönség ovációja közben. *Vajon miért és hányad-*

iziglen bűnhődik még a bűnös falu? A pokolian egyoldalú erőkoncentrációk persze féltékenyek minden másságra, ami nehezen lajstromozható, és állatian zavaró a néhai parasztháborúk emléke, de már az is, hogy még mindig annyian vannak, nem tudni, mit csinálnak szabad idejükben. És milyen civilizálatlanok. - A lemaradás ma már valóban a megmaradást is kockáztatja, de még inkább a sok kutatást megérő atavisztikus gyűlölet.

Másodrendűségből nekiindulni a világnak, ez persze nem vidéki privilégium. Ma például a családok körülményei is teremthetnek emberöltőre szóló hátrányokat, sőt, bizonyos körökben akkorát fordult (talpáról) a világ, hogy a családra mint társadalmi beilleszkedési zavarok forrására tekintenek. (Tényleg nehezen ellenőrizhető felülről. És a legkörmönfontabb konkurens is innen támadhatnak.) Általában is veszélyesek ilyen megközelítés számára a közösségek, bár irigykedni szintén lehet rájuk. Mindez akkor lesz minden határon túl aljas, ha valaki - aktív ellenszenvező - épp a nyitott társadalmiság elvével visszaélve kérdez rá, mi ez a gyanús kohézió. Csak nem kirekesztés? Az egészen kicsi kispolgár pedig megpróbál ismét engedelmeskedni a nagy hangoknak. Néha azonban anarchikus lázadásba kezd, és a nagy mechanizmusok jobb, ha átalakulnak szelíd gépekké, mert egészen biztos, hogy különben mindig teleszóródnak önkéntes homokszemekkel. Igaz, ehhez „a” hatalom békétlen természetének megváltoztatásáról volna szükséges első lépésben hosszú és komoly eszmecsere folytatni a jóindulatú emberrel. Aki azért szeretne egyről kettőre jutni, ameddig el tud számolni, és ameddig bír. Ötért adna hatot. Csak ne kelljen mindig újra rakni délig, mert leomlik estélig, hatalmasságok közönyfasizmusától kísérve. Igen, *természetességünket rehabilitálni kell*, mert a hatalom visszaélő erői is ennek hiányától szenvednek öntudatlanul.

Lehet, hogy ez avval kezdődik: elfogadjuk az egyetemesség gondolatát, a folyamat univerzalizálását, üdvözljük és befogadjuk értékeit, ahogy nem elég következetesen eddig is tettük. Akkor kiderülhet, hogy *az ismeretlen eredetű népeknek is vannak elődeik*, ugyanolyan régi időkből, csak eltüntette emléküket a történelem vagy talán nem voltak eddig kutathatók. Az egyenértékűség magától adódik és az egyetlen kiindulás, ahonnan egyáltalán felnőtte válhatunk. Ma ugyanis pozitív származást nélkülözve azonosíthatja magát a sokaság, emiatt is talál ki magának sosem létezett hősöket. Mégis nyilvánvaló, hogy neki és ősi társadalmának volna folytatható eredete, nem diktátumként vagy ellenállhatatlan asszimilációs ajánlatként, ha komolyan vennék magunkat. Ehelyett a népek nevetséges vetélkedése folytatódik a globalizáción belül, és ennek feloldása nem a probléma letagadásával, illetve az eredet száműzésével valószerű.

„Hamlet bárhová vetődik őszirózsát talál”

A kizökkent időt helyretolni származás nélkül született volna az ember? Hisz saját idejének belső anakronizmusa éppen a „nincsen apám” felismerésével indul. A totális tagadás állandósítja a dackorszakot, míg kifelé az ember kénytelen megadni magát, hogy összeférhető legyen a többiekkel. Nincs személyiség. A „no future” magától is eléri, a passzív múlt értéktelen. A nulla dimenziós ember a pont-pont-vesszőcske rajzfilmfigurákba reálisan éli bele magát. A kihívások legravaszabbika: „a gyorsélet egyenlő teljesélet” azáltal tereli el a figyelmet az időről, hogy azonnal igazolja is az időnélküliséget. Miközben a modern ember számára a tanulási ciklusok, az eszmélet és az élet minősége-biztonsága miatt az idő fontosabb mérce a pénznél. És bizonyos értelemben elég volna a nyitott társadalmat is az idővel való konstruktív bánásmód alapján jellemezni. A dimenzió nélküli emberből leginkább az idő iránti érzékenység, azt is mondhatnánk, hogy *időtolerancia* hiányzik.

A származás nélküli emberek azonosságtudata igen nehézkessé teszi a világérintkezést, az egyetemesülést, a pozitív globalizációt és kizárja a nyitott társadalomhoz elengedhetetlen

öntudati elemet: azt a képességet, hogy mindenki felelős lehessen önmagáért. Tehát sajátos időtlenséggel jár együtt a nemzetköziesedés ennyiben mindenképp erőltetett menete, ahol ráadásul - már nem is kell csodálkozni rajta - egyes tényezőknek az idő megvásárlása is megadatik.

Ami megmaradt bennünk Derszu Uzala-i érzékenység, ökológiai nyíltság, időutazási vágy, érdeklődés és tehetség az archaikum felfedezése iránt, vagy felbukkan köztünk egy-egy ember, aki ismeri a járást és szívesen mesél - mindezt nem volna szabad elhárítanunk. Azért a szülőket még szokta foglalkoztatni, nem elég kiművelten és következetesen, hogy mi lesz utánuk odahaza.

Lám, kiderülhet, hogy nem földrajzi indíttatású a kérdés: ha sosem volna vége, mire volna jó akkor az alagút?

A kockázat nincs elvetve!

A földi élet veszélyeztetettsége nem vadregény vagy túlfűtött, bestseller science fiction kérdése. Egyszerűen csak életmódunk, együttműködési-irányítási mechanizmusunk, biztonsági rendszerünk, gazdálkodásunk, értékhierarchiánk, egymáshoz való viszonyunk és gyakorlatilag semmi nem folytatható régimódi modernizmussal. Mi lesz a levegővel és az energiával, ha a nagyon meglódult Kína az Egyesült Államokat tekinti mintának, és emiatt nemsokára ötszáz millióval több gépkocsira támad fizetőképes kereslet? De mi lenne a világ legnagyobb kulturális háttértárolójával ugyanezen okból ugyanott?

Globális veszély a sok ismertnek vélt mellett a mobilizáció paralízise számos lényegi vonatkozásban: társadalmon belül például az öröklődő sorsok miatt, társadalmak között túlmerevített (olykor fiktív) érdekellentétek, kommunikációs képtelenségek miatt stb. - Mobilis in immobili: a bérelt helyek világvándorai sikerrel őrzik antik pozícióikat. Eközben fontos eszközük, a képmutatás portfóliója tovább bővül a humán vagyoni feletti növekvő arányú rendelkezéssel, a szabad verseny szabályainak titokzatos metamorfózisával, egyes államok váratlan elhalásával és mások feltámadásával, és a többi közt szívesen befolyásolják a halálbüntetés körüli viták menetét is, a teljesség kedvéért. De tulajdonképpen az egypólusú világ az a csodafegyver, amellyel úgy lehet tenni, mintha a glóbusz pólusok nélküli volna. Az pedig, hogy minden út egy helyre vezet sajátos érdem.

A radikalizmus mindazonáltal nem segítheti ezután a jobb részek kiegészülésének perspektíváit. Még az örült kockázatok látványos szabadságharca is csak a régi rendet képes stabilizálni. És ha egyszer a sokoldalúságukkal tüntető globális konfliktusok rejtett és nyílt dimenziói valódi végveszélyt realizálnak, hiába nem volna az sokunknak meglepetés, mert csak a nyűvek alkotnának maradandót.

Igaz, de nem vigasztal, hogy a nyűvek termékenységének is korlátot szabna a holt lelkek numerus claususa.

If I Were A Rich Man

Visszatérve a folklórhoz megpályázhatjuk azt az ősi gondolatot, mihez kezdenénk mi, ha volna hozzá pénzünk. Nem kéne félretolni evvel a kérdéssel mégsem napi felelősségünket, hisz mindenképpen van tennivalónk és nem is lehet kiszolgáltatva a szándék vagyoni helyzetünknek. Szeretnénk mégis megtalálni emberünket, akár a mesében, akinek helyébe szívesen képzelhetnénk magunkat. És hátha jól sejtjük, hogy vannak jelentkezők az elitben, akik felismerik hivatásukat.

Én, ha gazdag volnék, feltenném azt a találós kérdést: egyeseknek fej, másoknak írás, mi az? Aztán, ha mindenki kitalálta, hogy a pénz, elgondolkodnék azon, „van-e a csúcsnak eszménye?”, és hogy megtudjam, elindulnék a világba. Amit ott látnék, egyszerű embernek öltözve, az mélyen megindítana. Elhatároznám, hogy jót cselekszem, ahogy erőmből telik és a pénzből is futja. De még előtte elgondolkodnék azon, miből is van a pénzem, mennyi ebből tényleg az enyém. Mindent elkövetnék azért, hogy befogadjanak. Amikor hazamennék, tanácsadóimnak elmondanám, hogy csak a szélsőségnek nincs helye a világban, és aki közülük ezt nem érti, az hagyjon engem magamra. A direktívákat beszüntetném, nem is közölném mással, csak beszüntetném. - Aztán motiváció- és békekutatásokat finanszíroznék: mi mozgatja - és ma mi gátolja - az embert, hogy elszánja magát ledolgozni elmaradottságát és felemelkedjen önmaga fölé. Mert ebből van a legnagyobb veszteség, de innen volna a leghatalmasabb forrás. Én nem sajnálnám, ha lenne pénze másnak is. Segíteném, hogy a vulgáris közgazdaságot felválthassa a társadalmi gazdaság tudománya.

Igaz híveket gyűjtenék magam köré, meghallgatnám őket panaszaikkal és elképzeléseikkel, tennék róla, hogy elhihessem jókívánságaikat. Igazi gazdag ember lennék. A haragról lebeszelném őket, csak műveljék kertjüket, törjék a fejüket a szövetkezéseken, s ha gondolják, akkor megpróbálok segíteni én is. De arra figyelmeztetném őket, hogy *nincs az a hatalom*, mely miatt a szövetkezést szabad volna elcserélni az összeesküvéssel, mert kirekesztik magukat az élővilágból, amikor azt szeretnék birtokolni. Azt birtokolni nem lehet, és bele kell törődni a halandóságba. Ettől legyen még drágább az élet, és ne gondolják, hogy szabad piacra dobni a többi cikk közé.

Magamban aztán elkönyvelném, hogy tettem valamit. Az nem baj, ha nem biztos, hogy sokan tudnak róla. Azé az érdem, aki játszhatott.

SZOCIÁLIS NYELVÚJÍTÁS LEHETŐSÉGE MAGYARORSZÁGON AZ EZREDFORDULÓN

A társadalmak az érintkezési normák és formák módosulásával is alkalmazkodnak a történelmi léptékű változások követelményeihez. Egyes kitüntetetten fontos szakaszokban ez a folyamat nem marad meg az egyszerű adaptációnál, hanem a használt nyelv sajátos, tudatos, nemzeti-nemzedéki program szintjén megvalósuló megújítását igényli - a felhalmozott tapasztalatok és ki nem elégített szükségletek alapján.

Komoly elemzés tárgya lehet ebből a szempontból a magyar irodalmi és köznyelv fejlődése napjainkig. A tanulságokból azonban megelőlegezhető néhány tétel, amely meghatározó jelenségekre irányíthatja rá a figyelmet.

- A köznyelv használatában lényeges elkülönülés mutatkozik az egyes nagy társadalmi csoportok között. Ez ugyan hagyományos eltérés, mértéke és tartalma azonban gátolhatja a csoportok együttműködését, az elemi esélyegyenlőség biztosítását, növekvő tendenciája szociális feszültségek oldását nehezíti, szélesedő rétegekben pedig civilizációs, sőt, identitásproblémákat is okozhat, megzavarva a leszakadók érdekérvényesítő képességeit. Végül a demokratikus társadalmi berendezkedés intézményrendszere kerülhet veszélybe ilyen módon.

- A köznyelv a szokott spontaneitással egyre nehezebben integrálja a szaknyelv elemeit, különösképpen a közigazgatási-jogi-közgazdasági szaknyelv köznyelvbeli alkalmazása tűnik oly mértékben elavultnak, hogy az súlyos gyakorlati konzekvenciákkal jár, nem egyszer a szakembereket is próbára tevő értelmezési nehézségek kíséretében.

- A nyelvi fejlődés forrásai a jelenlegi módszerrel jószerivel kiaknázatlanok az egységes használat számára, amennyiben a tájnyelvek és a szórványmagyarság, illetve tágabban a világ magyarságának nyelvi értékei nem válnak igazán közkinccsé a természetes kíváncsnak megfelelően és a nyelvi kultúra sokszínűségének, eleveniségének valóságos lehetőségei szerint. Ebben a közegben a tudomány eredményei is nehezebben épülhetnek be a nyelvhasználatba.

- Az idegennyelvi kihívásokra a magyar nyelv sohasem idegenkedéssel reagált, természetes védekezőképessége azonban ma már nem elég a kihívások megválaszolására. Tudatosan megvallva a magyar nyelv egyediségében és életképességében rejlő értékeket, az idegen hatásokkal fenntartott kapcsolatot tudatos normák szerint érdemes alakítani, hogy a tévutak elkerülhetők legyenek, a természetessé váló közlekedési vonalak ugyanakkor járhatóbbá váljanak a mindennapi ember számára a nyelvek és kultúrák között.

- Az anyanyelvi kultúra viszonylagos szegénysége és leépülése sokaknál általánosan is zavarja az érintkezést, egyúttal rontja a tanulás s kiváltképp az idegen nyelvek tanulásának esélyeit. A magyar nyelv saját problémájaként is jelentkező tünet hátrányosan érinti európai integrációs törekvéseinket, jobb értelemben vett korszerűsödésünket és társulásainkat a világ nemzeteivel és társadalmaival. Különösképpen vonatkozik ez az anyaországban élő és az azon kívül letelepedett magyarság kapcsolataira.

- Amennyiben a piac nem egyszeri divatjelensége a történelemnek, tudomásul kell vennünk, hogy a verbális kultúra összeépülése a kultúra egészével döntően befolyásolhatja a piacra termelés, piacra jutás, sőt, a piac humanizálásának esélyeit, azaz, hogy közvetlenebbül alárendelődjenek az emberi céloknak.

- A szemünk láttára zajló kommunikációs forradalom - az információ egyenlőtlen eloszlású „robbanásával” és a kommunikációs emberi szabadságjogok egyre hangosabb követelésével együtt - pozitív kifejlődése esetén feltételezi az adekvát nyelvi-nemzeti kultúrák illeszkedését

a globális folyamatokhoz, illetve a globalizációra való kedvező hatását, mintegy átfordítva azt az ember ökológiai, önmagát nemesítő céljaira.

- Nem mellékesen ez a fajta „felzárkózás sajátmagunkhoz” a kétség kívül haladó patriotizmus nemzetközileg is elfogadható példája, amely megújítható társadalmi energiákat aktivizál, és szelíd technikákat alkalmaz a természetes önkifejezés érdekében.

Magától értetődő cél tehát a társadalomban a nyelvi közérthetőség, színesség, árnyaltság, egyértelműség a legszélesebb körben, a kommunikáció tágabb értelmű elősegítése - és egyfajta nyelvi demokrácia: az értékörzés, értékteremtés és használat elvi esélyegyenlősége.

A magyarság eddigi nyelvújító törekvései maradandót alkottak, és pedig egyszerre juttatva kifejezésre a nemzeti szuverenitást és korszerűsítve nyelvi készletünket. Ennek következtében hozzájárulhattak a nemzet egészének folyamatos civilizációjához. A jelenkor kihívásaiban mások a hangsúlyok. Az önállóság természetes, bár lehetőségeivel élni kell tudni. Az egységesülő Európa és a globális folyamatok gyorsított alkalmazkodást kívánnak, s ez a racionális közlés képességét, valamint az egyedi árnyaltságra való fogékonyságot egyaránt feltételezi. De a legtöbbet magától a társadalomtól követeli az állandó innovációs készlet és verseny: belső mechanizmusának hatékonyságát, szilárdságot és rugalmasságot az együttműködésben. Ez ma Magyarországon önmagában kiválthatja a szociális reformokat, amelyek közül egyik a kommunikáció, illetve a társadalmi érintkezés területén esedékes. E vonatkozásban döntő a nyelvhasználat kérdése.

Az elképzelt nyelvújító program emiatt részint mozgalomként valósíthatná meg önmagát. Forrása elsősorban a társadalmi elhatározás és szerveződés volna, tartalmilag az egymást kiegészítő sokféle szellemiség, értékfelfogás, erkölcsiség, napi nyelvhasználati gyakorlat, másrészt a tudomány valamennyi lényeges eredménye. Másrészt a különféle erők anyagi áldozatvállalására, mindennek előtt a kormányzati belátásra lehetne építeni.

A fenti vázlat néhány évvel ezelőtt más formában, szociális nyelvújítási javaslatként szűkebb körben már ismertté vált. A rendszerváltás fejleményei, a nyelvi gyakorlat mindennapjai, jeles intézmények és főleg az Akadémia szívós előkészítő munkálatai, legmarkánsabban pedig a Glatz-tézisek nyomán úgy tűnik, élénken foglalkoztatja a téma a közvéleményt. A nyilvánosságnak ezen a szintjén érdemes lehet összevetni a véleményeket.

A Glatz-tézisekkel a vázolt gondolatmenet lényeges rokonságot mutat, amennyiben a kérdéseket mindkét felfogás tágabb nemzetközi, illetve társadalompolitikai horizonton veti fel, a megoldást nem egyszeri aktussal kívánja elérni, hanem a minőségi változást követően folyamatos karbantartást tart szükségesnek. Ezen felül megfelelő szereposztást biztosít az államnak és polgárai közösségének a fejlesztés munkálataiban, s eközben a magyar nyelvet nem állítja szembe az itt élő kisebbségek nyelvi kultúrájával.

Eszerint célszerű lehet a tudományos elit és a civil társadalom partneri együttműködése a program kidolgozásában és realizálásában. A javasolt szinten a kezdeményezők elegendően tág körben foghatják össze az érintetteket, így a gondolat híveitől nagyobb aktivitás lesz remélhető, az eredményeket természetesebben fogadja a természetes nyelvi közeg. - Mindez nem teszi feleslegessé a közösen felvetett-kidolgozott projektumban a feladatok világos elkülönítését az egészért viselt közös felelősség vállalása közben sem. A gyakorta akadályként jelentkező presztízsérdekeket mérsékelni kell a közös cél javára, a feladat nagysága által megkívánt alázattal. Az együttműködés zavartalansága és szakszerűsége jól jelzi majd, milyen mértékben sikerül valóban a társadalom egészének érdekében irányíthatóvá tenni az anyanyelv fejlődésének folyamatait.

A program végső soron nyelvújításként nevezhető néven ebben a gondolati és társadalmi általánosításban. Ugyanis:

1. - Történelmileg nagyon rövid idő alatt jelentős változásra van szükség - és megfelelő részvétellel - lehetőség a magyar nyelv fejlődésében.
2. - Az anyanyelv szelektív változásai minőségiek és átfogóak lesznek: a köznyelv, az irodalmi és szaknyelv elemeinek és szerkezetének megőrzése és továbbfejlesztése, valamint a használat szempontjából.
3. - Az értékörzés és értékteremtés társadalmon belüli természetes pluralizmusa eleve meghaladja a pusztán tudományos program kereteit, miközben nem válhat pártpolitikai tényezővé sem.
4. - A program csak kellő társadalmi általánosítás révén válhat sikeressé: anyagi és szellemi függetlenségét a legtágabb kör összefogása biztosíthatja, szakmai garanciáit pedig a létező felfogások és helyi nyelvész közösségek együttműködése.
5. - Egyik fontos érv a kezdeményezés mint tudományos program és országhatáron átvélő mozgalom mellett az, hogy a belátható évtizedekben az idegen anyanyelvűek számára is meg kell könnyíteni a magyar nyelv tanulását, ugyanakkor a korszerűsítés révén a magyar ajkúakhoz is közelebb juthat más nyelvek elsajátítása.
6. - A komputerizáció és az információs forradalom éppenséggel megköveteli érett nyelvi logikai készségek birtoklását és a nyelvi igényességet. Ez is minőségi elem.
7. - Az eredmények próbája és a visszajelzés ugyanúgy feltételezi a legszélesebb intézményes, ezen belül médiaháttérrel, mint a megújult nyelv terjedése, használata, folyamatos továbbművelése.
8. - Az eredmények *egy bizonyos*, meghatározott és meghatározó részét esetleg az *anyanyelv művelésének egyes kérdéseire* vonatkozó törvényben válhat szükséges rögzíteni, s ennek ideológia-mentességét és valóságos érvényét is csupán a nemzeti és országos szinten megalkotott koncepció szavatolhatja.
9. - Az anyanyelvi program - elképzelhető népszerűbb nevén: a (szociális) nyelvújítás - legfontosabb üzenete, hogy tág értelemben nemzeti, ezen belül (ennek feltételeként) *szociális megújulást ígér*.
10. - Az egész program - mint közös mű - e kiterjedt változatában korszakos jelentőségűvé nőheti ki magát a következő évtized folyamán a magyar kultúra és a hazai társadalom történetében.

A lényege szerint szociális-modernizációs-értékelvű nyelvújító program kezdeményezői és gondozói egyaránt lehetnének: a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyarok Világszövetsége, az Írószövetség, a Magyar Kulturális Szövetség, a sajtószakma szervezetei és mások, illetve az állam részéről a Művelődési és Közoktatási Minisztérium. Ugyanis mind a társadalmi, mind az intézményi, mind a tudományos, mind pedig a nemzetközi támogatás elengedhetetlen a vállalkozás sikeréhez, amely ugyanakkor nem képzelhető el a végrehajtó hatalom anyagi, koordinációs és egyéb szerepvállalása, szervezeti kapacitásai nélkül.

A (szociális) nyelvújítás megvalósításához a kezdeményezők alapítványt („Nyelvújító Köz-alapítvány”, a továbbiakban: Alapítvány) hozhatnak létre - vagy támogatásukra az Országgyűlés Nyelvújítási és Nyelvművelési Alapot létesíthet. Ennek kuratóriuma és védnöksége megfelelő reprezentációban országos figyelmet kelthet, elindíthatja azt a társadalmi mozgást, ami egyáltalán életképessé teheti a programot: az önkéntesség megnyilvánulásaitól az eredmények hasznosításáig. Az anyagi források ezáltal hatékonyabban működhetnének, utánpótl-

lásukat a közadakozás szavatolhatná az egyéni hozzájárulástól a költségvetésig, vállalkozói szponzorok részvételétől a nemzetközi mecenatúráig, illetve a személyi jövedelemadó 1%-ának lakossági átengedéséig. Emellett az Alapítvány nyelvi-információs-oktatási-kutatási szolgáltatásai részben vállalkozásként is tevékenykedhetnének a nonprofit gazdálkodás szabályai szerint.

Az Alapítvány legoperatívabb intézménye a tartalom szempontjából a Nyelvújítási Kutató és Információs Intézet lehetne, mely bizonyos tudományszervezési és adatfeldolgozási feladatokat is ellátna az alapkutatás mellett. Tevékenysége a széles körű szakmai és társadalmi viták lebonyolításától, a nyelvújító klubok szakmai-erkölcsi támogatásától a számítógépes hálózat üzembe állításán keresztül a kutatási eredmények alternatívákba rendezéséig, egyfajta döntéselőkészítésig terjedne. Döntést a nyilvánosság vállalhat magára, a „próbaévek után” pedig az Alapítvány, illetve az Akadémia kaphatna törvényi felhatalmazást. Az Intézet a gyakorlati tesztelt egy részét is magára vállalná, és az eredményeket az Alapítvány elé terjesztené hitelesítés végett. Első dolga mindenesetre a problémakör és a helyzet feltárása kell legyen. - A kezdeményezés indításától számított 5-10 éves program hozzávetőleg tíz-milliárd forint állami hozzájárulást igényelhet nem időarányos eloszlásban, amennyiben az infrastruktúra kiépítése az első másfél évben szükséges. Karbantartó jellegű munkálatokra folyamatosan szükség lesz a program lényegi részének lezajlását követően is.

A nyelvújítóprogram eredményei elsősorban az általános nyelvi és más kifejezőkészség, a tudás és érdeklődés szintjének jelentős emelkedésében testesülnek meg. A párbeszéd készsége, a szóértés lehetővé teszi a társadalmi kohézió megerősödését és értelmes távlati célok (nemzeti felemelkedés, európai integráció) szolgálatába állítását. A kultúra legjobb értelemben vett egysége és sokfélesége minőségi alapon bontakozhatna ki, egészségesebbé, aktívabbá és a mindenirányú érintkezésre alkalmasabbá válhatnék az identitástudat. A közéleti nyelvhasználat öntisztulását magától értetődővé tenné az állampolgárok avatott kritikusi szerepvállalása és innovációs hajlama, valamint a program keretei közt megújuló nyilvánosság. A szakzsargon túltengése, a divatok szolgai követése, a többség számára követhetetlen és felesleges idegen hatás ugyanúgy visszaszorulna, mint bármiféle uniformizáló törekvés vagy a köznyelv eldurvulása. Mindez avval párhuzamosan történnék, hogy felszínre kerülne az anyanyelv alkotóinak: a társadalom valamennyi kis- és nagyközösségének, egyéneinek, jelentős személyiségeinek kreativitása és kezdeményező szándéka.

TOVÁBBTANULÁST SEGÍTŐ ALAPÍTVÁNY A HÁTRÁNYOS HELYZETŰ DIÁKOK SZÁMÁRA ORSZÁGOS HÁLÓZATBAN

A magyar kultúrában többféle értelemben is beszélnünk kell felzárkózásról. Egyrészt van bizonyos elmaradásunk ebben a tekintetben is a nemzetközi élvonaltól. Másrészt - ettől némiképpen függetlenül - nem kevés az adósság saját közvetlen művelődési hagyományaink továbbvitelével sem, amit tehát ugyancsak sürgős lehet törlesztenünk. A mostani helyzetben azonban egy „harmadik fajta” felzárkózás a legnagyobb feladat, amelynek alanya a valamilyen oknál fogva legalább nemzedéknyi kulturális-oktatási-képzettségi hátrányba került fiatalok jelentős tömege, s amely feladat megoldása nélkül minden egyéb felzárkózási kísérlet - akár csak a társadalmi modernizáció - eleve kudarcra volna ítélve. Sőt, egyre nyilvánvalóbbra az átalakulás sikerének egyik minőségi feltétele éppen ez a „belső felzárkózás”, amit más szóval élve dinamizált mobilitásnak is nevezhetünk.

A hátrányos helyzetnek számos típusa van és valamennyiből következhet súlyos kulturális hátrány, esetenként diszkrimináció is. Egy társadalom előrehaladottságát és mozgásirányát jól jellemezhetik azok a módszerek és intézmények, amelyek segítségével az állam, a civil szféra és az egyén megpróbálja feltárni e tünetek okait, és ennek megfelelő kezelést alkalmaz. A mai Magyarországon a jobb áttekintés végett a hátrányos helyzet következő főbb típusait emeljük ki a fiatalok szempontjából, elismerve más lehetséges csoportosítások jogosságát is, és nem tagadva, hogy kategóriáink bizonyos mértékig átfedhetik egymást:

- szociálisan hátrányos helyzet;
- települési-térsgéi különbségekből adódó elmaradások;
- nemzeti kisebbségi léttel összefüggő hátrányos megkülönböztetés;
- egészségügyi vagy mentális sajátosságokból származó hátrányok;
- társadalmi beilleszkedési zavarok okozta veszélyeztetettség.

A hátrányok leküzdése korunkban fokozott terheket ró az államra és a társadalomra, a megoldás nem lehet kizárólagos kormányzati feladat. Igaz, hogy a felzárkózás imént említett harmadik fajtája nem képzelhető el az illetékes tárcák közreműködése nélkül, gyakorlati kivitelezése olyannyira „decentralizált”, oly mértékben igényli a helyi szervezést és sok vonatkozásban a mozgalmi eszközök használatát, hogy nem nélkülözhető a hagyományos módszerek ötvözése új eljárásokkal, és eközben a társadalom és az állam speciális együttműködése szükségeltetik. Ennek a legszerencsésebb formája - úgy tűnik - alapítványi keretek közt bontakozhatna ki. Éspedig azért, mert a pártpolitika-mentességen kívül is ez demonstratíven társadalmi kezdeményezés volna, elfogulatlanul és céltudatosan válogatva össze a működtetés kapacitásait, inkább érdekinTEGRÁCIÓBAN - és nem az érdekképviselési oldalak elkülönültsége mellett, s végül a finanszírozás terhei is várhatóan megoszlanak. Emiatt nem maradhat meg központi jellegűnek a diszpozíció. Kétségtelen, hogy ez ugyanakkor még nem dönti el az alapítványi formula jogi kérdését, tehát hogy közalapítvány legyen-e meghatározó befolyással a minisztériumok számára vagy sem.

Az Alapítvány mindenesetre országos hálózatként épülhetne ki, hiszen aligha nélkülözhető a szakmai, anyagi és szervezeti koordináció a sikeres működéshez. Lazábban vagy szorosabban integrálhatná a már meglévő helyi próbálkozásokat - ez egyben adalék a jogi megformulázáshoz is. Ám akárhogy is alakulna a szervezeti koncepció, a lényeg nem változna: *az egész országban meghirdetné a hátrányos helyzetből induló fiatalok számára a versenyképessé*

válás célját, és ehhez a célhoz keresné meg az összes hatékony eszközt egy nemzedéknyi időtartamra.

Az Alapítvány döntően arra összpontosítana, hogy minél több fiatal legyen képes bejutni a felsőoktatási intézményekbe és ott eredményes tanulmányokat folytatni azok közül, akiknek erre kevés esélye volna körülményei miatt, jóllehet minden más tekintetben indokolt volna továbbtanulásuk. Az Alapítvány célszerűen megállapított körzetenként előkészítő kurzusokat szervezne mintegy két évvel a felvételi vizsga előtt. Időnként táborokban, koncentráltan folya a felkészítés, máskor konferencia-szintű találkozók, ahol egyébként tanár és diák együtt juthatna szerephez. Ezen kívül alkalmazható volna a levelezéses, távoktatásos és „internetes” forma is, továbbá kipróbálható a klubhálózatok és kollégiumok közti foglalkozások rendszere. Kapcsolódni lehet a szakköri tevékenységhez, szervezni lehet próbafelvételi akciókat és saját versenyeket. A jelöltek számára nem titkoltan a szerepelni tudás is tárgya a felkészülésnek, ennyiben ez tehát nevelési funkció. Természetesen az egész „melléktermékeként” a foglalkozások, illetve a tevékenység mint tehetséggondozás is értékelhetők. Említésre méltó, hogy a Nemzeti Alaptanterv bevezetésének első évtizedében segíthet áthidalni a 16-18 évesek oktatásának problémáit: csökkentve a tantervi bizonytalanságot az érintettek számára, egyszersmind fokozva az oktatás hatékonyságát és mélységét - értelemszerűen a felvételi, illetve az érettségi tárgyakból. A lehetőségekhez mérten a tevékenységi kör idővel kiszélesedhet. Például már a középiskola megválasztásában segíthetne a hálózat, vagy az első egyetemi kollokviumokra való módszertani felkészülés terén, végül a diplomamunkák tematikájának megválasztásában és az álláskeresésben is. - Egy idő után felvetődhet speciális ösztöndíjak meghirdetése, külföldi továbbtanulás, illetve csereakciók sorozata, határon túli magyarok és mások bevonása. Ami a tantárgyakat illeti, eleinte a matematika, a történelem, a magyar nyelv és irodalom, valamint az idegen nyelvek jöhetnek reálisan számításba, ide értve a nemzeti kisebbségek nyelveit is, később elvben valamennyi felvételi tárgy. - Az Alapítvány e lehetőségek elnyeréséhez pályázatokat hirdetne meg a szóba jöhető legtágabb körben.

Mivel egyértelműen nemzeti érdek testesül meg az ügyben, joggal remélhető támogatása minden lehetséges szinten, vagyis a közvetlenül megcélzott rétegekben éppúgy, mint a távlatosan gondolkodó elitben, a pedagógusok körében vagy a mindenkori kormányzat vezetésében és apparátusában. Ez a valószínű tény meghatározhatja a szerveződés sikerét, nagyban segíti annak szakmai, erkölcsi és anyagi alátámasztását, sőt, magát a gyors és hathatós szerveződést is.

Egyes csoportokat támogató, továbbtanulást segítő alapítványok ma is működnek, ezt csak üdvözölni lehet. A probléma generális kezeléséhez azonban nagyobb méretekre és teljesebb áttekintésre van szükség.

Az elképzelés részletesebb formába öntése, elveinek tisztázása, gyakorlati elindítása - erre alkalmas és vállalkozni kész szakemberekből álló előkészítő bizottság dolga lenne. A Bizottság megfelelő egyeztetések után alapítóként felkérhet közismert személyeket, akik megfelelő szellemiséget és súlyt biztosíthatnak a kezdeményezésnek, garantálva annak megfelelő irányát, és igazolva hitelét az Alapítvány minden lehetséges partnere - kedvezményezettje, munkatársa, támogatója - számára. Hasonló szerepet remélhetünk a védnökséget vállalóktól: ők nem döntéshozóként, hanem olyan tekintélyként állnak az ügy mellé, akik erkölcsileg igazolják a tevékenység céljait, nevüket kölcsönözve hozzá. A lehetséges „válogatás” igen-csak széles körű, amennyiben szóba jöhetnek a jelenlegi és a korábbi közjogi méltóságok, a még élő oktatási és kultuszminiszterek, államtitkárok, a NÉKOSZ jelentős pályát befutott személyiségei, elismert művészek és tudósok, neves közéleti személyiségek, meghatározó - és támogató! - intézmények, szervezetek delegáltjai, rektorok, parlamenti felelősök, médiumok vezetői. A felsorolásból néhány kiemelés: MTA, önkormányzatok, szakszervezetek, Ma-

gyarok Világszövetsége, egyházi méltóságok, Magyar Kulturális Szövetség, MTV, illetve a hátrányos helyzetűek különböző érdekképviselői szervezetei, esetleg pártok politikusai, főként akkor, ha több irányzatból vállalkoznak erre. Nem szabad elfelejtenünk a diákszervezetekről és a lehetséges szponzorokról sem.

Ami a forrásokat illeti, kezdetben biztosan nem mellőzhető az állam anyagi támogatása: részint költségvetési tételként az MKM fejezetében, részint pályázati úton állami vagy regionális közalapítványoktól, netán az Országos Foglalkoztatási Közalapítványtól stb. Reális lehetne forrásokhoz jutni vissza nem térítendő hitelek formájában, nonprofit gazdálkodásból, világbanki vagy más fejlesztést célzó pénzekből, talán a PHARE programból. Szükséges volna a szakszervezetek és önkormányzatok hozzájárulása, az egyéb szponzorok pedig a bankok és biztosítók, üzletházak, világcégek, más alapítványok és egyéb intézmények, valamint magánszemélyek - köztük az idegenbe szakadt magyarok - közül kerülhetnének ki, megfelelő hírverés után, elérve az adókedvezmény megítélését.

Kísérletileg néhány körzetben elindítható lehet néhány száz fő számára a tevékenység az ország kritikus helyzetben lévő pontjain, viszonylag kevés pénzből: 5-10 millió forintból, sok önkéntes felajánlással. A folytathatóságához - akár tízezres diáklétszám felkészítéséhez - évi ötszázmillió nagyságrendben elkölthető forrás elég volna a későbbiekben. Ez egyelőre felületes becslés, de nem sok benne a túlzás. Mindenesetre a várt eredményhez képest, hogy évente néhány ezer olyan diák is beiskoláztassék, akinek az Alapítvány segítsége nélkül ehhez talán kevés volna az esélye és ereje, ez a „beruházás” rendkívül hatékonyan ígérkezik, főleg ha beszámítjuk az emiatt ki nem fizetendő vagy elhalasztott munkanélküli segélyeket is.

További kérdés a fellépés taktikájára vonatkozik. Ennek alkérdése az előkészítő bizottság összetétele. Szerencsés volna 8-11 fős, önkéntesekből álló testület úgy, hogy nem köztisztviselők volnának többségben, bizonyos mértékig képviselnék a fiatalabb korosztályt, a női nemet, a kistelepülési tapasztalatot, a modern technikai lehetőségekre vonatkozó szakismertet, az alap-közép-felsőoktatást, a nemzetközi kapcsolatokat, a médiumokat és legfőképp a hátrányos helyzetűeket. Jó esetben részint ők adnák az Alapítvány minimális szervezeti apparátusát utóbb a normális működéshez. - A fellépés taktikájához tartozik az előzetes személyközi és „politikai” egyeztetés is, ami egyebekben a hangszerelést és az image-választást befolyásolja, és sok múlik ezen a forrásgyűjtéskor is. Egyébként életrevalónak látszik az az ötlet, hogy a sajtóban röviden meg kell hirdetni a programot, felsorolni a nevüket adó és alapító személyeket a hozzájárulásukkal, rögzíteni, hogy kitől igényelt és kitől kapott eddig támogatást az Alapítvány.

Ha megvalósul az elképzelés, egyik legnagyobb hozadéka a ma sokszor éles ellentétben álló irányzatok demonstrálható és hatásos együttműködése lesz. - Egyelőre megoldatlan a névválasztás nemes feladata is, ebben szintén az alapítók döntenek, illetve a javasolt kuratórium foglal előre állást. Javaslatot tennie azonban módjában áll az előkészítőknek. Lehetne talán éppen Érintkezés Alapítvány Fényes Szelek (vagy SZÉL) Alapítvány, esetleg Másképpen Lesz Holnap Alapítvány - a továbbtanulásért (a Továbbtanulásért). „Mobilitás”. „Tenger”. „Értől az Óceánig”. - Nem ezen múlik.

NEVELÉSFILOZÓFIAI TÉZISEK KÉRDŐ MONDATOKBAN

(Az alábbi szöveg talán nem bolond beszéd,
de nincs benne rendszer. Gondolom, hogy majd lesz.)

1. - Hogyan vezethető le a társadalmi célrendszerből a nevelésfilozófiai célrendszer? Következik-e egyáltalán? (Párhuzamosan futó társadalmi célrendszereknek hogyan felelnek meg a nevelésfilozófiák párhuzamosai?)
2. - A tanulás mindenképpen tartalmaz kényszer-vonatkozásokat: életkori sajátosságtól, gazdasági rászorultságtól, szociális helyzettől, versenykényszersztől, értékorientációtól és egyebektől függően. Mit tehet a nevelés az innen látható érzelmi szakadék áthidalására?
3. - Vannak-e a tanulóközösségeknek (iskolai osztály, tanár-diák páros, szülő-gyermek reláció stb.) olyan vonásai, hogy saját identitással legyen érdemes gondolatilag felruháznunk, mely a módszertani közelítés számára is releváns tanulságokkal jár?
4. - A nevelő mint vezető. A demokrácia mikroszintjei és rejtett dimenziói a nevelő-diák viszonylatban. Ha a nevelőválasztás szabadsága mindenképp korlátozott és a tanári vezetőszerep sem iktatható ki, milyen szerep-értelmezés az, amely mégiscsak demokrácia-konform lehet következetes vállalása esetén?
5. - A tanítás és nevelés kapcsolatában a módszer hogyan függ a tárgytól? (Nem pusztán tanulási, tanítási vagy nevelési módszerről van szó tehát.)
6. - „Tárgya”-e a nevelésnek a „neveletlen” (nevelésre utalt...?) ember? Lehetséges, hogy határozó-fogalmaink nem képesek megragadni ez idő szerint e reláció lényegét?
7. - Hogyan rendelhető hozzá az autodidaktikához az önnevelés? Csak ahhoz hozzárendelten létezik?
8. - Az élethosszig való tanulás életformává alakulásához hogyan járulhat hozzá a nevelés? Az élethosszig tartó nevelés implikálja-e a nevelőtől való függőséget? Szükséges-e az állandósuló tanulás-önképzés-átképzés közegeiben állandósuló nevelés? Lehet-e és szabad-e, szükséges-e nevelni a felnőtteket? Kiváltható-e esetükben önneveléssel az ideológiailag és alkotmányosan is (történelmileg, ez idő szerint) aggályos állandó nevelés („átnevelő tábor”)?
9. - A jelentős ellentétes tendenciák hatása, tükröződése a nevelésben, illetve befolyása e tendenciákra. (Ezek olykor merev ellentétek, máskor egymással összeegyeztethetők, sőt, két oldala ugyanannak az egésznek. Elsősorban a hagyomány - modernség, nemzetiség - globalitás, helyi - országos, vidéki - városi, egyén - kollektíva, erkölcs-érték-érdek viszonylatok kapcsán kibontakozó tendenciákról van szó.)
10. - Élmények és értékek szerepe a nevelésben. Integrálható egyéni élmények előfeltételezettsége a nevelhetőségben?
11. - Csúcstechnológiák azonosíthatósága a nevelésben: létezhet-e adaptálható nevelési csúcstechnológia?
12. - Nevelési korlát-e az információs robbanás? A műszaki csúcstechnikák felhasználhatósága a nevelésben, illetve a man-machine systems nevelélméleti vonatkozásai.
13. - A társadalmi esélyegyenlőség, az igazságosság, az általános polgári-emberi jogok érvényesíthetőségének szempontja a nevelésben. (Úgy is mint egyik fő fejezet címe.)

14. - A nevelés „haszna” és „értéke”. Társadalmi megtérülési esélyek és a rövid távú rentabilitás feszültsége.
15. - Avulás és erkölcsi kopás a nevelésben: mi az, ami megmarad? Ami nem, hogyan változik, milyen humánus eljárás létezik általánosan a váltásra? (Például a tudás átadása után mi lesz az idős mesterek sorsa? - E kérdés általános megoldatlansága nem csupán anti-humánus gyakorlatot szentesít, hanem mesterségesen is gerjeszt nemzedéki ellentéteket, gátolja a szerves technológiai fejlődést: korlátozza az innováció bázisát és zavarja a tudás átvételét, egyáltalán az együttműködő humán kapacitások érintkezését zárlatossá teszi.)
16. - Van-e a nevelésnek esztétikája? Ha igen, hogyan függ össze az etikai princípiummal?
17. - Betöltheti-e a hiányzó láncszem szerepét a nevelés a szellemi tőke és a tőke humanizálása között?
18. - Van-e a nevelésnek piaca? Ha nincs, milyen lesz? - Az államosított nevelésből hogyan lesz társadalmiasított?
19. - A nevelés egzisztencia-függése. Hogyan függ a nevelés folyamata és sikere a nevelő (és a nebuló) egzisztenciális feltételeitől?
20. - A személyes példa, a követhető minta, valamint a nevelők kinevelésének kérdése újabb koronként. Mit lehet-szabad-kell kipróbálni és mit tilos: a módszerekben, a tárgyi, közösségi, gondolati és érzelmi tapasztalatban?
21. - A nevelés története mennyiben azonos az ideológiák, illetve a korszellem-uralkodó szellem történetével az egyes társadalmakban: az autarkia és a nemzetköziesedés viszonyai közt?
22. - A nevelés mint formateremtés: humán kísérletek, közösségi formák bevezetése, magatartási és cselekvési minták kínálata; „a módszer” szocializálása stb.
23. - Létezik-e nem-nevelés - vagy csupán a nevelésnélküliség spontaneitása volna az?
24. - Hogyan illeszkedik a nevelés elveibe a tolerancia mint eszköz és mint cél?
25. - A nevelés formális jövőorientáltsága és rejtett idősíkjai. Szociális utódgondozás?
26. - A nevelés mint a szocializáció intézménye, illetve mint a humán vagyon sajátosan működtethető része.
27. - A változásban lévő személyiség társadalmi minősítésének és szaktárgyi értékelésének nevelési eszközei.
28. - Okozhat-e kárt nevelés? (Neveléssel okozott kár rehabilitációs esélyei.)

„Lírai fejezetek”:

- A) - A tantárgyi számonkérés pluralitása - szükség szerint?
 - B) - A nevelő utópista realizmusa - a szórakozott pedagógus?
 - C) - A nevelés - és feltételes transzcendencia-szükséglet?
- (stb.)

HA VOLNA EGY BÉKEEGYETEM

(Tézisek a „Világbéke” Egyetem ideájához)

Ha volna legalább egyetlen közös tétele a világ vallásainak, amelynek szellemében a nem hívőkkel is egyetérthetnének, talán így hangoznék: „Béke velünk.” E transzcendens jókívánság nem ritkán az evilági létre is kiterjed, sőt előfordul, hogy az egyéb hitek kiátkozását is felfüggeszti - amint azt az emberiség nagy történelmi vakációi is bizonyítják. Az ördög ügyvédjei útján közbevetőleg megjegyezheti, hogy történelmünk egyébként is meg-megújuló békeharcok sorozata, mit akarunk még. Tényleg föld alá kényszeríti az álmodozást a frissen nyugalmazott tábornokok fogadkozása és pátosza: mindannyian a békességnek szóló eskütétellel kezdik civil pályafutásukat. Az ő számukra máris kitört a világbéke, ám mindig csak a végkielégítést követő napon. A sorkatonák várjanak sorukra, van idő, nem marad el a végítélet, s van még hely a nézőtéren. - Hogy a békében nagy üzlet van, azt azért máshonnan is tudni lehet. Megnézhetnénk magunkat a békebeli hétköznapiakon, ha nem igazolná vissza lelkiekben gazdag törekvéseinket a gazdaságosság. Élelmes orgánusok ehelyütt azonnal replikáznak: éppen attól reális a mai békeközvetítő, a békét inkább csak távolról üzengetős helyzet - szemben valamiféle ideállal -, mert „ez viszi előre a fejlődést, betörők nélkül itt nem volna mozgás”. Megoldatlan problémája azonban a tudománynak, hogy ezt nyíltan, kiegyensúlyozott hangon közölje a tudatlan, tudománytalan néptömegek szemébe nézve. - Mert mit is kezdjen a magasan kvalifikált elme, ha túl van már mindenben, a földhözragadt szellemű sokaság naiv békevágásával, mely unos-untalan előjön valahonnan, aztán minden eredetiség nélkül felmagzik - „ehhez értenek!”. És annyian vannak, hogy ezen sokszor már a háborúk sem segítenek. A modernség ugyan oldani látszik ezt a feszültséget, amennyiben a zöm kezdi oly mértékben racionalizálni saját magát, hogy nem ér rá a jövővel foglalkozni az effektív jelen hatása alatt. „Háború vagy béke? Nem is olyan jó kérdés ez.”

Kétes arany szabálya a világnak - igaz, csak fontos ügyekben -, hogy „aki meg akarná tenni, az nem teheti, aki pedig megtehetné, az nem akarja”. Kell-e nekünk például olyan egyetem, ahol az oktatás tárgya a béke maga, ennek szakemberei készülnek az életre, és a képzés ilyen szellemben folyik a legszélesebb nemzetközi támogatással? Van ennek értelme, vagy délibábnak is túlcukrozott lányregénynek is vadregény? Minek infantilisabbá tenni a köztudatot, amikor nagyobb tételekben betervezik a háborúkat a Föld tekintélyes gyógyszergyárai? Mi lesz távoli népgazdaságokkal, ha a nehézipart előre nem látható traumákra kell felkészíteni a hadi megrendelések *csökkenésével* (fogytán a lőszerrendelés!)? Egész alap kutatások mennek veszendőbe, munkahelyek szűnnek meg, elenyészik a privatizációs bevétel, családok bomlanak fel, barátságokat ural el a gyanakvás légköre, a tőzsdepaloták úgy kiürülnek, mint a vásárcsarnokok a fizetés előtti nehéz napokon. Ez a látvány bizony sehová sem csalogatja a turizmust. Megindul a csempészet, a feketegazdaság soha nem látott viharfelhői borítják el a szabad piacgazdaság kék egét. Emberéletekbe kerülhet. - Ilyen körülmények között nem sok vitának marad hely. A legtöbb új az erőszakos cselekményekre adott válaszból születik, kezdve a betörésektől a kemény anarchistákig, rendszeresebben pedig a diktatúrák gyakorlataig, amely máskülönben oly kedves témája a bölcsészkarai disszertációknak mint *elméleti kihívás*. Mi más ösztönözné hát a fejlődést, ha nem a pofonok?

Talán az ízlések

- mondhatnánk bizonyos félszegséggel, azt is hozzátéve, hogy „a fejlődés” egyébként sem szokott megállni, ahogy az írva van. Ha a jóérzésre hivatkozni nem is ajánlatos ma társasági alapon, jó ízlésére minden házigazda büszke, s akkor legalább a maximákra illik valamennyi-

re tekintettel lenni. A nagy francia jelszavakra gondoljunk vagy az emberi jogok díszkiadásaira. A nyitott társadalom sem lehet pusztán évekig tartó performance. Laboratóriumiilag az is elképzelhető, hogy nem vagyunk tévedhetetlenek. Például annak megítélésében, hogy két háború között mi és miért folyik, hogyan kell értékelní a mennyiségi mutatókat, hány dollárba kerül egy csecsemő, amíg jó hazafivá serdül, ha fiú, illetve megfelelő szorzóval csökkentetten, ha lány - úgy is, mint ápolónő. Természetes dolog, hogy ezeket a számokat ötévenként át kell tekinteni. De mi van, ha nem elsősorban ezek a számok írják a történelmet, akármennyire beleélte is magát ellenségkereső realitásérzékünk? Lám, milyen sikereket aratott az intelem, hogy „ha békét akarsz, készülj a háborúra!” Az atomháború közvetlen veszélye múltán sincs ok a kétségbeesésre: vannak helyi csetepaték, polgárháborúk, terrorista reneszánsz, maffia-globalizmus, kémtevékenység, UFO-szindróma, mind-mind a tartós béke korlátai. Úgyhogy maradnak a világnapi megemlékezések békeügyben, és más szavakkal ugyan, de tartja magát - változó szereplőkkel - az ideológiai harc. Mégis, nem sok azért az identitásálló belső ellentmondásból? Nem éppen ez gátolja lényegileg azonosságunk kibontakozását? Egész sor kellemszedő társasági lény ontja évszázadok óta paradoxonjait az emberről, amely önmaga legfőbb ellensége, egyidejűleg kigúnyolván mindazokat, akik komolyan veszik, hogy lehetne ez máshogy is. Aki másképp gondolja, arról hamar kiderül pipogyasága, púpos, középszerű, felszarvazta a felesége, már kora gyermekkorában sem merte ellopni az anyja pénztárcáját. Közel a választásokhoz persze jó dolog a béke jelszavaival operálni, kell az a nevesincs választónak, mint a kenyér. Vagy mint a tűzijáték. Aki ezen felül is békéről beszél, az első fokon naiv álmodozó, másodfokon beteges fantasztá, harmadfokon, ha megéri: szélsőséges demagóg uszító. (Korábbi kijelítéssel: felforgató elem.) - Az emberek persze szeretnék a békét, de főleg a társadalmi békét nem könnyű elképzelniük, még John Lennon nyomán sem. Ki beszél itt jó ízlésről?

Mi haszna a békének?

- kérdezi az egyszeri politikus. Visszakérdezhetnénk, ha visszakérdezhetnénk, hogy mi haszna a békétlenségnek? Hogy tudja-e, a békének nem csupán a háború az ellentéte, hanem általában a békétlenség, viszonyaink összes új és átörökített betegsége minden formában? Ahogy igazából a béke, ha világra jönne, a társadalom saját nyugalmaából táplálkozna, - Ugye, az is csak egy a tartalmatlan általánosságok közül, eléggé le nem értékelhető frázis, hogy „társadalmi nyugalom”? Nem is szeretik az ideológusok, akik szakmai féltékenységgel tekintenek minden elméleti „másságra”, amelynek igazáért tömegek küzdenének meg szívesen. Különösen, ha nem olcsón népszerűvé vált eszméről, hanem pozitív alapérzések felszínre hozataláról, tudatosításáról és hosszú távú programba való beépítéséről volna szó. Ennek során konstruktív, új eszközök kidolgozására maga a népfeltség kéri fel, de kivált a társadalmi egész számára nincs hozzá vezető királyi út.

A társadalmi nyugalom csupán azt a mozgásállapotot jelentheti, amikor a konfliktusokat fel lehet vállalni, mert nem abszurd viszonyok közt lépnek fel, semmi sem leplezi el lényegüket, és megoldásuk is reálisan felvázolható közösségre és személyre szóló felelősséggel. Ehhez az állapothoz a munkamegosztás és a javak elosztásának olyan mechanizmusa és szintje szükséges, hogy a *polgárok* az elemi javak napi megszerzésén túl szellemi „főlősleg” megtermelésére is képesek maradjanak. Hogy ne a triviális létviszonyok kisszerű fondorlatai merítsék ki gondolataikat, idegeiket és valójában anyagi forrásaikat, hanem az elemek természeteségével építsék ki szövetkezéseiket, kényszer és előítélet nélkül, mert úgy eredményesebb és különben mozgalmasabb is az életük. Ezenkívül nyugodtabb, mert biztonságosabb, messzibbre tekintő, méltóbb, igazabb, folytathatóbb. A látszatért, hogy a nyílt vagy rejtett erőszak légkörében van a folytatás, fejlettebb erőszakra is képes az ember, „hogy meglegyen a nyugalma”. Hivatkozásul mindig ott van a rengeteg ellenség. Amelynek épp ő az egyik hivatkozása ugyanerre. Senki sem kezdte, csak a Történelem. - Nem volna tehát mit tenni?

A jó ember utópiája?

A béke lehetőségét udvariasan vagy nyíltan tagadó, esetleg a béke fogalmát visszájára fordító ideológiák közös vonása, hogy az emberi természettel biológiailag, „szociálisan” vagy szellemileg össze nem egyeztethetőnek tartják a konfliktusok tartósan szerves, toleráns, konszenzuskereső megoldási módszerét. Az sem számít kivételnek, ha az örök béke zálogát egyes társadalmi csoportokkal való aktív leszámolásban állapítják meg. Egyes elméletek azáltal vélik fokozni korszerűségüket, hogy ezért a feltételezett képtelen képességéért még meg is dicsérik az embert. Az embert, aki „szembenéz saját magával”, „vállalja magát” gyarlóságaival együtt, tehát igazi. Ha ezt nem tenné, mert nem volnának efféle gyarlóságai vagy le akarná szerelni magáról, akkor nem volna igazi. Vagyis az igazán jó ember a rossz. Aki pedig jó embernek mondja magát vagy akként cselekszik, az eszerint nyilván képmutató, azaz rossz. A „jó ember” csak az utópiákban meg a vallásban létezik. Legjobb, ha nem is akar jó lenni, legyen csak rossz, akkor jó. (Ahogy Pelikán elvtárs - a Tanúban - memorizálni volt kénytelen.) Mindez elég gyakran elhangzik, „bogár a fülben”, bár a szavakat azért meg kell válogatni hozzá. Legegyszerűbb, ha nem is szavak útján rögzítjük magunkban, hanem más kommunikációs eszközökkel és a sikeresnek vélt példa követőjeként. Pénz beszél, kutya ugat, a karaván halad. A pénz olyan kártya, amelynek a segítségével könnyű megmondani, ki a jó és mit hoz a jövő. És mint látható, a békét is meg lehet vásárolni, vagy legalább a békekötést, ha már nagyon olcsó lett az emberélet valahol.

Ne irigykedjünk azért a stratégiai cinizmusra sem, megvan neki is a maga keresztje; napi küszködnivalója, hogy hitelesen el tudja adni magát a tömegeknek. Persze a kritikus hang lekezelhető, lefizethető, elnémítható a jó ízlés maradéka szerint. Az igénytelenség egyenletesen oszlik el, és „jobbára” az elméleti kutatás sem a moralitás mellett, hanem ellene keres érveket, hovatovább az objektivitás kritériumaként. Ebben a gondolati struktúrában a moralitás egyfajta csökevénye a humán neoformációnak. Majd elmúlik. Hogy nem mindenkinél múlik el? Az ilyenek nyilván magukat zárják ki a bajnokságból. Lehetséges, hogy belőlük alakultak ki valamikor a nézők?

És mi, belgák?

És mi legyen azokkal, akik nem érik be a klasszikus szereposztással? Például mire szavazna a nemzetközi diákság, ha megkérdeznék tőle, hogy ezek után kell-e neki békeegyetem? Mit mondana a joghallgató, ha beleélné magát a demokrácia alapelveibe és komolyan venné a történelmet? Hogyan képzelne a filozófus a „felsőbbrendű embert”, ha észlelné, hogy élesen elválnak az utak? Miként magyarázná a szociológus a lehetséges jövő elméleteit a társadalmi szakadék globális kiterjedését érzékelve? Le tudna-e számolni a lappangó fajelméletekkel a medikus, ha ráhelyezné a földgömbre a halandósági térképet? Milyen eszmék iránt rajongana a művésznövendék, ha a szociális érzékenység mindennapos megcsúfolását kéne elszenvednie? Meddig tarthatna ki ortodox értékfelfogások, öncsonkító ideológiák mellett a közgazdász az állandósult ígérek és a büntetés jellegű szigor ellentétében? Mit gondolhatna magában a mérnökjelölt, ha elődei munkáját szembesítené azzal, amire mások újra meg újra felhasználták ötleteiket?

Persze a technikai fejlődés nagy ívű, a termelés volumene jellemzően meghaladja növekményben a szaporulatot, pozitív példák egész sorát lehetne említeni. Csak hát ezek a pozitív példák lassan és furcsán terjednek. A javak nem egészen ott bővülnek, ahol igazán szükség

lenne rájuk, és még csak nem is egészen ott, ahol megtermelik azokat. A technikai haladás kétes eredményekre vezet a környezet állapotában, számos emberellenes terméket bocsát ki. Alapvető szükségletek kielégítésében olykor egyenesen visszalépés tapasztalható. Eltűnnek az olcsóbb gyógyszerek, állítólag az újak sokkal jobbak, amiből csak annyi egyértelmű a világátlag emberének, hogy sokkal drágábbak, és hogy a régiekhez legalább hozzájuthatott. A konfliktusok pedig élesednek. Eközben látnivaló, hogy a lehetőségek éppen technikai vonatkozásban közel sincsenek kihasználva, és hogy ez a jelenlegi viszonyok közt okszerű, akkorák az érdekellentétek. A nagyvilág érdekegyeztető mechanizmusai nem jutottak túl a kamarillapolitika általánosításán, a titkosság fokozódásán a nyilvános információ korában. Végképp nem megnyugtató perspektíva, hogy a multinacionális vállalatok majd helyettünk is gondolkodnak. Ha ez volna az érdekük, akkor sem volnának rá képesek, főképp erkölcsileg nem. A lényeg mindenesetre az, hogy a „világtársadalom” mint társadalom nem tud kielégítően tovább szerveződni. Nem kifejezetten „a nemzeti korlátok” miatt, hisz azonosító jegyei mindenkinek vannak, hanem mert a munkamegosztás autonómiái gátoltak, az emberek különféle szintű közösségei nem férnek hozzá a szükséges közvetlenséggel saját konfliktusaik megoldásához. A valóságos kontroll nélküli átalakulásban világszerte szétzilálódott a kollektívum, felkészültségünk ellentmondásokkal terhelt. Szinte csak a multiknak maradt szerveződési esélye, s ez önmagában hatalmasan növeli a feszültséget mindenütt. Ha a multik nem akarják, akkor is fel fogják idézni emiatt a diktatúrák korát. Egyes térségekben ezt gyaratósításnak fogják mondani. A szóhasználat lehet avult, de a viszonyok még nem avultak el annyira, hogy az emberek ne emlékezzenek rájuk. Különben a „nemzetekfelettség” legnagyobb problémája felülről-szervezettsége. Ha spontán történhetné, ahogy a gazdasági együttműködésben van is már jelentős regionális múltja az ilyen törekvéseknek, akkor senki sem nevezné nemzetekfelettinek, mert nem állna szembe a nemzetekkel. Ahogy „egyénekfelettit” sem mond senki olyan csoportokra, amelyek elismerik az egyének jogait. - Mostanra azonban az emberek és közösségeik értékválasztása is önellentmondássá vált. Vélhetnénk, hogy ez az átalakulások természetes velejárója, ahogyan a múltban is az volt. A kérdés azonban főleg a perspektíva soha nem látott hiánya miatt ennél bonyolultabb. Ha ez csupán felszíni jelenség volna, akkor is súlyos tény. De a jelenlegi korszakváltásban a régi értékekből nem a humanisztikusabbak és a dinamizálók, hanem a primitív indulati elemekből építkezők maradnak fenn leginkább, míg a fontosabbakat szinte lehetetlen megőrizni. Az „új értékek” pedig mintha éppen ezzel a tendenciával harmonizálnának, közülük sem a valóságos munkát és képességet feltételezők találnak követőkre. A következményeket minden pillanatban elszenvedik a tömegek, a látszatközösségek sokasodnak. Az értékek válságával együtt mindez nagy-nagy emberi elfojtásokra utal - a javak soha nem látott bősége idején.

Mi kell a perspektívához?

Kinek volna érdeke a folyamatos válság? Valóban tudják-e a döntéshozók, hogy mit cselekszenek? Senki sem felelős, mert senki sem ezt akarta? Különben is, maga a köznép felelős saját bajaiért, csak bajos dolog megmondani neki? Ha a felelősségben még talán szívesen osztoznának is odafent, a döntésben már kevésbé, mert akkor a javakon is másképp kellene osztozni? De mit lehet így elérni a javakkal? A személyes perspektívát, légüres térben?

Hogy mi kell a perspektívához és mennyibe kerül, azt nem lesz könnyű megválaszolni. Arról azonban lehetnek elképzeléseink, hogy számos jelenség elzárja a jövő felé vezető utakat. Míg a tanulságok feldolgozása elvezethet a deficitmérséklő politikák megerősödéséhez, amelyek legalább tervezik, hogy meghatározó elemük lesz a többség aktivitására támaszkodni, valamint a minőség tudatos választása.

Ha nemcsak központilag szabad kísérletezni, akkor egyfajta kompromisszumként is ajánlható kísérlet lehetne a Békeegyetem. Mire menne eszmeiségével a nemzetközi közvélemény, mennyit „profitálna” belőle az egyetemes szolidaritás? Vagy mit hoznának felszínre az intézményhez kapcsolódó kutatóbázisok, diákműhelyek, információs vertikumok, szervezeti-szövetkezési megoldások, értékalternatívák, milyen anyagi és szellemi források tárulnának fel a rejtett kapacitások tartaléksorából előlépve? Tanulságos lehet, hogy valóban létezhet-e olyan professzionalitás, amely a haladást és a békét egymás feltételeként veszi tényleg komolyan, nem állítja szembe őket alapértékekkel. Amely csakugyan elszánja magát egy jobb értelemben vett egyensúlyi állapot meghatározására, a békés természetű növekedési tényezők azonosítására, alkalmas együttműködési formák tesztelésére. Eredmény rövid úton nem remélhető. Rövidebb út viszont nem lesz. Az egyetem létezésével azonban kínálkoznék valami, amire érdemes odafigyelni, amelynek minden részeredménye szenzáció. Ha ez folyamatossá válik és elég sokan kapcsolódnak be legalább érdeklődőként, az előbb-utóbb hatással lesz a kormányok érintkezésére, az alattvalói tudat görceinek oldódására. Az egész visszacsatolható lesz a kezdeteihez. Jobb híján úgy is hívhatják idővel a reménykeltésnek ezt a technológiáját, hogy perspektíva.

„Tudsz jobbat?”

Ezt a kérdést azzal a bizakodással szokták feltenni, hogy *nem*. A létező világok legjobbjában sem feltétlenül érzik igazán jól magukat csatlósai, viszont ennyire félnek a bizonyosságtól, hogy lemaradtak valamiről. Szemükben a béke ideája a létező utópiák legrosszabbika, ha ezt publikálni nem is merik az ellene álmodozók, hisz ők is a piacról élnek. Az egész olyan előttük, mint egy elméleti giccsparádé: hűlt eszmék langyos szintézise, a gyengék (szóval „a férgese”) örökös siránkozása, a senkik mentsvára, a bornírt ötlettelenség felmagasztalása - és mindez olyan fenyegető. Amellett nincs is háború, csupán a propagandisták produkálják magukat. Az a béke, ami most van. Nem kell itt nyugtalanságot szítani hitegetéssel, mintha valami másra is lehetne kilátás a kialakult játékszabályokon és hierarchián kívül.

Másfelől emlékezhetünk: a hidegháború nem is tagadta, hogy szívesen felmelegítené régi élményeit. A fegyvereladás révén sokgenerációs csúcstechnikák másfajta rajai árasztották el a politikai törésvonalakat és hétköznapijainkat. A Sors, ez a rossz kerítőnő a legradikálisabb fundamentumoknak nyitott tért az elmúlt fél évszázadban az általános nyitás keretében. Nem véletlen, hogy túl komoly béketörekvéseket „mégsem” hozott felszínre a szünni nem akaró megannyi békekötés. A nagyhatalmi provincializmus könnyen nézi le a helybelieket saját levetett gönceiben viszontlátva. Mi, akik a létezés kisipari és multinacionális-alkatrész-bedolgozói formáit egyként gyakoroljuk, megállás nélkül kísérletezünk magunkkal - kvázilaboratóriumi feltételek közepette, és feltétel nélkül követjük „a” normát. Korunk szellemképes vevőkészülékei betöltik a játékteret, a bennünk támadó úrt, a képernyők magabiztosan árnyékolják le rólunk szomszédainkat. A normákért - amelyeket új gondolatok helyett sugall az, elszabadulni látszó techno-drive - senki sem vállalja a felelősséget. Van-e annyi tartalék tanulsága előéleteinknek, hogy a számonkérés indulatait könnyebb megelőzni (konszolidációval), mint túlélni? A nemzetek közötti konfliktusok barátságos feloldása kevés az üdvösséghez, nem is sikerülhet a belpolitikai, a társadalmi mélységekből eredő rengések csillapítása nélkül. Borzalmas, de alapvető igazság, hogy „a háború csak véres hányás.” - Hogy „mi a teendő?”, nem véletlenül újra felvetődő kérdés minden korokban: az előzőkben csupa félsiker rakódott a korábban elfekvő félsikerekre. Hívhatnánk történelmihumusz-képződésnek is, hisz az eddigi felhalmozás lényegéhez tartozik. Mindenekelőtt a társadalom és alkotóinak saját békéje kell, amit csak felemás módon tudott szolgálni valamennyi társadalmi szerződés. Nem volt jobb ezeknél, nem is lehetett. Ne is legyen?

A béketűrő ember gazdaságossági elvárásai

Amikor délkelet-ázsiai erdőtüzekről hallunk, sokak lelki monitorján belép a mocskos parasztok tömege, amely így akar földhöz jutni, hogy azon sanyargathassa magát tovább és túlzsaporodjék, még talán a biztosítók kegyeire is spekulál. A műholdfelvételek azonban olyan szervezettséget mutatnak, hogy nemzetközi társaságok aktivitása sem kizárt az ügyben. Nem nagyon jóindulatú feltételezések szerint nekik a faárak emelkedése, az új területek megszerzése, a fa gyorsabb szárítása, valamint szintén a biztosítási manipuláció lehetne az érdekük, és talán az önmagát egyébként is elűzni hajlamos öslakosság e mobilitásának felgyorsítása. - A béketűrő ember régóta él abban a hiszemben, hogy még leginkább becsületes és szorgalmas, bár értelmes lénynek érdemes lennie, ha nem is szereti mindig a dolgát napi körülményei, az ínség, megaláztatás és monotonia közepette. A gazdasági élet más szereplői nagyon szigorúan veszik a megtérülés szempontjait, részint közvetlen megélhetésük miatt, részint tevékenységük folytathatósága okán. Mondhatni, hogy (szépítőgető kifejezéssel élve) a munkavállalót és a munkaadót egyaránt valamiféle kényszerűség hajtja egymás felé. Tárgyalási pozícióik azonban igencsak eltérők. A sokszorosan tendenciózus statisztikák ellenére a jólétiség szférái egyre nagyobb részét kerülik el az emberiségnek. A modell ugyanis ilyen általánosságban követhetetlen: sorolhatjuk a meghatározó különbségeket és akadályokat a felhalmozás ősforrásaitól és az egyes társadalmi-kulturális alapok eltéréseitől - a nyersanyagok, a humán tartalékok és az értékek világának kimerüléséig -, nagy térségek és eltagadott személtlerakófalvak túlterhelése közben. Az űrben a modell ugyan a szellem szabad szárnyalásaként kereng, és majd nemsokára mindenki megtalálja a maga számítását, de ezt a szöveget túl sokszor és túl sokan hallották már, még az emlékezet információ-robbantásos erkölcsi kopásának időszakában is. Az ellentétes tapasztalatokat és az ezekről szóló jelzéseket nem lebecsülni és megbélyegezni kellene, hanem feldolgozni. Az emberek igen nehezen élnek mások elvárásai szerint, ezt épp a liberális demokrácia tudatosította leginkább. Az agyak népvándorlásszerű átmozgatása azonban akkor sem közönséges manipuláció, ha ma már minden eszköz adott hozzá. Nem szent ugyanis az a cél, amelyet nem láttak be és nem sajátítottak el az emberek, hanem több-kevesebb megfélemlítéssel, stigmatizálással, egymás elleni kijátszással, másutt ráígéréssel együtt közöltek velük hatalmi csoportok. A nagy folyamatok ritkán szólnak meg árnyalt stílusban, ugyanakkor rendkívül érzékenyek minden más hanghordozásra. S ha az erősebb oldal a maga gyengéit az „emberek vagyunk” mindent ütő, szokott fordulatával magyarázza, akkor legalább azt bocsássa meg, hogy a gyengébbik oldalon viszont egyenest az emberek napi megélhetése a tét, bármilyen alacsonyrendű is ez fentről vagy akár a piaci zsigerek alapján megítélve. A kiszolgáltatottabbak mint jogait védő másság, vagy ha nyomasztó többségben vannak, akkor mint függetlenségi mozgalom is figyelmet érdemelnek. Am követelhetnek is.

Ha nem fog megtérülni a becsületes munka nagy tömegek számára, és emberek milliárdjai veszítik el egyéni arcukat az örökös idomulás és szüntelen hajsza közben, akkor ami megmarad belőlük, önművelésre képtelen egyed, annak még fizetésemelés után sem marad elég veszténivalója. A demoralizálódás sokféle negatív szerveződési formát hívott életre a történelemben. Nehéz volna a növekvő feszültségeket oldani tudó forradalmat elképzelni korunkban, erőszakmentes kitörésként az eltorzult vagy bővliként hamisított perspektívából. Bárki megsejtheti, hogy ha végleg döntetlen maradna az evilági játék, akkor az mégiscsak eldőlné végül egy senki által nem kívánt irányban.

Milyen volna egy globális társadalmi szerződés?

A különféle szinteken megkötött társadalmi szerződéseket sohasem hosszabbíthatja meg egymagában a konszolidált fejlődés látszata; a részint spontán, részint túlhajtott globalizáció pedig új módot igényel a tágabb körű megegyezéshez. Mégis aligha jellemzi bármi jobban állapotainkat annál a ténynél, hogy e gondolat népszerű felvetésekor is eszméletlen távolságokban vagyunk egymástól: nemzetek, társadalmi csoportok, szellemi-politikai-kulturális irányzatok. Ez a közmegegyezés nem lehet *az* a „közmegegyezés”, sem *amaz*. Először is jó előre tudnia kell róla minden érintettnek, hogy hallathassa ő is a hangját. „Ki mondja meg”, hogy kik az igazi érintettek? Ismét csak egy meg nem válaszolandó, felettébb prózai kérdés? El kellene már jutni az elemi belátás azon antifasiszta nivójára, hogy van egy mindezeknek elébe vágó triviális kérdés, mely egyben válasz is: *Ki nem volna itt érintett? Csak nem szorgalmazzuk a világ érinthetetlenének egyesülését, ahelyett, hogy megszólítanánk és beszélni hagynánk őket?*

Ha egyáltalán szabad *hallgatólagos* előfeltevésekkel élnünk, akkor az az *emberek egymás közti jogegyenlősége* mint automatikus követelmény bármely kiindulásnál. Sőt, a *létfeltételek veszélyeztetésétől való tartózkodás elve* is minden olyan esetben, ahol közvetlenül vagy közvetve az emberi felelősség megállapítható. Ez utóbbi hiányában az egyébként természetes konfliktusok garantáltan elfajulnak a társadalomban. Még akkor is így van ez, ha *például a szociális minimum* sem mindenütt és mindig biztosítható a MOSTANRA KIALAKULT VILÁGRENDBEN, sőt olykor fogalmi körvonalazása is heves „elméleti” ellenállásba ütközik, egész iskolák jó hírét kockáztatva. Mert ugyan mit mond a jogegyenlőség a gyakorlatban, a jóléti társadalmiság gondolatán is túljutott *piaci arisztokrácia* és a vészes nincstelenségben saját magát is alulmúló *világtömeg* relációjában, miközben mindkét pozíció örökletes, s hovatovább „eredendően” az? Meggyőződésünk, hogy a Föld eltartóképessége kétes hivatkozási alap. Az emberiség tartja el saját magát - vagy sem - bolygónk ökológiai bázisán. Az erőforrás-allokáció mindig kérdés, nem megkerülve azonban a felhalmozás és fogyasztás módját sem. Pusztán technológiailag ugyanis jelentősek még a tartalékok, s a fejlettnak mondott térségekben megelőzhető a fogyasztás erőszakos korlátozása. A humánus célból való közös előre-gondolkodás kiiktatása viszont már a technikával és a nyomorszintek türelmével való visszaélést bizonyítaná. Lehetséges, hogy egész népek fogyasztási szokásai avultak el végleg (krónikus éhezés közben), de azok sem ismerik a jóllakottság egészséges érzését igazán, akik még nem voltak képesek eddig megvárni, hogy megéhezzenek.

Az egyébként természetes konfliktusok az egyes társadalmakon belül vagy akár nemzetek és régiók között, egyfajta intézményes érdekegyeztetéssel megoldhatók; e vonatkozásban is kétségtelen a gazdaság és a kultúra spontán jószolgálati funkciója. A konfliktusok egy része azonban túlburjánzásra hajlamos mai fejlettségünk: szellemi, termelési, társadalompolitikai és (ne vegyük szemtelenségnek, de:) információszervezési, illetve kommunikációs fejlettségünk adottságai mellett. Így van ez a családi sejtektől kezdve egészen a kontinensek viszonylatáig. E realitásra való reagálásunkban pedig - szintén világjelenség! - sokszor inkább várjuk a csillagok állásából kiolvasható, vagy akár az űrből érkező tudományos megszállóktól remélhető választ, mint - talán kissé gyakorlatlan - józan eszunktől és elhivatottság-érzetunktől. - Vannak eleve globális problémák, amelyek a háztartásokba leszivároghatva fejtik ki hatásukat, máskor fordítva, a helybeliek sokirányú elfoglaltsága révén hatalmas területeket lekötő civilizációs katasztrófahelyzetek állnak elő. Innentől kezdve lassacskán mindegy is, hogy „ki kezdte?”. És ha az intézmények nem a konfliktusok okait, egymással való kölcsönhatásait és alternatív, helytől és időtől is függő megoldásait vannak hivatva feltárni - közszolgálati jelleggel -, akkor a késedelem, amelyre pedig gyakran figyelmeztetnek a váratlan események és a túrt-kategóriás kutatók, egyre távolabbi korokra halasztja a cselekvést.

Tehát mitől volnának békések - valóságosan és tartósan a hétköznapijaink, kasztmentesek érintkezési viszonyaink, csakugyan egyenrangúak, együttműködők és képmutatás nélkül szívélyesek nemzetközi kapcsolataink, ha a béke intézményrendszere felvetésre sem méltó, hanem megvetni és kivetni való téma legszélesebb köreinkben? Amely téma azért elég tág ahhoz, hogy ki-ki eldönthesse: szerinte az utópiák kóbor hitvilágába tartozik inkább vagy a múltba merengés dátumhoz nem köthető, de mindenképp rosszindulatú, úgyszólván „konzervatív” eszmei képződményeihez. Ki akar itt társadalmi szerződést kicsiben és nagyban, és milyent? Nem volna érdekünk a békés létezés, sőt nekünk tényleg valamiféle Mohács kell, mindannyiunknak, és korszerűsített, de félállati hierarchia? Sokan hiszik: állandó békében ugyanúgy megállna az élet, mint ahogy az állandó háború is kiirtaná, s nem volna szavunk többé a csillagos égre.

Ha mégis létrejönne a Békeegyetem

Társadalmi szerződés nélkül? És hol? Milyen néven? Mivel is foglalkoznának ott a diákok? Kik jelentkezhetnének oda, és milyen képesítés reményében? Hogyan működne ez az egyetem, ki finanszírozná, és mi értelme volna az egésznek a béke kezdetleges intézményrendszerének is híjával? - A jóindulatú olvasótól azt kérjük, hogy nyeljen és aludjon rá egyet, valószínűleg álmai nem fogják becsapni. A békeegyetem még „*nincs kitalálva*”, de *tulajdonképpen* bárki (ha nem is akárki!) magától is kitalálhatja a lehetséges válaszok egyikét, s ez benne az igazán jó. Jó indulat. Ha nem tud aludni, mert foglalkoztatva érzi magát, úgy is jó. - Kezdjük a végén: elképzelhető-e másképp a békebeli intézmények rendszerének kiépülése, mint legelején az oktatás ráhangolódásával, az állandó és rendőrségmentes diákmegmozdulásokkal? Ezúttal távol a kábítószerektől és a provokátoroktól, közel viszont a gondolat szabadságához, az adott realitás meghaladásának szándékához és a napi rendes munkához, mely nem különösebben igényli a magamutogató kiáltványok művi emelkedettségét. *A társadalmi előszerződés* tartalma nem is igen vonatkozhatna egyébire, mint a nemzetközi együttműködés kiterjesztésére a béke tárgyában folyó kutatás és oktatás szféráján belül. Ez tág körben megindítva az első tárgyi bizonyítéka lenne annak, hogy a kezdeményezés valóságos. Ami pedig létrejönne, az *a megteremtendő béke első komoly intézménye* volna, s mindenki láthatná, hogy nem csupán tűzszünet van formális békekötéssel - a Nagy Anyakönyvvezető előtti *semmitmondó igenek* bábeli-barabási szójátékai révén. - Játshatunk mi is a szavakkal: béke-világegyetem vagy világbéke-egyetem vagy más legyen a neve - csak kifejezze a világot, a békét és az egyetemet is. A hallgatóság és a mindent eldöntő nagyközönség csak globális értelemben hitelesítheti, teheti hitelképpé a *vállalkozást*. Ha nem érdekli a világ ifjúságát a dolog (a saját dolga), és a társadalmak közönyösen, irigyen, kicsinyesen válaszolnak a béke megújuló-fenntartható kihívásaira, *akkor* nincs is, aki elkezdje igazából. Hiába a legközösebb és legnagyobb érdek, amelynek pozitív túlzásaitól eleve irreális minden félelem, mégis egymásra várunk, meg az alkalmi megváltókra, akik esetről esetre megtalálják fehér lovaikat, hogy mint győztesek vonulhassanak be városainkba, és nyomban meginduljon a készülődés a legközelebbi összecsapáshoz. A napi ügyektől nemigen látható maga az ügy, és szabadságunkból hiányzik a rend. Ez *akkor* sem maradhat ennyiben sokáig.

A béke mint szakma tárgya elsősorban a békés gazdálkodás megszilárdulását (kialakulását?) feltételezi, valamint az életmód szintjén meghonosodó türelmet az emberi jogok általánossága iránt, ezek érvényesülési feltételeit tudomásul véve. Az értelmezések és stílusok biztosan eltérők, de a jóhiszeműséget megtartva ezekből minden lényeges tisztázható a civilizáció humán kiegyensúlyozásáért folytatandó vitákban, elsősorban a tanár-diák, valamint a diákok közötti kapcsolatokban. Ez az érlelési folyamat kiindulhatna az eddigi eredményekből: a

sérelmeket sem elhallgató, de azokat meghaladni kész eddigi tudásanyagból, az időszi és helyi kísérletek tanulságaiból, a technika nyújtotta lehetőségekből, az egyszer volt vagy még fennmaradt mozgalmakból, békekutató és diplomataképző intézményekből. Eközben nemcsak a veszélyforrásokkal, hanem a még alig ismert társadalmi, személyes energiákkal is végre számolni kellene. Végző soron az egyes népek, nemzetek, társadalmak létező vagy múltjából felszínre hozható kultúrája az az erkölcsileg is releváns alap, melyre építeni lehet. Ez a bázis szinte magától értetődően épülne tovább, *hiszen ezért jött létre*, ha az együttműködés irányában határozná meg önfejlődését a soron következő néhány nemzedék. Igaz, ez nem csupán akarat kérdése, de anélkül szóba sem jöhet. A valós koncepció, program és anyagi forrás azonban csak integráns mozgásokat követve képes megszerveződni. Ezért az akaratnak és az előkészületeknek is el kell jutniuk olyan szintre, hogy az érdekek közössége váljék hangsúlyossá, megfelelően a távlati realitásoknak, amelyekért már a jelenkorban fontos a cselekvés. Az elvszerű koordináció az eddigieknél hatékonyabb világgazdaságot, intenzívebb művelődést, emberközeli értékeket, végül újfajta társadalmi stabilitást ígér. Tehát ez nem csupán háborúmentes (és ideiglenes) állapot volna, hanem tartalmi béke, amely főként a hét-köznapiakat jellemzi. És nem szükséges külön álproblémákat gyártatni ahhoz, *hogy az emberek valamivel eltöltsék idejüket*, mert azok nélkül megölné őket az unalom, és mert az átmeneti paradicsomban az elemi probléma-megoldó képességhez szükséges intelligencia és akarat is kikopna a társadalmi mechanizmusból, aztán a legkülönbébb szörnyűségek képében mégiscsak felébredne az agresszió. Ellenben épp kifejlődne a konfliktusok azonosításának szokatlanul friss és őszinte képessége az egyénben, aki tudatos belátással alakítaná személyes és innovációs-közösségi viszonyait. A túlságosan lerövidülő munkaidő, a vesztes erőszakmentesség és az aberráltan egyenlő esélyek a fiatal életek rajtvonalán - ezek a leg-agresszívebb álproblémái a földi életnek, sokkal nagyobb hatósugárral és nagyobb radio-reaktivitással, mint amit valaha is elképzelték a túloldali ellenség megatonnáiról a légóttal-milag elcsigázott háztartásbeliek. Az ideológiai harc vívmányaiból inkább okulni kellene, s nem közös megegyezéssel megerősíteni a mindenkor doktrínák létellenes következtetésekre alapot adó, nyíltan soha meg nem vitatott előfeltevéseit. Igen, az emberről. Hogy milyennek állítják be őt a háta mögött professzionális (küldetéstudatos) jótevői, miközben rá hivatkoznak. (Vetélkedők kérdése lesz eldönteni, hogy az egykori embertani alkímiák huszadik századvégi derivátumai elsősorban nevetségesek, vagy inkább infantilizsek: tartalmilag és a kizárólagosság jogáért folytatott köldöklésben.) - Éppen arról van szó, hogy a Világbéke Egyetem hallgatói nemcsak hallgatnának, hanem priusztmentes lelkiismerettel elmondhatnák a magukét, s nem hagynák magukat sehonnan sem kiközösíteni. Mi több: befogadni akarná őket a mindenféle származású közvélemény, mert hogy a nyilvánosság átmenne óriási szurkolótáborba, ahol csak az anyázás tilos. Kéretik viszont véleményt nyilvánítani, annak biztos tudatában, hogy van hozzá információ, partneri közösség, nemes ellenfél és semmi félelem. (Nincs sem oka, sem célja. - Ezt garantálja valaki! - Az eszmék média előtti esélyegyenlősége mindenesetre a sajtószabadság szükséges és nagyjából elégséges feltétele is.)

A Békeegyetemen tehát azt tanítanák, hogy milyen volna békében élni, ahogy az már eddig is megjelent néha valamennyiünk előtt, csak kísérletileg még nem sikerült bizonyítani létezését, olyan gyorsan elbomlott részecskéire az egész. Megvizsgálnák, hogyan alakult ki és milyen valójában a helyzetünk. Mi lesz a demokrácia után, illetve mit tehet az egyén, ha a mainál igazibb, azaz igazi demokráciát akar? Mivel számoljunk akkor, ha ezt nem sikerülne elég nagy többségnek elfogadnia? Hogyan fogadtatható el annyi pusztító igazságdivat után a béke láthatatlan paradigmája - ezúttal diktatúra nélkül? S hogyan oszlatható el a paradoxon: „ha egyszer olyan természetes békében élni, miért kell megoldozni érte és miért nem természetes a másik oldalon is?”? Ha minden út máshová vezet, miért lépnének a béke sugárútjára például az aluljárók népei? És ki igazítaná el az érdeklődőket: mi merre található, hol kezdődik a házszámzás? Lehet, hogy csak Út van, de a címzett ismeretlen? Hová vezetne ez? A króni-

kus - korszakos - erőfölény magatartási mintái ugyan nem adnak okot megnyugvásra, ám valójában egyre kevésbé van alternatívája a békés társadalmiságnak és műszakilag egyre több előfeltétele megvalósul. Tehát pozitív nyomással is lehet számolni a kényszerhatások mellett. Az alkotó fantáziát sohasem csupán a vészhelyzetek ingerelték és legfőképp nem „esemény után”, hisz különben nem léteznénk. A magabiztos jövő ennél többet igényel, s ehhez sok minden valóban rosszul van elrendezve a világban. Szükséges konzerválni a modellt?

Az Egyetem tantárgyai mindezek szerint társadalomtudományok lesznek, csak nyíltan vállalják fel a szociális mikro- és makromodellezést, egyben kontrollálhatóan is: nem titkolva a szándékot, a döntési alternatívákat és a felelősséget. *A beavatkozás helyett azonban a beavatást* részesítvén előnyben. Egyáltalán megfogalmazódnék a ciklikus propagandaszférán túl a békés megoldások keresése, minden mást kizárva. A tárgyak kiegészülnének diplomácia-történettel, vallás- és kultúrtörténettel, nyelvekkel, statisztikai-informatikai és kommunikációs ismeretekkel, a technikai lehetőségek megismerésével, a Föld és népei jelentős konfliktus-forrásainak általános szintű feltárásával és így tovább. Az első évek után a hallgatók a legfontosabbnak megismert globális problémák alapján választanának szakot. Ilyen formán a világelelmezés, a népesedési válság, az interkontinentális egészségügy, a sajtó-információ-kommunikációs szabadság, az ökológiai egyensúly, a fegyverkezési (leszerelési?) verseny, a monetáris katasztrófa elkerülése, a társadalmi beilleszkedési zavarok (drog, bűnözés stb.) kérdéseinek, az antiterrorista hálózat megszervezésének specialistáiként fejeznék be tanulmányaikat, hogy néhányat említsünk a lehetőségekből. Közös vonásuk az új beállítódás lenne és az egymáshoz illeszthető, komplementer tudásanyag elsajátítása, illetve egyfajta globális szocializációs szakasz, hasonló „nyelv” kialakítása, egymás személyes megismerése, az együttműködés formáinak begyakorlása. Voltaképpen a tematika egyenrangú meghatározása, a tananyag kritikai leírásától kezdve annak kreatív feldolgozásáig. Mindez a fajra-nemre-vallásra-nemzetiségre való tekintet nélkül, amennyiben mindegyik ugyanúgy megkapná a számára békésen lefoglalt helyet. S ha nem is volna rögzítve valamilyen művi jelentkezési korhatár (hátha egyház- és államfők is jelentkeznek!), bizhatunk az ifjúság fokozott aktivitásában. A legszerencsésebb az volna, hogyha az egyes országok „delegálnák” a hallgatókat pályázó fiatalokból válogatva. Gyakorlatilag mindenünnen. Az államok saját döntésüket nagyjából társadalmi és szakmai erőkből álló testületre bíznák, amelyben fontos szerephez jutna a hazai diákság egésze is. Évfolyamonként az összlétszám már induláskor legalább ezerkétezer fő lehetne, az egyes országokra megállapodás szerint jutna ebből férőhely (például az ENSZ kaphatna felhatalmazást ebben a kérdésben). A tanulmányok költségein *egy nagy alapítványban* az államok, az ENSZ, egyéb szponzorok és lehetőségeikhez mérten maguk a hallgatók osztoznának. A beruházás és működés finanszírozása ugyanezek, valamint bankok és vállalatok műve volna, különös tekintettel az otthont adó ország kormányára és társadalmára. Mind a beruházási, mind a működtetési, illetve tanulmányi költségeket csökkenti, mivel részint fedezi a világcégek bizonyosra vehető érdeklődése, reklámcélokkal is összefüggésbe hozható felajánlása: tárgyi, szakértői, befektetési, képzési, ösztöndíj és egyéb vonatkozásban. A nagy könyvkiadók nyilvánvalóan önként vállalnák „köteles példányok” eljuttatását az Egyetem könyvtárába, s hasonlóképp oldódnék meg az informatikai alap megteremtése is. A szolgáltatók egymással versengve kínálnák a kedvezményeket. - Az intézmény vezetése és oktatói kara egyértelműen nemzetközi volna, részint változó összetételben. Bár kezdeményező szinte mindenki lehet, valakiknek csakugyan kézbe kell majd venni az ügyet egyszer. Reálisnak az tűnik, hogy meghatározó személyiségek, népszerű, világszerte elismert emberek felvállalnák a gondolatot, képviselnék a nyilvánossággal, a nagypolitikával és a gazdasági szférával folytatott tárgyalásokon. A több irányból érkező kezdeményezés további szervezését az ENSZ foghatná össze, adna ki megbízást kötött feltételekkel az intézmény megtervezésére, létrehozatalára és működtetésére. Valószínűsíthető, hogy idővel az Egyetem minden kontinensen létesít fakultásokat, egyes stúdiumokat pedig nyílt rendszerben és multimédia-

távoktatási formában hirdet meg. Összpontosításra azonban szükség lesz, ezért az sem kevésbé bizonyos, hogy az általános képzésnek és magának az intézménynek állandó lesz a székhelye, s erre az országoknak pályázniuk kell majd.

Szerénytelen személyemben mélymagyarsággal ugyanúgy vádolhatatlannak érzem magam, mint mélykozmozpolitizmusmal. Ezért a józanság határain belül azt képzelem, hogy Magyarország aspirációi érthetőek és méltányolhatóak volnának egy ilyesfajta szellemi-morális rendezési folyamatban. Előnyös vonása lehet a gondolat első közt való támogatása, valamint egyensúlyos földrajzi, történelmi, politikai, kulturális, etnikai és középáramnyos gazdasági helyzete és stabilitása. Ebbe az is beleértendő, hogy függetlenségére erkölcsi garanciája van, felsőoktatási alapjai kiválóak, saját hatalmi befolyásától senkinek nem kell tartania. Az országnak jelentős hagyományai vannak a sokirányú, békés együttműködésben, felemelkedési programja ehhez a nyitottsághoz kötődik, társadalmi innovációs készsége „átlagon felüli”, sajátosságai erőteljesek, egyszersmind a tágabb körű humanizáció lekötelezettjeként is. Magyarország jó értelemben vett modernizációja érdekében is részt vállalhat a kezdeményezésből, amelynek időzítését az olvasó lelkiismeretére, fantáziájára, politikai - és üzleti! - érzékére kell most már bízunk. - A végzett hallgatók elhelyezkedési nehézségei miatt sem kell aggódnunk. Odahaza vagy másutt, a közszolgálatban vagy a magánszférában egyaránt sok lehetőséget találnának, hogy mint képezített békeszakemberek: kutatók, tervezők, oktatók, politikusok, újságírók, sőt akár lelkészek hasznosíthassák tudásukat és kapcsolataikat. Evvel és jó esetben személyes példájukkal a globálissá váló társadalom szellemi integrációját, humánus civilizációját, a földi élet folyamatosságát, szabadságát és biztonságát szolgálhatnák. - *Elő munkások lehetnének, élcsapat nem.*

Kisebb végső kérdések

Ha minden marad a régiben, vajon mi marad meg? A mérhetetlenül spontán szórakozóhelyi, informatikai, fele-s-más szerveződésekben TE IS LEHETSZ HÁLÓZATI SZEMÉLY! A világdisco - miközben egyre kiterjedtebb - egyre kirekesztőbb: nemzedékileg, mentalitásban, értékeiben. „Szívesen lennél kőökö? No?”

A műveltségi struktúrák összeférhetősége mitől függ? Mert ettől nagyon sok minden - az érintkezésben, s hogy lesz-e párbeszéd. Érthető-e a kérdés: mi teszi a műveltséget civilizációvá? Kultúránk adott és bevett, zárvatermő valami, vagy képes túladni remanens agresszivitásán, és eredetiségével élni tud?

Lesz-e világnyelv abban az értelemben, hogy mindenki ismeri majd? Kötelezően elrendelt anyanyelvként? Megtartható-e mellette az anyanyelv, amíg nem szégyellik magukat eléggé a mucsai milliárdok? Vagy komolyan gondolja-e valaki, hogy a háttérben detronizálódó angolt megtanulják a kínaiak, és hogy egyáltalán szükségük lesz rá? Ugye, nem dédelgetjük az újabb ópiumháborúk nagy ábrándját Európában?

Ha a létbiztonságot agykontrollal próbáljuk helyettesíteni, csodálkozhatunk-e rajta, ha egyszer radikálisan visszakerdez a diákság: ki akarja itt kontrollálni az agyakat? S eközben ki sikkasztotta el a létbiztonságot?

Mialatt az erkölcsnélküliség és gátlástalanság kultusza terjed, magától értetődőnek vesszük egyfajta hallgatolagos globális etika létezését a nemzetközi forgalomban; a médiacentrumok szinte megkövetelik a nemzeti adaptációt. De vajon vitán felüli-e az, amit elfelejtettek megvitatni az egybegyűltekkal? Mit oldhat békévé az emlékezés, ha nem is tudjuk, mire kéne emlékeznünk?

A gyorsulásmítoszok és a *sebezhetetlen ember mint pályaalakalmassági követelmény* - együtt a megatrendekkel - a már ismert globális problémákat keresztbeszelik, és ez újabb komplikált alfejezeteket nyit meg. A legtöbb ember csak nézi, amit hall: hogy gyorsul a világ, ő meg minek lustálkodik itt, „a szegénység a lélek betegsége”, felejtse el a múltját, akkor semmi baja nem lesz, csak beképzeli magának. Az ember alig mer belegondolni, hogy „de hiszen egész nap csak dolgozom, mégsincs semmim, még ezért is bűnös vagyok? Miért baj az, hogy szégyenérzet nélkül le tudom írni a nevem: én vagyok kis János! Tagadjam le, hogy vérzem, ha megvágna? Hogy a hiábavalóság megüli az ember lelkét?” - Kinek az identitása a helyes identitás? A piacon *mennyi* derülhet ki ebből?

És mennyit ér végül az ember, ha *ugyanazért* a munkáért a világ egyik helyén nehezen megérdemelhető gazdagság jár, másik helyén nehezen felfogható szegénység?

Valójában minden elfajuló konfliktus mögött a természeti és humán javak fölötti rendelkezés aránytalansága, illetve a felhalmozás egyoldalúsága és erőszakossága húzódik meg. A rab-szolgatartó, gyarmatosító és más hasonló modellek direkt kifáradása után igazán eltérő minőséget nem sejtethetünk meg az erőltetett fejlesztési programokban. De a „szelíd” és rejtett erőszakot igen, az új típusú biológiai és emberáldozatot, vagyis a puha világháború lehetőségét a lepusztulás kitáguló élményköreivel; s ez ismét emberközbe hozza az összes megismert kataklizmát. - Az ellenőrző kérdés: el tudunk-e képzelni *fenntartható (megújuló, társadalombarát) felhalmozást* - vagy csak beszélünk a békéről?

Néhány befejezés

Miféle humán-ingerszegénység alakítja ki azt a vezetői kegyetlenséget, ami mindannyiunk alapélménye a Földön, a pro forma conquistadori goodwill? Aminek a design agresszivitása - mint amilyen egy szupertahó edzőcipőé - kölcsönöz tartást De mit is kezdhethetünk a pitbullok egyetemes békevágásával az adventi szelídségben? Személy szerint érdekesnek találom, hogy a békének nincsenek szirénhangjai.

Meglehet, egyike a legszilárdabb idealizmusoknak a béke teorémája. A belőle fakadó, reménytelenségében is makacs céltételezés sokak előtt ezt bizonyítja. Javíthatatlan. Akár a világ, ugye?

Oka persze mindennek van, a legelvetemültebb bűnöző is ember, meg kell őt értenünk. Ha hagyja. A béke is üres cél maradna, ha nem volna oka is, egyebek közt az emberi akarat, a nembeliség „kiélésének” belső készítése jóvoltából. A humanitás valamennyi eszköze szentesíti a célt. Mindenkinek igazat ad a csodarabbi, aki nem tudja elméletileg szabatosan megkülönböztetni a szeretetet a békétől.

Hogy mennyiben fenyegető számunkra mások sajátosan felfogott szabadsága (és fordítva: magunkról mintázott szabadságképünk mekkora kockázatot jelent a többieknek), talán ez itt a kérdés.

A becsapható emberre nem vonatkozik az ártatlanság vélelme? Hogy ne hagyja magát senki, mert különben maga okozza a veszét? Meg is érdemli, hogy kihasználják? Védje meg magát? - Jó.

Az egypólusú világ miért volna kevésbé polarizált, mint az eddigiek? Ha kiszámolja valaki a béke esélyeit, ma sem jobb, mint tegnap. Mégsem időszerűtlen a jövő idő tartós használata, bár ritkán jutunk el az ünnep előestéjétől a megérdemelt ünnepig.

Ilyen vagy hasonló kérdéseket, benyomásokat változtathatna át végiggondolt gondolattá - tiszta szívvel - a világ ifjúsága, ha minden happeningen túl, elszánva magát a földi honfoglalásra, megteremtené a maga egyetemeit.

Ha volna egy békeegyetem, sokan azt képnélék, hogy a béke hitének is van most már temploma. Végre a kételkedők is hihetnének valamiben. Vagy végképp odalenne a hitük?

HÁNY MÉG A 77 KÉRDÉS A MAGYAR KULTÚRA LEHETŐSÉGEIRŐL ÉS LEHETETLENSÉGEIRŐL?

Hetvenhét kérdés a magyar kultúra lehetőségeiről és lehetetlenségeiről címmel 1996-97 fordulóján tette közzé a Magyar Kulturális Szövetség kérdésgyűjteményét a hazai művelődési szakma társadalmához fordulva, bevallottan az ezredvégi leltárkészítés megkezdésének szándékával, illetve a távlati feladatok együttes megfogalmazása végett. Az összeállításból nyilvánvaló, hogy nem gondolkodik tabutémákban, ami annál üdvözlendőbb, mert valóban minden kérdéses, még a legszilárdabb értékek megszilárdítása is igényli az érvényesség pontosabb feltételeinek megállapítását. Ez a nyitottság ugyanakkor alkalmat ad a kérdéskör tágítására, amit ha jól csinálunk, nem csupán a magyarországi kulturális helyzetképet és orientációkat láthatjuk egyben. A nemzetközi összefüggések számunkra is meghatározók. Többet tudhatunk meg a nemzeti jelleg változásairól, súlyáról, továbbá a kultúra társadalmi beágyazottságáról, kölcsönviszonyáról minden lényeges relációjában. Egyetérthetünk abban, hogy mindez - nem elsősorban a kerek számok miatt - sürgős tisztázni való, s hogy ez elég széles társadalmi aktivitással érhető csak el. Az időhorizont visszafelé lehet annyi, amennyit történelmünkben máig hatónak érzünk és szükséges is a kulturális vagyoni szimbolikus összeírásához. Előre pedig egyfajta folyamatosságban kell gondolkodnunk, felderítve és számításba véve a valószínű korszakhatárokat. Még e feltérképezési folyamatban időnként célszerűen leszűkítendő részfeladatok teljesítése is lehet különben évek kérdése a becslések remélt pontosságától függően. - Hozzászólásomat a „bármely érdeklődő” kategórián belül ilyen felfogásban ajánlom figyelembe venni.

Az országos szervezet integratív szerepkörét tekintetbe véve érthető a „Hetvenhét kérdés” tagolása, az sem baj, ha szakmailag igényes kultúrpolitikai vitát válthat ki. A modor és a tematikai arányosság is méltányolható az előbbiekhöz mérten, főként, ha a tartalom a viszonylagos teljességre utal. Számomra evvel együtt többletkérdések kínálkoznak például történelmi vonatkozásban, a műveltség-művelődés kapcsán, a kultúrák viszonyában (kultúraelméletileg), sőt az intézményrendszer tekintetében is. Ugyanígy tovább árnyalható a dokumentumból kiolvasható kép néhány, ott közvetlenül nem érintett probléma egyes kérdéseinek felvetésével. Végül fokozhatók a szöveg pozitívumai azáltal, hogy a gazdag merítésű értelmező-magyarázó, illetve „rávezető” szemelvények még bővíthetők, ami a szemléleti választék bővítésével is járhat. - Mindehhez személyesen csak az alábbi töredékekkel járulhatok hozzá: újabb kérdésekkel, idézetekkel és válaszkezdemenyekkel. Ezek csoportosítása nem követ szigorú logikai rendet.

1. - Létezik-e „a főirány”? Miben áll a fő-sége? Ideológiamentességét garantálja-e valami? A többi - mint kisebbségi - irány mind ideológiailag elkötelezett? Kinek?

2. - Biológiai értelemben folytonos a kultúra vagy egyéb ismérvei vannak? Természetellenes annyiban, hogy konstruált? Akkor „belső igazságok” gyötrik, ha mindjárt a természet ellenében is? A biológiai és antibio-felfogás végül kezét fog a háttérgénkészlet alapvetése fölött?

3. - Hogy egy egész társadalomnak van saját kultúrája, ez felveti az etnotúltengés veszélyét? Ha tagadjuk az etnológiai vonatkozásokat, ez teljesen oké? Ott, ahol tagadják, nem jön vissza véletlenül egy-egy erősebb etnó, immár etnók fölöttiként? Ki merné azt mondani, hogy visszajön?

4. - A divattá és ajánlott olvasmánnyá váló planetáris tudat hogyan viseli el a mindennapi emberek közelségét?

5. - Elismeri-e a multikulturalizmus legalább azt, hogy a saját eredetű kultúra egy ország (egy nép, egy nemzet) számára mindenesetre első az egyenlők között? Képes-e tudomásul venni ezt a történelmi tényt, megérti-e ezt a társadalmi kívánalmat, szükségletet, vagy épp maga lesz intoleráns, erőltetett, internacionalizáló, túlhajtott és voluntarista - összefogva a század agresszív izmusainak hagyományait?

(„Különböző típusú ellenforradalmak vannak. A legjelentősebbek ezek közül a szovjet kommunista, az olasz fasiszta, a német nemzeti szocialista, a spanyol falangista, a portugál korporatista, a titoista, a peronista... Ezek mellett a szervezett ellenforradalmi mozgalmak mellett, amelyek antiliberális és antidemokratikus doktrínákat vallanak, a világ nagy térségeiben erős tendencia tapasztalható, hogy a demokratikus intézmények homlokzata mögött semmissé tegyék a demokratikus rendszert.”

„Ha a civilizált magatartás hagyományainak folytonossága megszakad, a közösség veszélybe kerül: amíg a szakadást nem javítják ki, a közösséget frakció-, osztály-, faji és területi háborúk szaggatják szét. Mert e folytonosság nélkül a kulturális örökség nem vihető át.” - *Walter Lippmann: A közjó filozófiája*)

6. - Szükséges és lehetséges-e napjainkban olyan nemzetfogalom, amely legalább a kultúra egészében konzekvens, és amelynek segítségével legalább elkezdhető az átfogó és közös gondolkodás a kulturális stratégiákról, szemben avval a helyzettel, hogy vita nélkül döntünk valójában nemzeti szintű és jelentőségű dolgokról, és közben nem illik rákérdezni a nacionalizmus vádjának kockázata nélkül: hogyan is érinti a döntés magát a nemzetet?

(Nincs is nemzet? Azt a kis időt már kibírjuk valahogy, amíg mindenki megszokja? Mit szólnak ehhez az erős nemzetek aktivistái, akik komolyan gondolták az egyenjogúságot?)

7. - Felvethető-e az esélyegyenlőtlenség kérdése nemzetközi relációban is (ha nem népek, akkor legalább országok között)?

8. - Lehetséges-e, hogy az érvényes oktatási rendszer legfőbb hiánya a nevelési koncepcióban van: gyakorlatilag nem létezik ez a kategória, felemlítése pedig nemritkán dühödtt kritikát vált ki nyilvános szereplőkből? Lehetséges, hogy eközben mégiscsak érvényesül *egyfajta* nevelési felfogás, csak leplezetten és ezért bírálhatatlanul, ellenállás nélkül?

9. - Létezhet-e társadalmi mobilitás kulturális mobilitás, esélykiegyenlítő hatások nélkül - és létezik-e valóságos, tartós gazdasági mobilitás (*szerves modernizáció*) ezek híján?

(„...egy évben kétezernyolcszáz kilométer. Ennyit gyalogol Magyar Jancsika első osztályos korában, hogy megtanulja leírni a nevét. Nyolc év alatt ez 22400 kilométer. ...Ha ehhez hozzávesszük, hogy ha Magyar János gimnáziumba akar járni - ha felveszik! - tekintve, hogy tanyai iskolába járt -, akkor átlagban... ..olyan távolságokat kell neki bejárni négy évig, amit már ki sem számítok, de becslésem szerint is meghaladja az egyenlítő hosszát. Ennek a Magyar Jancsinak... ..van ma nálunk a legkevesebb esélye, hogy ilyen népvándorlás korabeli teljesítmény ellenére bejusson az egyetemre. Miért?... ..Tegyük fel, hogy javasolják őket, s megkapják a felvételi behívót. Mi történik? Magyar Jancsi Hodászon, Kocsordon, Parasznyán, Ilken - ezek még faluk! - vagy Mandabokorban, Alsóegreskátá-tanyán - s Isten több ilyen vesztőhelyén előző este elindul. Gyalog, biciklin, buszon, felszáll a vicinálisra, döcög, bumlizik, Mátészalkán átszáll a pesti személyre. Zsebében száz forint. Szalonna, kenyér. Egész éjjel nem alszik. Gyűrötten, piszkosan, fáradtan kiszáll a Nyugatiban. Eltántorog az egyetemre. Belép. Fél, szorongásokkal, gátlásokkal küzd. A folyosókon ott fogadják a Pesten végzett társak, munkásgyerekek, akik kitűnő gimnáziumba jártak, értelmiségi gyerekek, akik hazulról óriási műveltséganyagot, magatartásbeli előnyt, biztonságot hoztak, polgári származású fiatalok, akiknek érdekében megmozdult egész közéletünk. A mi barátunk elhallgat, vár. Behívják. Ott ül a bizottság. Tagjainak noteszében húsz név, felkiáltójelekkel, reggeli telefonhívások. Leül a mi barátunk. Ijedten, félénken, zavartan, álmosan, fáradtan, ezeréves szorongással, és vizsgálzik - vizsgálzik történelemből. Mit gondolnak az elvtársak, hogy vizsgálzik?”

Váci Mihály felszólalásából idézve az Országgyűlés 1963. évi március 26-i ülésén.)

10. - Csakugyan, miért nincs ma a NÉKOSZ-hoz hasonló képződmény a magyar oktatási horizonton?

11. - Való igaz, lehetséges volna a szerves modernizáció? Hogyan?

(Az „igen” válasz beugratós annyiban, hogy evvel öntudatlanul is elismeri a válaszó, hogy a modernizáció egyéb, bár jellemzőbb formái erőltetett modernizációk legalább annyiban, hogy számos vonásukban a társadalom ellenállását nem a reális érdekegyeztetés változtatja meg, hanem az erő, ideértve az információs manipulációt is, amivel szemben a többség védtelen. Felvetődik továbbá, hogy mit kezdhetnek az erőltetett programok alanyai (tárgyai) a programokkal, amennyiben az idomuláson kívül nem ismerkedhetnek meg az alkalmazkodás aktívabb formáival.)

12. - Hogyan volna biztosítható a világnézeti semlegesség az oktatásban, a sajtóban, közszolgálatban? Mit is jelentene, mi volna a jelentősége? Hogyan kezelhető ez a probléma és hogyan hat rá a piac?

13. - Lehetséges, hogy az értéksemlegesség közömbösséget jelent, mi több, egyes irányzatos értékek burkolt favorizálását? Hagyományos értékek elhallgatását, fejlesztésének lehatárolását, suttogó ellenpropagálását, másfelől pedig a kohéziót mállasztó értékek terjesztését: becsület helyett az „ügyes” önzést? Tudás helyett a tudás alapanyag-készítőinek kihasználását? Jövőorientáció helyett a per pillanatot?

14. - Lehetséges-e kultúra - és persze kultúrpolitika - értékek közvetítése nélkül? Hogyan volna „bearányosítható” a pluralitás mint követelmény?

15. - Létezik-e uralkodó kultúrpolitikai divat? Nem is kell? Hogyan szavatolható mindez?

16. - Hogyan volna megoldható a piacon és más társadalmi forgalomban az értelmiség - kivált a humán értelmiség - képességeinek jobb felhasználása, s ezzel párhuzamosan jobb megélhetésük, nagyobb foglalkoztatási biztonságuk gondja?

17. - Miért tűnik úgy, mintha az országnak nem volna komolyan szüksége a negyven év feletti diplomások kapacitására, függetlenül képességeiktől és munkabírásuktól, holott éppen ők jelenthetnék a legnagyobb erőt az átalakulásban?

18. - Hogyan készülhetne fel a társadalom a hátralévő reformokra, legyenek azok bármilyen indíttatásúak, ha a szakmai és közvetítő értelmiséginek kevés szerep jut az egészsből, voltaképpen saját főszerepéből?

19. - Milyen források volnának találhatóak mindezen problémák, illetve a kultúra progressziójának megoldására: anyagi és más források - „forrásmegjelöléssel”?

20. - Milyen mechanizmussal és súlyozással volna legjobban megoldható a megújulás anyagi és egyéb forrásainak elosztása a kultúrában?

21. - Felbecsülhető-e a kultúra „belső eladósodása”, illetve a restrikcióból adódó társadalmi deficit művelődésre, oktatásra, értékképzésre eső része?

22. - Értelmezhető-e a kultúrbéke társadalmunk viszonyai közt, mi volna a jelentősége, és hogyan volna megvalósítható?

23. - Mi a nemzettudat kulturális lényege, mennyire fontos ez ma, és hogyan volna korszerűsíthető ez a hazai és nemzetközi tapasztalatok szerint?

24. - Létrejöhet-e elvben ismét pártszolgálatos értelmiségi frakció és mi volna ennek következménye? Mit tehetnek a más indíttatásúak, úgy is mint másként gondolkodók ez esetben?

(„Feleljen inkább: hisz Ön a pokol örökkévalóságában?” - Theodor Haecker: Teremtő, teremtmény

„Sokrates egy sort sem írt; alakját mégis fenntartották a századok, mint halhatatlan buzdítót.” - Eduard Spranger: A pedagógiai génusz)

25. - Miért kellett felszámolni olyan történelmi művelődési intézményeinket és hagyományainkat, mint a munkásotthonok, sorvadni hagyni a népfőiskolákat és mindezekben a közvetlen emberi kapcsolatokat, szervezőerőt? Hol vannak Pesterzsébet, Csepel, Angyalföld és a Ferencváros messze földön híres melós intézményei?

26. - Van-e kulturális közéletünkben könyvégetésre, sírgyalázásra, meggondolatlan szobordöntögetésre emlékeztető jelenség? Mit lehet tenni ellene?

(„A tömeggel szembeni szabványgőg jellegzetes magatartása a tömegnek.” - Claudio Magris: Duna)

27. - Tehetünk-e épp ebből az országból valamit az európai identitásért: honi és a kontinenshez fűződő azonosságérzetünk sajátosságainak kifejezésével?

28. - Milyen műveltségismény felelhet meg történelmi helyünknek és korunknak az átmenet kezdő és végpontjait, valamint perspektíváit is alapul véve?

29. - Mennyit ér a kultúra és az oktatás valójában a társadalomnak? Mit lehet tenni azért, hogy ezt a tényt egyaránt tudomásul vehessék a társadalom különféle csoportjai és a döntéshozók? Mi következik abból, ha a finanszírozás lényegesen alulértékeli ezt a szférát (beleértve a „piacot” is)?

30. - Csupán üres frázis volna az, hogy „hazánk kulturális nagyhatalom” és hogy „a tudás hatalom”? Ha nem az, milyen reális következtetés adódna ebből az értelmiség megbecsülésére és az ország-image-re nézve? És milyen következtetés adódik abból, ha nem sikerül levonni a konzekvenciákat?

31. - Milyen országos súlyú következményekkel jár mindmáig az értelmiség történelmi leértékelése az elmúlt fél évszázadban? Hogyan küzdhetők le az ebből származó általános hátrányok az országra és az értelmiség különféle csoportjaira vonatkoztatva?

32. - Ha nem fogadható el semmilyen értelemben, még stabilizációs szándékkal sem (hisz destabilizál), hogy „ez a harc lesz a végső”, akkor mit lehet tenni a kulturkampf veszélyének elhárítására?

(Tekintettel kell lenni arra a körülményre ennek megértéséhez, hogy a diszpreferenciák és preferenciák speciálisan oszlanak el, mintegy specifikálják a vélt vagy valós egyenlőtlenségeket az irányzatok között.)

33. - Hogy ki számára mi a hagyomány és a folytonosság bázisa, ennek megítélését rábízzák-e másra az alanyok? És mi van akkor, ha nem bízzák rá másra, csak másutt jelentkezik?

34. - Vannak-e idehaza a kultúra sajátos irányzatainak kollektív jogai? Természetesen-e az ilyesféle „autonómiaörekvések”? Milyen reális formák fogadhatók el és ajánlhatók?

35. - Lassan ráeszmélünk a kettős vagy többes identitásúak sajátos létezésére, indítástaik jogosságára, a szerveződéseikben lévő értékek fontosságára, de mihez kezhetnek az önkifejezés terén a maradék szólóidentitásúak? Csatlakozzanak valahová? Ne érdekelje őket ez a fajta azonosságtudat, mert nem éri meg a „kirekesztésről” vitat-

kozni? Jobb, ha nem firtatják a dolgot, mert kiderülhet, hogy nekik csak egy életük van és az is kevésbé értékes? Érték be a népi tánccal az állami ünnepeken, ha már a piacon nem kell?

36. - Mennyire jellemző, hogy méltatlanul válik gúny tárgyává a patriotizmus a magyar kulturális közéletben és mennyire jellemző a hamisítatlan magyarkodás? Aktuális-e már/még ez a kérdés?

37. - Nem kellene-e jobban tolerálnia világpolgári beállítódást, ha ez összeegyeztethető a magyarság vállalásával, illetve mások magyarságának tolerálásával és az állampolgársági konzekvenciák érvényesítésével? Mennyire jellemző, hogy a magyarsággal szembeni, kérkedő alapállás jelenti a világpolgári identitást valakinél?

38. - Van-e még privatizáltnivaló az országban kulturális és oktatási területen? Ha igen, milyen stratégiát válasszunk?

39. - Milyen fontosabb és sürgősebb beruházásokra van szükség a kulturális és oktatási szférában Magyarországon, és milyen forrásból volna elvárható?

40. - Ön hogyan működtetné a Széchenyi Istvánról elnevezett ösztöndíjat? Az ösztöndíj milyen formáira volna még szükség és milyen gazdasági szabályzók mellett?

41. - Tudna-e érzékletes példákat, életből vett mintákat sorolni arra, hogyan és mennyire hat a kultúra a gazdaság egészére, illetve a gazdálkodásra?

(„a népesség minősége és tudása számít igazán. Sok alacsony jövedelmű ország sikereket könyvelhet el a népesség minőségének javításában és a hasznos ismeretek megszerzésében. Ezek az eredmények kedvező gazdasági kilátásokat hoznak magukkal, feltéve, hogy nem forgácsolják szét, nem semmisítik meg őket... ..gazdaságpolitikai döntések” - Theodore W. Schultz: Beruházás az emberi tőkébe)

42. - Van-e lehetőség a hazai szellemi és kulturális termékek export-import egyenlegének kedvező alakítására? Egyáltalán, tudjuk-e ma, hogy milyen ez az egyenleg és miért ilyen?

43. - Milyen intézményrendszer biztosíthatná leginkább a kultúra sajátos fejlesztési sikereit, illetve szabadságát?

44. - Milyen téren szükséges és hogyan az állami gondoskodás? Mi várható ennek elmaradásától, illetve hogyan volna pótolható?

45. - Létezik-e kultúrnemzetek szintjén is a másság és milyen erkölcsi-politikai-kulturális minimumok származnak ebből?

(„Másfelől az elintézetlen problémák nagy tömege heterogén és változó kultúrájában, és az az örökölt liberalista bizalom, hogy a dolgok végső soron gondoskodni fognak magukról és így vagy úgy elrendeződnek, képessé teszi az egyszerű amerikai, hogy boldogan éljen a maga

körül és önmagában felismert ellentmondásokkal együtt, egyfajta tiszta fatalizmusban, ami egyedülálló a nyugati világban. Ez a fatalizmus is a nemzeti *éthoszhoz* tartozik.” - Gunnar Myrdal: Érték a társadalomtudományban)

46. - Látna-e esélyt a kultúra és az oktatás nemzeti kereteinek A) szerves bővítésére?; - B) meghaladására?

47. - Mit lehet a magyar filmért tenni, hogy visszaszerezhesse hazai és fokozni tudja nemzetközi megbecsülését?

48. - Hogyan befolyásolja egy-egy divatos, uralkodóvá váló szellemi irányzat például a szépségideál változásait, milyen hatással van ez a mindennapi életre?

49. - Mennyire szerves alkotóeleme mai kultúránknak a kölcsönösség elve? Ha igen, hogyan lehet támaszkodni erre, ha nem, mivel jár ez akkor?

(„*a reciprocitás a kulturális létezés általános és alapvető érintkezési formája*. Lényeges szerepet játszik a csoport összetartásának kialakításában, valamint a csoporton belüli szerepek, státusok és előjogok megszilárdításában.” - Bereczkei Tamás: A génektől a kultúráig

„Van a gyógyításnak még egy eszköze: az egészséges emberek részvéte és jóindulata a beteg iránt. ...A szívtelenség késlelteti a beteg gyógyulását, fokozza szenvedését. *Ezért nem lehet a jószágot, részvéte, türelmet kiiktatni a természetes gyógymódok közül.*” - Halimbai füveskönyv)

50. - Volna-e szükség és lehetőség kulturális kárpótlás helyett legalább rehabilitációra bizonyos esetekben?

51. - Nem járna-e több: a természetes fogadtatás kisebbségeink alig hallható önkifejezési törekvéseinek? (Függetlenül az anyaországbeli bánásmódtól az ottani magyarsággal szemben.) Vagy hogyan lesz azonosítható a magyar kultúra is az Európai Unióban, ha erre nincs közismert-közkedvelt program? Megfelelne-e mindenben a helyileg illetéktelen globális piaci termék?

52. - Van-e hozzászólnivalónk saját nyelvünkhöz? Kegyeleti okokból, tanszéki közelítésben érdemes vele foglalkozni, de többet egy szót se? Ennyire relatívak az értékek? Tehát már most pénzkidobás kutatni anyanyelvi esélyeink és integrációnk feltételeit? Ismerkedjünk meg az anyanyelv fogalmával?

53. - Milyen kulturális stratégiára volna szükség ahhoz, hogy a műszaki technika lehetőségeivel szemben ne kényszerüljön defenzívába az értékek teremtése és közvetítése? Hogyan élne ez a stratégia a csúcstechnológiai termékekkel?

54. - Mi jelentheti korunkban a csúcstechnológiát a kultúrában? Összefügg ez a létrehozott művek értékességével?

55. - Miért tűnik úgy, hogy a kultúra kifárad a hatalom közelében a történet kezdete óta?

(„A pontifexek elhalványult táblái gondosan megőrizték a napborulatok és egyéb légköri jelenségek emlékeit s az adatok ellenőrzésének a módját... ...már igen korai időkben ismerték; de nyomát se lelni náluk a fizikai tudományok ösztönszerű ébredésének, amely a törvényszerűségek és a rendszeresség megfigyelésével párhuzamosan, a kutatás új, egyéb módszereire is felhívta érdeklődésüket; és a bölcselkedésnek szüntelen kérdésfeltevésben megnyilatkozó szelleme sem pattant ki náluk sehol önként... ...Abban a percben, amikor a keleti babona egész nagy áradata rázuhant a Capitolium szívére, a szenátus a görög bölcselőket száműzte Rómából. És a közül a három bölcséleti rendszer közül, amelynek sikerült hosszú időközön át némi gyökeret fognia az Örök Városban, a Zenóét és az Epikurosét tisztára csak az életrendszerük szabályozására használták föl, míg a Karneades dogmatikus skepticizmusa, a maga valódi elveivel, semmivé tette a józan érvelés lehetőségét és csak a kutatás iránt való teljes érdektelenséget érlelte ki.” - Oscar Wilde: Művészet és dekoráció)

56. - A visszajárárfordulás terápiájában lehetséges-e, hogy a kultúráé az első szó?

(„A paranoid beteg nem azért fürkészi fokozott éberséggel környezetét, hogy megtudja: nincs-e ártó szándék az emberekben, veszély a tárgyakban stb. Ezt ugyanis már „tudja”: mindenki és minden veszélyes”

„Von Domarus (1944) egyenesen azt állítja, hogy a szkizofrének gondolkodását az arisztotelésztől eltérő, sajátos logika törvényei határozzák meg. ...Hasonló tapasztalatokon alapul Silvano Arieti (1955) munkája is a szkizofrének gondolkodásáról, ő azonban szorongásoldó regresszióknak tartja a hibás szillogizmust, mivel a kisgyermeknek szinte azonos szintű „logikával” gondolkodnak. Külön magyarázatként a kontroll nélküli vágyteljesítési törekvést tekinti. Példaként egy betegét mutatja be, aki a következő szillogizmust produkálta:

„Szűz Mária szűz, volt.

Én szűz vagyok.

Tehát: én vagyok Szűz, Mária.”

- Szakács Ferenc: Intelligenciadeficit típusok)

57. - Hogyan származhatnék a csinnadratta a zenéből, a képmutatás a festészetből - vagy a színházművészetből a teatralitás és az irodalomból a plágium? Anélkül persze, hogy kivonulna a társadalomból, hogyan tisztázhatja magát a művészet?

58. - A vallás és a kultúra történelmi kölcsönhatása befejezettnek nyilváníthatik („ha nincs több kérdés”)?

59. - Része-e nálunk az értelmiségi az elitnek? Része-e az elit az értelmiségnek? Szükség van-e kiemelkedő személyiségekre? Mennyire fejlődhet ki nálunk személyiség, hogy áll a Szelekció-Kontraszelekció mérkőzés féldőben?

(„Végéhez közeledik ez a krónika. Ideje, hogy Bernard Rieux doktor bevallja, hogy ő a szerzője. Mielőtt azonban beszámolna a végső eseményekről, szeretné legalábbis indokolni a beavatkozását, és megmagyarázni, hogy miért tartotta fontosnak a tárgyilagos tanú hangnemt. Mestersége a pestis egész tartama alatt lehetővé tette, hogy polgártársai zömét látogassa, véleményüket egybegyűjtse. Kedvező helyzetben volt tehát ahhoz, hogy tudósítson

arról, amit látott és hallott. De illő tartózkodással akarta ezt tenni. Általában véve igyekezett csak annyiról beszámolni, amennyit láthatott, nem akart pestisbeli társainak olyan gondolatokat tulajdonítani, amelyeket nem okvetlenül gondoltak, és csak azokat a szövegeket használta, melyeket a véletlen vagy a balszerencse adott a kezébe.

Egyfajta büntény tanúja volt, s ezért tartózkodó magatartást vett fel, miként jóindulatú tanúhoz illik. Ám egyúttal, a tisztességes szív törvénye szerint, eltökélten az áldozat pártjára állt, és az emberekkel, polgártársaival, az egyedül közös bizonyosságokban akart egyesülni, vagyis a szeretetben, a szenvedésben és a száműzetésben. Nincs ezért egyetlen aggodalma sem, melyben ne osztozott volna polgártársaival, egyetlen helyzet sem, mely ne lett volna az övé is.” - Albert Camus: A pestis)

60. - Nem lehetne-e mégis porban vonszolni Isten repülőjét?